

nió

észet, társadalomtudomány, irodalom művészet, társadalomtudomány, irodalom művészet, társadalomtudomány, irodalom

IRODALMI, MŰVESZETI,
TÁRSADALOMTUDOMÁ-
NYI FOLYÓIRAT / ALAPI-
TÁSI EV: 1934. XXV. ÉVF.
4. szám. 1961.

Á P R I L I S
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY / MAJOR
NÁNDOR / SAFFER PÁL
/ VÉBEL LAJOS / VUKO-
VICS GÉZA / FELELŐS
SZERKESZTŐ MAJOR
NÁNDOR

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK ANYA-
GÁBÓL / OSKAR DAVIČO:
AFRIKAI UTAZÁS / DERŰS
ISTVÁN VERSEI / DÉSI ÁBEL
VERSEI / IVAN IVANJI: NYŰJ-
TOTT KÉZ / JUHÁSZ ZSUZSA:
NYÁRI UTAZÁS / SLOBODAN
NOVAK: DÉLSZAKI GONDO-
LATOK / PENAVIN OLGA:
HALÁL ÉS TEMETÉS SZLA-
VÓNIABAN / PETAR POPOVIĆ:
KONCERT / SAFFER PÁL:
BORZAS JEGYZETEK EGY SI-
MA UTAZÁSRÓL / PETAR ŠE-
GEDIN: ISTEN GYERMEKEI /
SZIRMAI KÁROLY: POSVÁNY
/ TOMÁN LÁSZLÓ: A VAJDA-
SÁGI KÜLTÉSZET ANTOLÓGI-
AJÁRÓL.

Vox humana*

Bori Imre

Ady Endre az első világháború véráradatában azt mondta magáról, hogy ő ember az embertelenségben, s talán maga sem gondolta akkor, amikor ezeket a szavakat leírta, hogy az emberi történelem jellegének talán legfrappánsabb meghatározását szötte versébe. Mert mi az emberiség története, ha nem az embertelenség története, ha nem annak a története, hogy az ember az emberi élet hitével minden korban szembeszállt környezetével, építette és rombolta azokat a körülményeket, amelyek állandóan változtak ugyan, de állandóan embertelenek maradva, az embert újabb és újabb küzdelmekre sarkallták?

Az ember azonban nem volt sohasem a történelemnek, a sorsnak pusztán bábja, még ha legnagyobb kiszolgáltatottsága idején az embertelenség mélypontjára jutott is. Nem volt bábja, mert vállalni mertte ezt a sorsot, az ilyen életet, és ez a *vállalás* volt mindig az embernek a legnagyobb győzelme az embertelenség felett.

A görög irodalmat máig is felülmúlhatatlannak érezzük, a tökéletesség olyan pillanatának, amilyent keveset teremtett azóta is a világ. S nem járhatunk messze az igazságtól, ha ennek az irodalomnak a nagyságát éppen az irodalmi hősök „sors-vállalásában” fedezzük fel. Az emberiség a görögökben ébredt először helyzete tudatára és megmaradásának feltételére. Nem véletlen, hogy „éppen a görög tragédia teremtette meg az emberi szépség patetikájának, az emberi méltóság öntudatának művészi kifejezését. A görög tragédia szerint az ember áldozat, de nem nyomorult áldozata a sorsnak. A görög tragédia szerint az ember a sorsnak olyan áldozata, aki fölötte áll az ő saját, az ő hajlamaitól és vágyaitól független életfeltételeinek, fölötte áll a sorsának akkor, ha szenvedélyesen, tudatos emberként reagál rá, s ad az esztelennek és

* Sudbonosna pisma. Izbor, predgovori portreti ličnosti: Ervin Sinko. Naprijed, Zagreb, 1960. I-II.

múlónak, ami az élet, emberi értelmet és dacban fogant emberi szépséget” (Sinkó Ervin).

Milyen hamisnak és csengésében, végső kihangzásában hazugnak éreztük sokáig *Az ember tragédiája* utolsó sorait! Mennyire odaférceltnek, az emberiség történetéből nem következőnek a tanulságot: Ember küzdj és bízza a bízzál! S most kell rádöbbernünk, hogy Madách a lényegét ragadta meg, sokkal jobban, mint ahogy az a múlt század második felének langys szellemi és társadalmi történetében reálisan lehetséges volt.

Mert lehet-e vállalni a sorsot, azt a sorsot, amely a maga belső lényegében emberellenes, embertelen, amely nem más, mint a körülmények: biológiaiak (mert az ember véges lény, meg kell hálnia, ereje korlátozott) és társadalmiak (hisz társadalom, erkölcs, szokások, mindaz, ami az emberek viszonyait befolyásolni tudja: termelési erők és ösztönök) egyaránt ellene esküdtek, és néha csodának kell tartanunk, hogy az ember tovább tudott jutni, haladni tudott, végső fokon, hogy merte az ilyen sorsot is vállalni és emelt fővel szembe nézni végzetével. A pislákoló barlang-tüzek az ősember telepein, rabszolgák keresztjei szerte a római birodalom messzire vivő Via Appián, amelyek a limeseket elérve a barbárság ősmocsarába futottak: a jobbágyvilág feneketlen sötétsége, a kapitalizmus gépeknek kiszolgáltatott, eladott embere — íme nagy vonalakban és impresszionista foltokban megrajzolva a múlt, amelyet az elmúlt korok gyermekének vállalnia kellett, és amelyből, e vállalás legközvetlenebb következményeként újból és újból felcsendült a vox humana, az emberinek az a dallama, amely a győzelmet jelentette, az emberi győzelmét az embertelenség, a sötétség, a körülmények és nem utolsósorban önmaga felett, hogy azután elsüllyedjen aki énekelte, visszavonulhatatlanul, a történelem mocsarában, lépcsőfokává válva az utána következőknek. A vállalás győzelme ez, azé a felülkerekedésé, amelyre csak ember képes, és amelyet a görögség olyan nagy és felejthetetlen erővel ábrázolt tragédiáiban.

S ha van pont, ahol érintkezik emberi élet és művészet, akkor éppen ez az, mert hiszen a művészet is egyik felülkerekedési formája az emberinek az embertelen felett. A művészet is sorsvállalás és felülkerekedés azokon az esetleges mozzanatokon, amelyeket az ember élete. életének körülményei, biológiai léte és társadalmi adottságai teremtettek meg. Ebből a szempontból aligha ismerünk szerencsétlenebbül megnevezett szót a *szépirodalomnál*. Mert az emberinek feltűnése a művészetben tulajdonképpen nem is szép, hanem a legembertelenebb valaminek a megmutatása, annak, ami az emberben és az ember körül van. És lehet-e az embertelenség szép? Talán csak úgy, ahogy József Attila látta meg a téli éjszaka borzalmas hidegében, magányában, az abszolút nullához közel, amikor bátran kérdezhetette: „Hallod-e csont a csöndet? Összekoccannak a molekulák”, a „szép embertelenséget”. Szép élet, szép irodalom... milyen hibás fogalmak, és mégis milyen jellemzők! Nemcsak önámítás volt akkor, amikor megszületett, rámondani az ember világára, hogy szép! Ez is annak a győzelemnek tartozéka, amelyet az ember minden korban kivívott az élet nagy, ellene szőtt összeesküvése felett. Az irodalom leleplezés is — ennek az összeesküvésnek a leleplezése a kifejezéssel, az ábrázolással, a közléssel, a megmutatással. Ez pedig a művészi egyik legfőbb sajátosságát teszi.

Az élet és irodalom kettősége így aligha létezik. Az ember a múltban, a halálával is, az emberi győzelmét jelenti már azzal a puszta tényvel, hogy vállalni merte az életét; végigélte, küzdött, dolgozott, álmodott, alkotott. S legfőképpen, hogy alkotását, küzdelmét, halálba indulását, a

halál vállalását közölte, ábrázolta, megörökítette a művészetben: a felmutatásban, a megmutatásban, a vallomásban. Az ember a művészet vértjében nagyobb, hatalmasabb, mint a sors, amely birokra hívta, itt a halhatatlanság vértjébe öltözött, és megmártotta magát az örök élet vizében. „Mert a művészi valóság nem idealizálása s nem ellentéte a közönségesnek, a hétköznapinak, hanem felfedezése, átvilágító értelmezése — és meghódítása.” S itt van egy pont, amikor az ember élete közvetlenül is művészetté válhat a művészi alkotás külső, formai jegyei nélkül. Akkor következik be ez, amikor az emberi élet hívja ki a sorsot, amikor a tudatosság egy-egy emberben, fizikailag korlátozott személyiségben, a vállalás magaslatára emelkedik, amikor az ember élete dallá lesz, amikor szembe mer nézni a sorssal anélkül, hogy szeme megrebbenne, amikor vereségébe temetkezve az utolsó pillanatig ellent mer állni a bűvöletnek, és pusztulásával felül tud kerekedni a sorsán és önmagán.

Az élet irodalom és az irodalom az élet — ebben oldódik fel az a dilemma, amelyet az ember kiútkeresés közben megteremtett. Az ember élete is sors-vállalás, hétköznapiságában talán még inkább az, mint az irodalom, mert itt biológiai létét, egy szál életét viszi a küzdelembe, és az eredmény nem egy esetleg rossz vers, hanem a halál, amely pontot tesz minden további küzdelemre. A megismételhetetlen, csak egyszer lejátszható mutatóvány hőse az ember. El kell buknia, és tudja, hogy elbukik, de mindig „küzd és bízva bízik”, Sziszüphoszként újra és újra nekiindul, hogy feljuttassa a hegycsúcsra életét, hogy célhoz érjen. Nemzedékek sora indult faltörő kosként rohamra az élet embertelensége ellen, és bár mindannyiszor véres fejjel maradt a csatatéren, konoksággal vállalta újból és újból a kihívást, életével dobva a kesztyűt a sors arcába.

Nagy emberi életnek érezzük és tudjuk az ilyent. Nemcsak kihívásról van szó, sokkal inkább vállalásról, arról a magasfokú és magasrendű tudatosságról, amely ott dolgozik az emberben, amely arra kényszeríti, hogy higgye: a legnagyobb sötétséget is fénynek kell követnie, a tél után a tavasz jön, a zord élet után egyszer majd emberi világ, amelyben „élni és meghalni is szép lesz”, mint ahogy József Attila bizonygatta magának halála előtt egy nagyon szép versében.

Szemem előtt sorsdöntő levelek sorakoznak, sorsdöntőek abban az értelemben, hogy szemünk előtt játszódik le a szembeszegülés a sorssal, a sorsvállalás nagy aktusa. Véres tragédiáknak lehetünk szemtanúi minden egyes oldalon, de az emberinek a diadala, amely feledtetni tudja, hogy egy nagy taglózási jelenetnek vagyunk a szemtanúi, a felcsendülő vox humana, amely túlharsogja a halálhörgést, a börtön láncának csörgését, a magánosságba zárt ember sóhajait, a halálba indulás reszketését és félelemérzését, a halál borzalma helyett az élet szépségét, varázsát idézi fel szemünk előtt, amelyért érdemes volt a küzdelem, érdemes volt vállalni a megsemmisülést.

Olvasom a leveleket; Abelard-ét és Heloizét, a szerelemben öltözött emberi sorsokét; a számkivetés poklába jutott Danteét, aki mellett csak képzeletében van ott a biztos révbe kalauzoló Vergiliusz; a börtönben sýnylődő és egy börtön nélküli világot álmódó Campanella leveleit; az Újvilág felfedezőjének megaláztatását; a polgári szabadság nagy amerikai bajnokainak meghasonlását Thomas Paine személyében, John Brownnak, a jóembernek levelét, aki eszméiért halt meg, és utolsó üzenetként is az ember szeretetét hagyja gyermekeire... Sorakoznak a nevek az emberi e nagy sorakozóján, egy-egy tragédia minden egyes oldal benne és egy-egy győzelem is: rezignáció, kihívás, fatalista halálba rohanás, merengés, gyász és halál, halál minden oldalon. Emberek és nemzedékek dala zeng az emberi élet idegeinek húrjain; Julie de Lespi-

nasse, Baruch Benedictus Spinoza, George Lichtenberg, Zrínyi Péter, Mozart, Lessing, Heinrich von Kleist, Puskin, Byron, Beethoven, Goethe, Karolina Michaelis, Joseph Priestley, Bakunjin, Gustav Landauer, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Thomas Huxley, Nietzsche, Balzac, Stendhal, Rimbaud, Sacco és Vanzetti, Rade Končar és a névtelenek hosszú sora, kik az *ave vita* szavaival haltak meg névtelen kivégzőhelyek, börtönök mélyén.

Európa ezer éves története pereg szemünk előtt ezekben a költészeté vált életekben: mindegyikük a kor divatja szerint öltözött, eszményeik is mások, életük is különbözik egymástól: udvaronc és névtelen kisember, tudós és író, az élet és a művészet megszállottjai, erényesek és erkölcs-telenek, papok és katonák, hívők és hitetlenek, férfiak és nők. De mindegyikük vállalta a sorsát, ki merte hívni maga ellen azzal, hogy nem tért ki előle, hanem az élet hétköznapijai ellenére mert élni azzal a fanatiz-mussal, amelyet a görögök „vakságnak” tartottak, mert nem láttak mást, csak az életüket, és minden porcikájukkal ezért és ennek nevében küzdöttek.

Az emberi élet olyan változataival találkozhatunk, amelyeknek teremtésében nem versenyezhet művész az étellel. S éppen ezért érezzük talán lehangosabban kimondva azt, hogy embertelensége ellenére szép az élet, mert érdemes szembeszállni vele, harcolni ellene, de érte is! és nagy az ember. mert tudva vállalkozása következményeit, szembe mer szállni ezzel az embertelenséggel, és éppen ebben a küzdelemben szépül meg kölcsönösen mind a kettő: az élet nem látszik annyira embertelennek, tragikusnak, mint különben, mindig megmarad az elviselhetőség fokán, és az ember halála értelmetlennek, mert éppen akkor aratja legnagyobb győzelmét, amikor elbukik.

Nem irodalom az, amit olvasunk, de az irodalom talaján járunk, azt a humuszt járjuk, amelyből a nagy alkotások is kinőttek: az irodalom mögé pillanthatunk be, és a véres és tragikus és mégis nagy életet látjuk a tragikusnak azon a fokán, amit ember el tud viselni még, de már bele lehet halni látványába.

S minden egyes emberi sors az élet dalát énekli, mint ahogy az irodalom is, ha a halálról beszél is, az életnek és az életről beszél, és akkor már a „halál sem elviselhetetlen”, feloldódik a magánosság, olvad a jég az ember szívről és vallani kezdi, hogy élni szép és jó, élni nagy dolog, és nincs szebben hangzó, büszkébben csengő név az embernél. A nagy emberi élet, akárcsak a nagy művészet, másokkal kapcsolatban teljesedik ki, másoknak szól, de legszubbjektívebben is csak önmagáról beszél, önmagát mutatja meg, és ezzel lehetővé teszi mind a kettő a ráismerést másoknak is önmaguk élete távlataira, értelmére vagy értelmetlenségére, szépségére vagy embertelenségére.

Emberi dokumentumok — az embertelenség dokumentumai. Nem szép életek peregnek le szemünk előtt a levelekben és a hozzájuk kapcsolt arcképekben, remek portrékban, hanem nagy életek. Nem Don Quijote-okkal találkozunk, hanem Hamletekkel, akik már meghallották a „sors” hívását, újra és újra bemutatott görög tragédiák hőseivel és megismételt áldozataival. S a katarzis, a megtisztulás sem marad el. Íme a példa: milyen az a sors, amellyel birkózni lehet, ha győzni nem is. A sors órái is meg vannak számolva, minden egyes előttünk lepergő emberi sors egy-egy kondulása ennek az órának, bár temetésre harangoznak, az egész könyvet a lélekharang jajgató, sirató hangjai töltik be.

Vox humanat emlegettünk, s ennek kicsengő értelmét miben másban lelhetnénk fel, mint az élet üdvözlésében: *ave vita!* A halálba menők köszöntenek téged, a halálba mennek, hogy az élet egyáltalán lehetséges

legyen. A halált küzdelem előzi meg, a hős elbukik, de az élet él s halad tovább. Nem szép ez a küzdelem, de felemelő, embertelenségét azonban meg lehet váltani, és az emberinek a vonásait kölcsönözni neki.

Talán ezért sorsdöntőek ezek a levelek. Minden pillanatban és minden emberi életben újra és újra eldől az emberiség sorsa. Ádám elbukott, de nem tud megsemmisülni, az idő méhében ott dobog szíve az újabb életnek, az újabb küzdelemnek, az újabb halálnak. Nemzedékek fogják egymás kezét, és ez a megismételt áldozat talán a legtermészetesebb a világon: egy a természet életével. Csak az ember vállalta ezt a küzdelmet, kihívta maga ellen a sorsot — egyszerre báb és az, aki a zsinórt rángatja. S ahogy József Attila énekelt: „Még nem nagy az ember, de képzelet, hát szertelen”. Ez a képzelődés és szertelenség azonban nagyságának előfeltétele. Az utolsó „sorsdöntő levél” megírásának előfeltételei ezek, a valóban emberi világ eljövetele.

Idézzük végezetül ismét József Attilát, aki egész költészetében a „sorsdöntés” nagy tragikumát énekelt; idézzük végső tanulságként, amely kicseng az elmúlt korok itt összegyűjtött leveleinek értelméből:

*Mert mi teremtünk szép, okos lányt
és bátor, értelmes fiút,
ki őriz belőlünk egy foszlányt,
mint a nap fényéből a Tejút, —
és hacsak pislog már a Nap,
sarjaink bizóan csacsogva
jó gépen tovább szállnak
a művelhető csillagokba.*

Szép tavaszi nap

Regényrészlet

Ciril Kosmač

Ó, az a boldogtalan fiú! Három évig járt a polgáriba, azután otthon kellett maradnia, mert a nincstelenség visszavonhatatlanul elzárta előle a Goricába vezető utat. Súlyos csapás volt ez, elvette a kedvét, nem bízott már a jövőben, amint az életfogytiglani fogházra ítélt rab sem vár semmit az előtte álló esztendőktől. És úgy is élt, mint egy fogoly. Hallgatva, engedelmesen, minden érdeklődés nélkül. Dolgozott a ház körül, de nem mozdult el a ház mellől. És hogy örült, hogy otthon lehetett, hogy egyedül volt, félóránnyira a falutól, az Idrijca bal partján, ahová nem vezetett út, csak a folyó mellett kanyargott egy ragyaverte csapás, amelyen néha napokig sem járt senki. Ellenségesnek érezte a falut, meg volt róla győződve, hogy mindenki csak vele, az ő sorsával foglalkozik, rajta köszörüli a nyelvét. Látta, nem egyszer, hogy a falubeliek kinevetik, őt is, de még jobban az édesapját, mert zsellér létére fölfelé kapaszkodik, és iskolába küldi a gyerekeit. És most? Nem való parasztnak, nem való úrnak, boldogtalan lesz egész életében.

Az elevenébe vágott ez a nevetés. De valahogy jól is esett neki, mert értékesebbé, rangosabbá tette szenvedését, pedig nem volt más ez az érzés, mint a többi szegény fiatalember betegesen bosszúvágyó vergődése. Másként állt a helyzet, ha apját nevelték ki. Ez is fájt neki, ez a fájdalom azonban egészséges volt. Azokat az éveket taposta, amelyek telis-tele vannak boldogtalansággal, világfájdalommal, aminek súlyos terhét hideg, zúgó folyón át is cipelni kell. Határ volt ez a folyó a gyermekkor meg a legénykor között. Ha megkérdezték volna, miért érzí magát bűnösnek, önmagát marcangolva csak azt felelhette volna:

azért, mert él, mert a világon van. Milyen jó is lenne, ha sohasem jött volna a világra...

Így folyt ez az élettelen élet szörnyű lassúsággal, egészen addig az októberi napig, amikor először hallotta saját fülével, hogy kinevetik. Apjával együtt fát fűrészelt a ház előtt. Hallgatva és elgondolkozva húzták a nagy keresztfűrész, amely harsogva harapta magát a kemény bükkfába.

Észre sem vette, amikor Modrijan előballagott az istálló mögül. Csak akkor látták meg, amikor már keresztül fűrészelték a tuskót. A tömzsi férfi alig három lépésnyire állt tőlük, a baktól. Kerek fejét bal vállára hajtotta, rókapillantással nézett rájuk félig lehunyt pillái alól, ritkás, szürke bajusza alatt mesterkéltszerű kepecmosoly talmi fénye csillogott. Bajusza vastagon indult el széles orra alól, és jótékonyan leplezte a duzzadt száj szögletébe vésődött gonosz fintort.

— Ni, csak ni, a fűzfánfűtyülőjét! Hogy áll a kezében, a kezecskéjében a fűrész! — kiáltotta édeskés hangon, és dohányos dobozával a fiú felé intett. — Munkás ez, munkásocska a javából!

A fiú éppen édeskés modora miatt nem állhatta Modrijant. S most gúnyt is, csúfolódást is érzett szavai mögött, hallgatva bement hát a házba. Éppen csak átlépte a küszöböt, s megállt a folyosó ajtaja mögött. Onnan, a kormos ablakon keresztül nézte, figyelte, öltögeti-e még rá nyelvét a gazdag falusi kepec. Az ablaknak támaszkodva, a homályos üvegen át nézett az udvarra.

Ebben a pillanatban került elő az istálló mögül Kadétka, a fogadott gyerek. Megállt a tuskó mellett, egy fejmozdulattal előre, a mellére lendítette vastag hajfonatát, hátrakulcsolta kezét, s előbb az apjára, majd Modrijanra nézett. Modrijan egy csipet dohányt vett ki dóznijából, s Kadétka már ugrott is, mert jól tudta, hogy a vén csalavári a szemébe fújja a tubákot. Most a hátára lódította copfját, és besurrant a házba. A fiú hallotta mezítelen lábának halk nesztét. Előbb a konyhába ment, azután újra kitipegett a folyosóra, és be akart nyitni a szobába. Az ajtó zárva volt, s a kislány belebotlott a sarokba állított lapátokba és kapákba. A fiú megpenderült, s amikor közvetlenül maga előtt megpillantotta Kadétkát, suttozva rászólt:

— Ne lármázz!

— Miért bújtál el? — kíváncsiskodott Kadétka.

— Nem bújtam el! — háritotta el a kérdést morcosan a fiú. Szégyellte, hogy tetten érték, amint hallgatózik.

— Hát akkor miért ácsorogsz az ajtó mögött? — nevette el magát Kadétka, és rávetette nagy kék szeme sugarát.

— Csak! — vonta meg vállát a fiú durcásan, és elfordult.

A kislány odahajolt hozzá, az ablaküvegen keresztül az udvarra mutatott, és suttozva kérdezte.

— Mit akar?

— Kicsoda?

— Mérges?

— Ki?

— Modrijan.

— Modrijan? Tud is az haragudni!

— Akkor sem szeretem! — vágta rá Kadétka. — Csúf. Leskelődik. Undok. És azt is mondják, veri a feleségét. Te nem hallottad? Azért, mert iszik. Én is innék, ha ilyen csúnya férjem volna. Tudod, éjszaka letuszkolja a pincébe. De nem, nem tuszkolja. Legurítja a lépcsőn. Aztán csövön kell szívnia a bort, és inni, inni, amíg azt nem mondja, hogy elég. Akkor aztán Modrijan a gumicsővel elveri. Jera mesélte a mi Ivánkánknak. Brrr! Te nem hiszed?

— De hiszem — dörmögte a fiú. — Most azonban hallgass már.

— Csak még egy kicsit... Még valamit el akarok mesélni. A múlt héten is elnászpálgolta. Vasárnap nem is volt a misén, és azt meg éppen a saját fülemmel hallottam, amikor Modrijan a plébános előtt mentegőztött: „Igen, igen, anyuka fekszik. A májacskája, a lépecskéje... Hja, így van ez, főtisztelendő uram...”

— Maradj már csöndben! — suttogta sziszegve a fiú, és arrébb húzódott. Szűk volt a hely, és a bőrével érezte a kislány meleg testét, hajfürtjei az arcát csiklandozták. Nyugtalanította, izgatta ez az érintés. S különben is rosszkedvű volt. Nemcsak azért, mert Kadétka hallgatózón érte. Azért is, mert félt, hogy Modrijan képes lesz valami csúnyát mondani a kislányról, pedig hát még csak kilenc éves gyerek volt. Legszívesebben elinált volna, de maradt, és mereven bámult a mocskos ablaküvegen át.

Apja időközben letette a fűrészket és tenyerével meg-megdörzsölte sasorrának nyergét. Mindig így csinált, ha zavarban volt, ha gondolkodnia kellett. De nem szólalt meg. Leült a tuskóra, és Modrijannak is helyet mutatott.

Modrijan fölszippantotta a csipetnyi dohányt, szortyogott az orrával, majd beszélni kezdett:

— Leülnék én, Andrej, Andrejkám, le én, szívesen, el is beszélgetnék veled — szolt Modrijan a fiú apjához. — De hát nem lehet, komám, kiskomám, nem lehet! Éppen most jutott eszembe, hogy estére le kell vinnem Ludvikot az állomásra. Padovába utazik. Az univerzitásra. Mondom, az univerzitásra — ismételte erős hangsúllyal, és nagy, vörös zsebkendőjével megtörölgette csüngő bajuszát.

— Hm, az univerzitásra! — visszhangozta apám. — Alighanem azt akartad mondani, hogy az egyetemre — tette hozzá, mert gyűlölt minden szót, aminek olasz szaga volt.

— Hát legyen egyetem — küszködött Modrijan a számára új szóval. — Jurátus lesz belőle.

— Jogász! Jogot tanul! — igazította helyre apám.

— Hát, ha olyan nagyon akarod, jogász — hagyta helyben Modrijan. — És ha minden jól megy, ügyvéd lesz, doktor, doktora. Akár Tolminban is nyithat irodát, irodácskát.

Apám csak megdörzsölte tenyerével az orrát, és azt sem mondta, hogy befellegzett.

Modrijan meg egy új csipet tubákot szippantott föl, nagyot tüszszentett, kétfelé fente a bajuszát, majd fejével a ház felé intve, tettetett ártatlansággal kérdezte:

— Hát a te fiad? Itthon marad? Pedig hát kár volna érte, bizony kár. Okos, eszes gyerek, gyerekecske! Véték volna, ha ittmaradna ebben a vadonban, itt az árnyékban... — Cöcögött hozzá, részvevően ingatta a fejét, és a csupasz, már árnyékban lévő hegyoldalra mutatott.

Édesapám lassan föltápáskodott, csípőre tette mindkét kezét; ki egyenesítette derekát és Modrijan mozdulatát követve, körülpillantott a cserjefoltos sziklákon.

— Hát... bokor az van elég — bólogatott komolyan. — De hát azt még sose hallottam, nem is olvastam, hogy a bokrokon múlna, mi van az ember fejében. Meg az árnyékon. Azt meg éppenséggel nem láttam, hogy a ti fejetekben, pedig nálatok sokat süt a nap, több ész volna, mint a miénkben.

Apám szavai nyilvánvalóan arra céloztak, hogy Modrijának Ludvikjának tizenegy év kellett ahhoz, hogy a gimnázium első osztályából fölkapaszkodjon a nyolcadikba, s csak a harmadik nekirugaszkodás után csúszott át az érettségén.

Modrijan előbb egy mélyet lélegzett, leszegte a fejét, mintha néhezen menne le a falat a torkán, aztán néhányszor végigsimított a bajszán, és mesterkéltséggel kupecmosolya máris eláradt az arcán. Erőltetett, elkoptatott volt a mosolygása, Modrijan azonban hosszú és diadalmas utat köszönhet neki. Ez a vigyor csinált belőle, a hajdani házalóból kereskedőt, kocsmáros, földbirtokost, ez avatta három ház tulajdonosává, ettől kerekedett akkorára az arca.

Senki sem tűrte, utálták a lelkét is, amely semmit sem változott, mindvégig a házaló lelke maradt. Gyáva volt, s ha merészelt is szűrni, óvatos volt, és csak olyan földhözragadt szegények ellen fordította fulánkját, akiktől semmit sem várhatott, akik egy morzsával sem növelhették vagyonát. Ha viszont ő kapott szúrást — mosolygott. Vastag volt a bőre, olyan mély szúrás nem érthette, hogy megfeledezett volna jelszaváról: „Centesimo nélkül nincs lira, lira nélkül nincs ezres! Kis boltból lesz a nagy üzlet! A kereskedelemben mindent szabad, csak megsértődni nem!” Apám nem éppen kíméletes szavai sem hatottak rá túlságosan, most is mosolygott, teli szájjal vigyorgott:

— Hehehe! Hát ezt jól megmondtad. Jól ám! Nyelved, az van, komám, jókora nyelvecskéd van! De mit csináljunk? Nem egyformák a gyerekek, hát nem egyformák. No, de már megyek. Adio! — szólt, intett mindkét kezével és lódult.

— Várj, ne menj még! — tartóztatta apám. — Kérdeznék valamit tőled.

Modrijan csak a fejét fordította feléje és állát kérdőleg magasra emelte.

— Megmondanád, miért jöttél? — kérdezte apám, lassan ejtve ki a szavakat.

Modrijannak szemmeláthatólag nem volt ínyére a kérdés. Csapdát sejtett a szavak mögött, elővette hát zsebkezdőjét, a száját törölgette, majd rövid gondolkodás után, fejét ingatva felelt:

— Hát... tudom is én... Csak úgy elindultam. Vitt a lábam. Erre, a víz mentében — himbálta magát ide-oda, és rövid karját a folyó felé lendítette. Feje is követte keze mozdulatát, és egy pillantást vetett az Idrijca túlsó partjára, ott, ahol a kaszálója zöldellt. Ettől a látványtól bátorságra kapott, és szabadabban folytatta: — Erre jöttem a folyóparton, hát mondom, beszólok egy-két szóra, adjistenre, hadd látom, milyen lesz nálad a széna. Nekem vagy két kocsira, szekérekére való termett, de ahogy látom, legeltetni már nemigen lehet.

— Hm, hm — bólogatott édesapám ünnepélyesen. — De hát nem mondanád meg, mióta van olyan jó szemed, hogy az Idrijca innenső partjáról nézegeted, hogy nő a fű a kaszálódon?

Modrijan nagyot hunyorított, de halogatás nélkül válaszolt, nyugodt, közömbös hangon:

— Ó, már régóta, Andrej, Andrejkám, régóta! Jó szemem van! Biztosan a tubáktól. Azt mondják, hogy a tubákolás javítja a látást.

Apám egy pillantást vetett az égre, mintha azt mondaná, hogy hiába itt minden, az ilyenfajta embernek nem lehet elevenjére tapintani. Aztán megszólalt:

— Hát tudod, az én szemem is jó, pedig nem is tubákolok... Így hát jól látom, Martinkám, igen jól látom, mi szél fújt téged erre! Elindultál hazulról, lekanyarodtál a folyó, folyócska partocskájára, és egy fél óra, órácska alatt elbattyogtál ideig. Az árnyékba... Éspedig azért, semmi másért, hogy csípjél egyet rajtam, a gyerek miatt, amiért nem küldhetem iskolába.

— Andrej, Andrejkám! — korholta Modrijan szinte sikoltva. És hogy bebizonyítsa, mennyire megsértették apám szavai, toporzékolni

kezdett. — Ez már mégiscsak sok, Andrejkám, nagyon is sok! Ennek már a fele sem tréfa. Márminthogy én?... Neeem, nem! Jézus legyen a tanúm, a Jézuska. Még hogy én csipjek rajtad? Rajtad, egykomámon? Ejnye, ejnye! — ismételtette fejcsóválva, majd homlokára csapott, mintha abban a pillanatban jutott volna eszébe a mentő gondolat, és már kerepelt is tovább, korholta apámat: — Látod, komám, kiskomám, milyen ember vagy te? Mindenféle csúfságot rámfogsz, pedig hát fiam, Ludvik küldött. Persze, hogy Ludvik. Azt mondta: „Ugyan menj már el, édesapám, a kománkhoz, s kérd meg, ne haragudjon rám, amiért nem mentem át hozzájuk elbúcsúzni”. Igazán ne haragudj rá, hiszen...

— Á! — szakította félbe apám. — Hát ezért jöttél?

— Hát persze, hogy ezért, csak nem voltam benne biztos, hogy ideérek — hazudott tovább Modrijan, és sietve tette hozzá: — De megígérte ám az én Ludvikom, hogy ír majd neked Padovából, ír bizony. Hát írd is! — mondtam neki, hiszen apád után a bérmaapád az első! Meg aztán magad választottad, magad kérted, s nem is ellenkezett, pedig hát akkor még nem is volt házunk, házacsánk se. Elvállalta a bérmaapaságot, és órát vett neked, órácskát! Így volt, Andrejkám, akár hiszed, akár nem, bizony így volt.

— Elhiszem, elhiszem. Neked ne hinnék? — szakította félbe apám erősen hangsúlyozva a szavakat, nagy lendülettel. Egy darab fát tett a tuskóra, és kezébe fogta a fejszét.

— Jézusom, Jézuskám! — Modrijan szinte ugrott egyet, és kirántotta vastag óráját a mellényzsebből. — De a fűzfánfüttyülőjét, elfecsegtük az időt, mint két öregasszony, mint két banyácska. Adió! Adió! — tártá szét a karját, és sietve indult meg az ösvény felé.

— Adiócska! — kiáltott utána édesapám maró gúnnyal. Magasra emelte fejszéjét, és egyetlen csapással kettéhasította a tuskót. Még egyet, majd még egyet kettéhasított, mintha minden visszafojtott haragját a fejszecsapásokba akarta volna beleadni, majd mélyen belevágta fejszéjét a tuskóba, és bement a szobába, édesanyámhoz.

— Mi lesz most? — lehelte Kadétka a fiú fülébe, és kérdőleg meresztette rá nagy, kék szemét.

— Mi lenne? Semmi! — rázta fejét a fiú, és megvonta a vállát, noha a kislány szavaiból megérezte, hogy édesanyja szobájában ebben a pillanatban dől el a sorsa.

— De buta vagy! — biggyesztette el a száját Kadétka, és kisímította homlokából világos, áttetsző, göndör fűrtjeit.

— Hagyj már békén! — morogta a fiú, és kisietett a házból. Az istálló mögött emelkedő halmon zöldellő bokrok közé bújt. Nehéz óráiban ez a hely volt a menedéke.

Édesapja még azon az estén anyja ágyához hívta, és — szokása ellenére — minden bevezető nélkül, egyenesen megkérdezte, gondolkozott-e a jövőjén? És amikor a fiú csak szipákolt és lecsüggesztett fejjel húzódott az ágy végéhez, szokatlanul élénken és erélyesen beszélt arról, hogy tanulnia kell, méghozzá odahaza, és majd Tolminban vizsgázik.

Szavai nem túlságosan lepték meg a fiút, néhányszor már hallott harangozni erről a tervről, örülni azonban egy csöppet sem örült, bele nyugodott már sorsába, és szinte jól esett neki az a tudat, hogy ő a hibás mindenért. Fejének egy mozdulatával föllódította a homlokába hulló hajfűrtöt, rátámaszkodott az ágy végére, és idegesen húzogatta az orrát.

— Gondold csak meg! — biztatta apja. — Jól gondold meg! Ebben az állapotban nem való vagy se parasztnak, se úrnak.

A fiú megint csak vállat vont, mintha azt akarta volna mondani, hogy hát mit csináljon, neki már ez a végzete.

Most már közbeszólt édesanyja is.

— Ugyan, fiam, tanulj hát!... Tedd meg nekem! Az én kedvéért... — mondotta különös csengésű, lágy, mégis átható hangján, amely mindig visszhangot vert a fiú lelke mélyén. Az utolsó szavak meg éppen meghatották, mert azt érezte ki belőlük, hogy anyja napjai meg vannak számlálva.

Összeszorította a fogát, nehogy sírva fakadjon, és csak bölintani tudott.

— No látod! — sóhajtott az apja, és elégedett, mégis valahogy szomorú pillantást vetett az anyára. Az állá is reszketett egy kicsit, hamar megdörzsölte hát tenyerével az orrát, és fölállt.

A fiú szó nélkül megfordult, és kiment a szobából. Az apja utána. A gyerek megérezte, hogy apja még akar valamit mondani, kisurrant hát a szobából, s keresztülsietett a folyosón.

Az udvaron Kadétka játszadozott a három kisebb gyerekekkel. Amint megpillantotta a fiút, fölegyenesedett, hátrakulcsolta kezét, és kérdően nézett rá. A fiú szó nélkül a dombon álló bokrok felé vette útját. Apja szótlanul ment utána.

Amikor a dombtetőre értek, megálltak. Az apa fia vállára tette kezét, és maga felé fordította az arcát. A fiú fölemelt fejjel nézett apja szemébe.

— Anya meghal... — lehelte.

— Meg... bölintott rá az apja.

Szinte földre roskadt ennek az egyetlen rövid szócskának a súlya alatt. Feje zúgni kezdett, térde reszketett. Régóta tudta, hogy így lesz, hogy ez az igazság, szíve azonban nem akarta tudomásul venni.

Édesanyja tüdőbajos volt. Kilenc éve betegeskedett már, s ebben az esztendőben tulajdonképpen már haldoklott. Szemmelláthatólag fogyott, két hónap óta egyszer sem kelt föl az ágyból. Orvost nem hívtak hozzá. Az utolsó reménység is kialudt.

Meg fog halni. Meg... De ezt a kemény igazságot még egyikük sem mondta ki hangosan. Valahogy embertelennek érezték.

Közben egy kissé kitisztult a fiú feje, és minden megrendülése ellenére is a járt az eszében, hogy édesapja nem véletlenül, nem cél nélkül mondta ki a kegyetlen, fájó szót.

Az apa lassú mozdulattal simított végig homlokán és orra nyergén, s ugyanúgy, mint az előbb, halkan megszólalt:

— Meghal... Ne gondold, hogy könnyen jön ki a számon ez a szó. De meg kellett mondanom. Te... élni fogsz. A testvéreid is. Én is. És ha gondoskodni akarok betévő falatotokról, anyád halála ellenére is szántanom, vetnem, aratnom — dolgoznom kell.

A fiú számított arra, hogy apjának még van mondanivalója, várta is, hogy beszéljen vele, most azonban szinte nem is hallotta, nem is értette, mit mond. Csak nézte, nézte a bokrokat, az apró, kemény sötétzöld, csaknem fekete leveleket. Az járt a fejében, hogy a halál már a közelben ólálkodik, azért öltözött a természet is gyászba.

Az apa újra megdörzsölte az orrát.

— Dolgoznom kell! — mondta, és rábólintott a szóra. — Az élet könyörtelenül folyik tovább. Akár az Idrijca — mondotta a folyóra mutatva. — Akkor is így folyik majd, ha anyád már nem lesz köztünk. Így... Ne hidd, hogy megfordul a vize, és visszafelé, Idrija irányában folyik...

A fiú fölnézett, és a folyó felé fordult, amely érzéketlenül zúgott a gömbölyű, síkos kövek között. Reménykedve és ellenségesen bámult a vízre.

— Nem lehet segíteni rajta... — szólalt meg újra az apa, és tehetetlenül tárta szét a karját.

A fiú szipákoltt egyet, és csaknem szemrehányólag mondta:

— Miért nem megy anya orvoshoz? Tudom, hogy nincs pénzünk, de hát nem kérhetnének kölcsön?...

— Igazad van, nincs pénzem. Annál több az adósságunk — válaszolt az apa. — De nemcsak erről van szó. Van itt még valami.

— Micsoda? — nézett ijedten apjára a fiú.

Az apa nem felelt mindjárt. Látszott rajta, hogy gondolkodik. Végül elszánta magát.

— Tizenhetedik évedet taposod — kezdte lassan. — Elég idős vagy ahhoz, hogy megértsd. Anyád miattad nem megy orvoshoz.

— Miattam? — zokogta a fiú.

— Miattatok — csillapította az apa. — Még a tavasszal elhatározta, hogy többé nem megy orvoshoz. Három hónapja már. Amikor rá akartam beszélni, hogy mégis menjen, csak ennyit mondott: „Havonta egyszer mentem Goricába. Minden utam legalább ötven lirába került. Évente hatszáz lirába. Három új borjú ára ez”.

— Három borjú? Mi köze ehhez a három borjúnak? — riadt meg a fiú

— Én is mondtam neki, és tovább erőltettem. Akkor is orvoshoz kell menned, ha a föld alól kaparom elő a pénzt! — biztattam. Anyád meg csak szomorúan mosolygott, és azt felelte: „A föld alól? Hát... ha csak onnan nem. Az erdőt már kivágtuk, a fenyőket is kidöntöttük, a főlgyfákat, a diófákat is... Most már tényleg csak a föld marad. A földet azonban nem adod el! Magad is tudod, hogy nincs számomra mentség. A világ minden orvosa sem hosszabbíthatja meg az életemet egy nappal sem. Meg fogok halni. És ha már a gvereknek anya nélkül maradnak, miért maradnának fedél nélkül? Miért kellene elveszíteniök otthonukat is? Így sem tudom, hogy teremted elő számukra a betévé falatot...”

A fiú kezébe temette arcát, úgy csóválta a fejét.

— Lehet, hogy nem jól tettem, hogy mindezt elmondtam neked — folytatta az apa —, de... előbb-utóbb szembe kell nézned az élettel. És ez nem könnyű! Kemény dolog az élet. Nem árt, ha fölkészülsz rá — mondotta bátorító hangon, és ismét fia vállára tette a kezét. — Tanulj, már csak azért is. Vágj bele!

A fiú rábólintott.

— Tudom, nem sokat törödsz még magaddal, különösen most — tette még hozzá az apa. —, de ha nem vagy képes magadért tanulni, tedd meg anvéért! Meg is íérted neki...

— Tanulni fogok — bólintott újra a fiú.

— Nohát akkor! — sóhajtott föl az apa, és most már élénkebben folytatta: — Holnap reggel nekivágunk az útnak, elmevünk Tolminba, a gimnáziumba, hogy megbeszéljük a dolgot. Azt hallottam, hogy az a Furlan igazgató nem rossz ember...

Bodrits István fordítása

Az ajtókat tulajdonképpen

Tomán László

1.

*Az ajtókat tulajdonképpen nem lehet
becsukni. Mögöttük mindig marad valaki.
Kitagadott sötétség, kongó folyosókba szorult
üvöltés vagy csittenet, üregükből szabadult szemgolyók,
valami marad.*

2.

*Az ajtókat mindig halkán kell behúzni.
Nehogy megbolygassuk
a dolgok rendjét. A némaságban
minden a helyén marad. Mozdulatlanok a neszek.
Fékeznek a röpködő meteorok, visszahajlanak a sinek.
Ne bolygassátok meg a dolgok rendjét.*

3.

*Mielőtt becsuknátok az ajtókat, nézzétek meg,
nem maradtatok-e kint, behoztátok-e
a kimúlt tévedéseket. Mert ha egyszer
mégis, valahogy, átlépve a lehetetlenség óperenciáját,
becsuktátok az ajtókat, s észreveszitek,
hogy kint rekedt egy pillantás,
hiába rázzátok, hiába veritek a kilincset.
Az egyszer mégis, valahogy, csendben becsukott
ajtókat soha többé nem lehet kinyitni. Se fölfeszíteni.*

4.

*S addig is, míg egy új kozmikus képlettel
meg nem oldjuk ezt a rejtélyt, míg választ nem
találunk a kint és bent kérdéseire,
míg nem tudjuk légmentesen becsukni az ajtókat,
a szárnyak között marad egy
kis rés, s rajta kiszökösnek*

*a szavak és a percek,
kiszivárog minden sóhaj,
a tér vonzóereje kicsábítja a kuncogást.
Vigyázzatok hát az átölelt önkívületre!*

5.

Az ajtókat pedig, tulajdonképpen, nem lehet becsukni. Az utakat sem lehet elzárni, a kint maradottakat többé nem lehet rímekkel becsalni. Csukjátok be halkán az ajtókat, amennyire lehet, mondjátok le a gondokról, mert egy láthatatlan rés mindig marad.

6.

Tudjátok már? Az ajtókat tulajdonképpen, míg fel nem oldódnak a sikolyok a szűk utcák cseppfolyós zúgásában, az ajtókat nem lehet, míg a dolgok nehézkednek, az ajtókat tulajdonképpen, míg a bebocsátottak kívágynak, s a kizártak bekíváncsoznak, addig az ajtókat, míg a függőleges és vízszintes légvezetők párhuzamba nem kerülnek, az ajtókat addig, hiába, az ajtókat tulajdonképpen nem lehet becsukni.

(1957.)

Gondol rám

Tomán László

*ha reggel ébredek
arra gondolok
gondol-e rám
gondom gondolom
gondol-e rám
az éj ha altatna
arra gondolok
gondol-e rám
álmom ébren tart
s arra gondolok
gondol-e rám
kenyerem ha eszem
arra gondolok
vizem ha kortyolom
arra gondolok
ágyam ha vetem
arra gondolok
szavam ha mondom
arra gondolok
ujjam ha mozdul
füstöm ha fújom
hegyekben járok
folyóban fürdök
szívem ha dobban
tüdőm ha tágul
szemem ha pillant
arra gondolok
arra gondolok
tükörben nézem:
gondol-e rám
papírra írom:
gondol-e rám
arra gondolok
gondom gondolom
gondol-e rám
ha arra gondolok
ha arra gondolok
síromra gondolok
akkor is gondol rám*

(1960.)

Az idegen

Részlet

Deák Ferenc

Hajnalodott. A vonat tántorogva kerülgette a szelíd szőlősorokkal csikozott dombokat. A szikrák csak akkor csillantak fel erősebben, amikor lombos erdő sötétje borult a mozdony kéménye fölé.

Nem tudtam, mihez kezdjek. Az idő is olyan lassan és részegen kanyargott velem, mint a vonat. Talán incselkednem kellett volna a szendergő, batyus, ravasz, pirosposzsgás kofákkal, akik ott guggoltak nagy kosaraik, szatyraik meghítt, ölelkező társaságában. Tiszta, gyermekes álmokat álmodtak. Éreztem, hogy velem szemben épp álmaik miatt hatalmas, kiegyenlíthetetlen előnyben vannak. Tudtam, hogy valami bizonytalan, természetellenes dolgok történnek majd velem. Valami, amit nem lehet félbeszakítani vagy megváltoztatni. Pontosan éjjél után négy perccel kezdtem érezni ezt, és ahogy hajnalodott, mind tehetetlenebb és bizonyos mértékben apatikusabb lettem. Tegnap vagy tegnapelőtt még incselkedtem volna ezekkel az aranyos boszorkákkal, még hecceltem volna kicsit őket, de most valami megváltozott bennem.

Hajnalodott. A vonat sűrűbben állomásozott, és ilyenkor számomra ismerős népség özönlött be a kocsí ajtóim. Görnyedt, kopaszodó, zsíros feketeöltönyű bácsikák, akik községükben átlag nagy népszerűségnek és hírnévnek örvendenek, fajsértés- vagy baromfitenyésztéssel foglalkoznak szabad idejükben, és erre a mellékfoglalkozásra (melyet úgy irányítanak, hogy sokkal jobban jövedelmez, mint az igazi) azt mondják, hogy: kérem szépen, ez az én hobbym. Tehát ezek a beutazó kishivatalnokok, könyökvédővel és századeleji láncos zsebórával erőszakoskodtak a kocsí leg-

mélyére. Igyekeztek ilyenkor minél idősebb pofát vágni, hogy a bontott is szegény agg csontjaik felé billentsék az ismeretlen vagy ismerős kolléganőkkel való helyfoglaló versenyfutás alkalmával. A népség legellenzenvesebb fajtája volt ez. Valamikor, igaz, nem huzamosan, jómagam is velük tolongtam a földgömb valamely hasonló kis állomásán. Ezek az állomások most csak átvillantak az agyamon, és legjobban szerettem volna fejest ugrani az imbolygó vonatból, amikor egyre több és több ilyen színtelen, zsebórák, havi bérletes vakondok özönlött a kocsiba. De hát egyre tehetetlenebb, lustább, bizonyos mértékben élettelenebb lettem. Ez is csak úgy átvillant agyamon, és indulataim ólomnehéz zsilipek mögött vesztegeltek.

Itt a népség közt tolongott a sok kis és nagy diák is, az utazó havi bérletes diákok, a pörösködő, széles járomcsontú, ráncos parasztok, a hivatalos útra kicicomázott titkárnők és nagy aktatáskákkal a hangoskodó üzletemberek. Ezek is csak úgy átvillantak agyamon, minden jellemző vonásukkal, gesztusaikkal és ezerszer mesélt unalmas és olcsó vicceikkel. Semmi, de semmi kedvem nem volt mélyebbre ereszkedni lelkükbe, emberibb és dramatikussabb vonások felfedezésére indulni. Inkább az érdekelt, vajon mi történik velem. Valami ólomszerű lassúság lebegett körül minden tárgyat, minden embert. Mint valami finom, nehéz köd, ereszkedett és kanyargott közénk a korareggeli friss levegő. A hangok mintha egy hatalmas hordóban hangzottak volna el — hosszan és mélyen rebegtek. Aludni próbáltam. Nem sikerült. A zsebórák hivatalnokocskák ott csámcsogtak, enyelegtek pontosan az orrom előtt. Kihajoltam az ablakon. A korareggeli levegő is mintha tompább lett volna, mint amilyennek vártam. Nem zuhogott erőszakosan az arcomba, hanem suhogott hosszan, közömbösen, szinte altatóan cirógatott.

Egy szelíd domb mögül előbukkant a nap és a város. Mi volt itt az élmény? A város sűrű, ködös, füstös... A nap vöröslő, kerek, unalmas, fenyegető és titokzatos. A bizonytalanság szintézise volt most így e kettő: a nap és a város lenn a völgyben. Jobb lett volna most ellenkező irányba rohanni, jobb lett volna most sehova sem érkezni. Úgy éreztem, hogy az utazás befejeztével véget ér még valami bennem. Milyen örült kapcsolat: utazás, mozgás, haladás, iránytartás, és ezzel párhuzamosan — én.

A nap mind apróbb lett, mind magasabbra emelkedett. Ilyenkor, reggel, szinte szemmel látható a nap mozgása. A város mind közelebb vonult gyárkéményeivel, a nagy ezüstszerű folyó karjában. Hirtelenében a folyó iránt éreztem a legtöbb rokonszenvet. A folyó! Talán ez is a céltalan, élettelen, fejfájásszerű érzésem beteges következménye volt... Hisz örökké vízszonyban szenvedtem. S most egyszerre rokonszenves lett az a nagy víz.

A sínek fehéresszürke vonala konokul futott előre a távlat finom, szorító ujjai közé — valahova a gyárkémények tövébe. Egyszer csak a sínek mellé szegődött a betonút, mely valószínűleg az ország autóközlekedésének egyik fő vonala volt. A teher-, luxus- és társasgépkocsik szinte egymást érték a fekete, csillogó úttesten. A vonat újból lassított. Valami vasútkereszteződés volt itt, mert jelzőkar zárta a vonalat. A vonat megállt. Valami órház volt az egyetlen épület a közelben. Magamhoz vettem esőkabátomat, és kiugrottam. Megelégedtem az utazást, s a város itt volt már két-három kilométerre. A betonút szélén lépegettem. A motorkerékpárok, gépkocsik sokasága ott vonult el mellettem. A vonatról tulajdonképpen azért szálltam le, hogy a nyomasztó hangulattól meneküljek, de ahogy az út szélén haladtam, még kíméletlenebbül magába pólyázott, lebéklyózott. Egyre-egyre hallottam a zsebórák, könyökvédős

patkányok csámcsogását, heherészését... Egyre fülembe csengett a hosszú, visszhangszerű zaj, mely valami rossz álom képzetét keltette. Éreztem, ha még tovább folytatódik ez az egész, felordítok.

A város, mint egy hatalmas hajó, elébem fordult. Már éreztem a külváros dohos, sok szobából és konyhából kikanyarodó kissé kesernyés levegőjét, már elém tárultak nagy kopaszságukkal a bérkaszárnnyak udvarai, itt voltak pár lépésre már, itt voltak úgy, ahogy ismertem minden város külterületét: száradó ruhákkal, visító gyerekekkel, szájas, ráérő menyecskékkel.

Megérkeztem!

Pontosan fél hét múltott két perccel, amikor az utca gyalogjárójára léptem. Megálltam egy pillanatra. Erősen karomba csíptem. Aztán a lábomba, aztán a homlokomba. Nem éreztem semmit. Ez végleg kétségbeejtett. Fél hét múltott három perccel, és én mindamellett, hogy tudatában voltam az időnek, *nem éltem*. Eddig azt hittem, hogy az utazás fáradalmi okozták érzékszerveim eltompulását, de most már egyre gyanakvóbb lettem. Féltem. A legmélységesebben féltem. Ebben a pillanatban a legborzasztóbb, ami megtörténhetett volna velem, ha netán valakinek eszébe jutott volna tükröt tartani elé. Talán nem láttam volna senkit.

Fél hét múltott hét perccel, amikor tovább ballagtam az utcán, valamerre a központ felé. Ismeretlen emberek büszkeségei felé. Mindig, mindenkor, mindenhol ezt találtam. A nap egyre hevesebben tüzelt. Lépteim mintha alig érintették volna a talajt... Úgy repkedtem lassú, ugrásszerű léptekkel befelé, a város szívébe. Szomjúság fogott el. Ez a felfedezés külön örömmel számított, hisz ez volt az első életjelem. Betértem egy pincekocsmába. Bent alig volt néhány vendég. Egy hatalmas, kövér, álmos szemű pincér álldogált a söntés mögött. Kértem valami erőset, abban a reményben, hátha az véget vet ennek az átkozott érzéketlenségnek. A pincér hosszan bámult az ajtó felé, mintha nem is hallotta volna szavaimat.

— Kérek valami erőset! — ismételt meg egy csöppet okvetetlenkedve. A pincér tovább bámult az ajtó felé. Megütközve vettem szemügyre. Néha egy-egy könnyesepp gördült alá kerek arcán.

— Mondják, kérem — fordultam a vendégekhez —, ez az ember talán süket?

— Nem! — mondták az emberek. — Valami egészen más baja van. Szolgálja csak ki önmagát. Nem fog ő azért megharagudni — tették hozzá csendben az emberek, mintha attól tartottak volna, hogy megzavarják a kocsmároszt mély gondolataiban. Kerestem hát valami erőset.

— És mondják, nem próbálták megcsipkedni tagjait? — kérdeztem hirtelen az embereket.

— Ó, dehogyis... Nincs arra szükség... Nekünk ő így is jó. Fölösleges kísérletezni vele. Ő ilyen, mi pedig másnyenak vagyunk, nem? Ezért igazán senki sem haragudhat.

— Igen — hagytam jóvá. De egyre szemmel tartottam a hájtömeget. Egy kicsit megborzádtam, amikor viaszsárga arcán időnként alágördültek az ismeretlen mélységekből, ismeretlen katasztrófákból vagy egy életen keresztül felgyülemlt, az önmagával szemben való tehetetlenségéből fakadó könnyek. Borzasztó volt számomra az a gondolat, hogy egyre inkább veszttem magam alól a talajt, egyre bizonytalanabb és egyre fásultabb leszek. „Valami kézzelfogható dologba kell kezdenem, valami mindennapiba, valami emberibe!”

A vendégek odaültek asztalomhoz. Barátságos korareggeli pálinkázók voltak ezek. Úgy látszott: mind iparos.

— Ha nem sérteném meg kérdésemmel... Maga idegen, ugyebár? — fordult hozzám egy asztalos.

— Igen. Idegen. Egészen idegen. Itt egészen idegen — válaszoltam elnyújtott hangon.

— Tehát senkije sincs erre felé?! — kérdezte most egy kovács.

— Nincs — vallottam be, és eszembe jutott egy régi verstöredék. Azzal folytattam félhangon mondókámat:

*Az utak ismerik vágyaim
Bánatom s bűneim — csupán
az utak.
Az utak istene az én szerencsétlen
istenem. Eme örökké
visszatérő poklom rábízhatom.*

Erre valamelyikük így válaszolt:

*Allj meg, te vadóc, te
hajnaltagadó nagy idegen,
az út végén úgyszólván minden
legelejáról kezdődik.
Téged bomba röpített el,
s úgy erősödnek tagjaid röpülés közben,
állj meg asszony, család
és jó szomszédok között,
úgyszólván minden előről kezdődik!
A háború rég véget ért,
vesd le szívedről buta jegyvered! —*

fejezte be a forgácsos ruhájú ember, és lassan lehajtotta fejét. Hangja még pár percig zengett a kis pincehelyiségben. Vibrált e kellemes mély hang, szinte táncolt bele a beszűrődő reggeli fény. Rádöbbsentem: ezek az emberek most már tudják, hogy én örökké vándorolok. Tudják, hogy senkim sincs... Ezek az emberek arra kérnek, ami számomra még ezekben a percekben is a legborzasztóbb: hogy megállapodjak, hogy megálljak, hogy megérkezzek.

Megérkezni! Ez lehetetlenség, elképzelhetetlen! Ez nem kezdődhetik itt, május huszonkilencedikén reggel hét óra hat és fél perckor. Torkomból feltör a hosszú könnyörgő kiáltás: fel akarok ébredni! Tudom, hogy csupán alszom, tudom, hogy csak álom... Fel akarok ébredni! Emberek, nyissátok ki a szemem. Emberek, halljátok szavaim! Emberek, vágjatok rajtam végig korbáccsal...

Vártam egy kicsit. Semmi. Hihetetlen, pedig biztos vagyok benne, hogy hangosan kiabáltam, ebből a kriptából, ebből a szürke kriptából, ahol alszom. Hát létezhet ez? Hát az álom ennyire magába zárja az embert?! Hol vagyok én most? Talán még a vonatban? Talán még az állomáson? Talán még meg sem virradt?... Pedig én vonatra ültem. Emlékszem arra is, amikor a kalauz kérte a jegyem. Hol szüntem meg élni? Hol és mikor aludtam el ilyen mélyen? De hisz a könnyökvédős, zsebóráshavi bérletes tintanyalókra is pontosan emlékszem, akkor sem aludtam! De most mélyen alszom, és nem sikerül fölébrednem. Itt meg azt akarják velem elhitetni, hogy megérkeztem, még most is ezt mondják, hét óra tizenkét perckor.

Ahogy felálltam, mozdulataim még nehezebbek, még lassúbbak voltak. Főlemeltem nehéz, vastag poharam, és teljes erővel a kocsmáros arcába vágtam. A viaszsárga arc behorpadt, és a horpadás legmélyéből csurogni kezdtek a könnyek.

Egy kicsit megkönnyebbültem. A hájtömeg még mindig állt, és a könnyek csurogtak arcából, s az iparosok kopott, sima arcú csoportja behúzódott egy sarokba. Milyen hátborzongató csend. Szögletes, darabos némaság... Valamikor, amikor még egész piciny legényke voltam, pont ilyen csendre ébredtem délutánokként, s amikor a vadmuharal és náddal benőtt réten ballagtam, csupán lépteim cuppanását hallottam, de semmire, semmire nem gondoltam. Talán hároméves lehettem akkor, de úgy elém ködlenek ezek a süket délutáni ébredések, ilyenkor valami különös ösztön vezetett a hatalmas réten át arra a helyre, ahol bátyám és apám halászott a térdig érő vízben. S most ez a pince olyan hidegnek és szűknek, sötétnek rémlett, hogy maga a gondolat is gyorsan visszaszállt hozzám, s a magány kegyetlen pillanatokkal ébresztett ólomnehéz lidérces hangulatomból.

Az az érzésem támadt, hogy viaszbábuk közt állok, viaszbábukkal beszélgetek, s a pince homályában mintha denevérek repdesiek volna. Jóllehet csupán az ablakon, a keskeny, poros ablakon túl szálldosó, kergetőző fecskék árnyéka volt ez... Könnyen meglehet, hogy a borzalom remegő tagjaiban tanyázott, s amikor a nehéz poharat a hájtömeg, a kocsmáros arcába vágtam, fölszabadult bennem egy csöppnyi, s a gát egy helyen megszakadt. Talán azért remegek most, mert az ólomzsilipek mögött az ár apádt, s a szívemhez közelebb juthatott egy gyermekkori különös emlék... A süket, gondolat nélküli ébredés, a szürke, mocsári, réti délutánok.

Éreztem most, tovább fölösleges itt maradnom. A viaszbábuk majd halkan kiszurrannak utánam és sajnálkoznak egy kissé, mert kellemes reggeli pálinkázásukat megzavartam. Elindultam hát föl a lépcsőkön, ki az utcára. Különös dolgokat észleltem magamon: minden hangot, zörejt oly tisztán hallottam, hogy szinte kellemetlenül hatott rám ez a tökéletes és teljes ébrenlét. Mozdulataim egyre fűgőbbek lettek, szemem tágranyílt, mintha mindent, mindent egyszerre akarna látni.

Nem mertem örülni ennek a testi frissességnek. Csak ballagtam le s föl az utcákon s engedtem, hogy az idő tovavágtasson, s utam bizonytalan, céltalan legyen. Kis, visító gyerekek futottak el mellettem, lövöldöztek kis játékfegyvereikkel, s a háború komolyabb volt, mint másik két kisfiú művészkedése ott lenn a járókelők lába alatt, az aszfalton. Igen, a háborúnak utat engedtek a járókelők, óvatosan félreálltak, ha egy kis csapat vágatott ki valamelyik kapualjból. Vagy megálltak és védelmet nyújtottak testükkal egy-egy lihegő kis harcosnak. Ez mindig így van. A járókelők átgázolnak a hatalmas krétarajzokon, s némelyik még a kis művészek fűre ujjacskáira is rálép.

Egy kókuszdió zuhant a kövezetre valahonnan a negyedik vagy ötödik emeletről. Szétloccsant. A fehér nedű folydogált a kövezeten, s eszembe jutott néger apám.

— Menj, hozzá! egy kókuszdiót, néhány narancsot és egy pár lila, érett füget — mondta egy este a lövészárookban, s aztán lassan lecsúszott az árok lucskos fenekére. Három helyen vérzett.

Hányszor törtem a fejem, miért kérte apám épp ezt, amikor három helyen vérzett, amikor három nagy narancssárga, vagy inkább rózsaszínű seb csillogott testén. Apám nem volt nagyon nagy hős, csak harcos volt, csak katona volt, s meghalt három narancssárga sebbel és egy kis kéréssel az ajkán. Igen, az emberek komolyan veszik a háborút. S a békét túlságosan komolytalanul. A háborúnak is van bontónja, amely nem arra tanítja az embereket, mi a szégyenletes, mi a brutális, mi az emberhez méltó, hanem arra, hogy megfélekezzenek önmagukról, megfélekezze-

nek a fizikai képességek határáról, s ami a leginkább megkövetelendő: feledkezzenek meg a lelki és erkölcsi határokról. Ez az, amit apám nem tudott végig betartani, s ha ma, amikor a művészetet éppúgy szeretik a gyerekek, mint ahogyan a felnőttek becsülik a háborút, ha most elmondom, hogy néger apám három narancsszínű sebbel a testén kókuszdiót kért és nem vizet vagy segítséget, akkor röhögni kell, akkor kacagni kell, hisz ennél nagyobb komolytalanságot nem tanúsított senki a háborúban, még az sem, aki anyját, feleségét vagy a jóistent hívta segítségül. A háború komoly dolog, s az emberek ma sem nevetnek a gyerekeken, akik kis játékgyerekekkel lövöldöznek, rohángásznak az utcán.

Apám talán a halál pillanatában ébredt rá kitűnő helyzetére, s ötlete pontosan abban a pillanatban sziporkázott föl, amikor a tréfa teljében s egyedülállóan kimutatkozhatott.

S most itt a napfényes utcán állva, lábaim előtt az összezúzott kókuszdióval, azon gondolkodom, van-e értelme elrontani a jó tréfát most, amikor béke van, s amikor az emberek alig várják, hogy valakit kibékíthessenek a sorssal is. Alig várják, hogy legmélyebb meggyőződésükből fakadó humanizmusukat kinyilvánítsák. Nos, van-e értelme most ünneprontónak lenni?

Ezer és ezer gondolat ötlött fel bennem, de úgy éreztem, mégis mindent újból át kell értékelnem attól a pillanattól kezdve, amikor apám lerogyott a lucskos lövészárokból, attól a pillanattól, amikor kimondta azt a pár szót, egészen a mai napig. Hozzá is kezdtem, de annyira szagगतottam ment a dolog, hogy kénytelen voltam felhagyni vele, egy okvetetlenkedő, alapjában véve értelmetlen gondolatot kellett mielőbb felboncolnom, s letisztáznom magamban: „Van-e joga a vén fehér koponyának ma egy csöppnyi élvezetre?” „Van-e joguk a csontoknak egy kis szabadságra, ünnepségre?” És akarva, nem akarva ünneprontó lettem, ünneprontó, de csupán saját magammal szemben. A kedélyes, céltalan séta újból célokat rejtett magában. Igen. Mert az út csak akkor céltalan, ha az ember az égvilágon semmire sem gondol és semmi sem érdekli a körülötte történetekből. Íme, ez az út is, mely gondtalanul indult, mint annyi éve indul újból és újból, ez az út is csak úgy haladt előttem végtelenül, örökké ígérve, rebesgetve számomra az elfogadható végső állomást... S tudom, egyszer majd meglep egyszerűségével, és akkor nem lázadozom ellene.

Újból és újból elismételtem az okvetetlenkedő gondolatot. Van-e joga az öreg koponyának egy kis élvezetre... Már sejtettem a kérdés konkrétabb, határozottabb értelmét is, de vártam kicsit még fölszabadtásával...

Arról gondolkoztam időközben: így gyűlik-e vagy így újul bennem az a sok düh, az a megmagyarázhatatlan kínzó valami, ami ólomzsilipek mögött vesztegel tagjaimban, s csak akkor szabadul föl, ha valakit sértettek vagy ütök, vagy... megölök.

Nos, van-e joga néger apám koponyájának egy kis élvezetre? De hogyan? Talán úgy, hogy a fehér csontokat kiemeljük a földből, a koponyából kiráznánk a gilisztákat, s a százlábúakat, az állkapcsot megtisztítanánk a földtől, s akkor a koponyát megtömnénk hámozott narancscsal, a szemüregbe kókusztejet öntenénk, a kopogó csuklókba pedig lila, érett fügeket gyömöszölnénk. Milyen jól esne a fehér, pattogó vén koponyának az áradó narancsillat, vagy a lötyögő fogaknak az édes narancslé. A sötét szemüregek szinte susstorognának, miközben a mész, a csont mohón beinná a kókusztejet.

És végső esetben mindezt miért? Azért, hogy az emberek ne röhögjenek azon a tréfán, amit apám halála pillanatában talált ki? Azért, hogy elvegyük az emberek kedvét, eszükbe juttatva valamit, ami rájuk is vár, s hogy ők is sziporkázhatnak majd egy-két jó ötlettel, ha lesz kedvük és tehetségük hozzá.

Már beesteledett. Most valami fizikai fáradtságot éreztem tagjaimban. Éhes voltam. És nevetnem kellett ezen: az embert legmorbidabb, legbonyolultabb perceiben is visszarántja a gondolatok rabságából az éhség, s ahogyan a kirakatokat nézegetve ballagtam, egyszerre valami könnyedség, valami vidámság kerített hatalmába. És nevetésemnek tűnt már minden, amiről gondolkodtam. Olyasmi volt ez, mint kamaszkoromban az a pár szégyenletes eset, amikor hülyének tettettem magam, sőt annyira beleéltem magam ebbe, hogy a végén meggyőződésből tettem az egészet. S bár az értelem egyre intett, valami titkos erő mégis hajtott, hajtott a legértelmetlenebb tettek felé. Valami düh volt az is, valami hasonló, mint ez a mai, ez, amely oly konokul körmei közé fogott, s magával ragadott.

Benyitottam egy étterembe. Alig volt vendég. Felöltömet egy szék karjára dobtam, s kimentem egy mellékhelyiségbe, ahol megmosdottam, s megfésülködtem. A tükörben láthattam, mennyire megöregített az utóbbi pár nap. Az ajtónál egy magas, erős sofőrbe ütköztem, ő lágy baritonján csendesen bocsánatot kért. Egy szurtos kisgyereket vezetett be, s arról magyarázott neki, hogy a holnapi bokszmeccsre együtt mennek majd. A gyerek alig hallhatóan válaszolgatott.

Asztalomhoz ültem és rendeltem. A sofőr ott ült már velem szemben, s a kis rongyos gyerek tiszta keze és arca csak úgy világított a szurtos gúnyából. Kirántott sajtot és lágy tojást ettek. A sofőr egymásután sorolta az öklözők nevét, időnként fényképeket mutatott a gyerekeknek, ő pedig szaporán evett, s halkan hümmögött.

Valamikor én is épp ilyen kicsi és szurtos legényke voltam. Akkor már a nádas, a rét alig jutott eszembe. Valamikor régen, régen volt az. Nézem a gyereket, s a sofőrt. Nem tudhatom, hol találkozott ez a két teremtés, ez a kicsi, piszkos, éhes gyerek, s az a csupa tenyér, hatalmas sofőr. Nem tudhatom, mi hozta őket össze, de valamikor nálam is így volt ez, gyorsan, számomra érthetetlenül gyorsan megjött a barátság, s én az embereket, ha egy kicsit jobban összebarátkoztunk, mindjárt apámnak neveztem. Így volt nekem egy halász apám, egy hentes apám, egy néger apám, egy festő apám. S egy idő óta nincs apám. Legjobban néger apámat szerettem, aki kókuszdiót, narancsot és fűgét kért tőlem valahol messze, nagyon messze innen. S most, ahogy nézem ezt a gyereket, egyszerre félek, önzően félek, hogy nem egyedül lépkedek ezen a hosszú, értelmetlen úton.

A sofőr narancsszörpöt rendelt a gyerekeknek, magának pedig egy palack vörösbort.

Nézem a sofőr kezét. Valóban hatalmas. Tenyerei nagyok, ujjai szélesek, hosszúak, az én néger apám keze is ilyen volt. S míg bőre kékesfeketén csillogott, körmei mint tíz kicsi lámpás világítottak, tíz kicsi narancssárga lámpás. Tíz kicsi lampion. Tíz kicsi ünnepség. Tíz otthon. Tíz, száz, ezer gyönyörű reggel. Néha így énekelt magáról az én néger apám:

*Fekete égen kengyel
fekete erdőn henger
fekete énekben
feketehéjú narancsbélű dob a szívem
a szemem fehérje s a lelkem tabu
én jó ember és jó néger vagyok
istenekhez áldozatom csupán e dal
melyből nem szítál alá se lúgeső se hamu.*

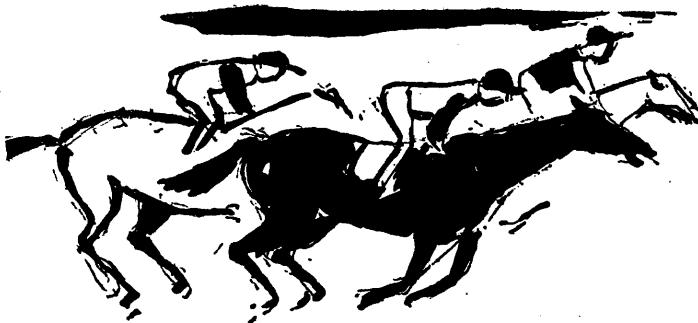
Erre én mindig hozzáénekeltem:

*Hull, hull belőle az arany
szítál, szítál belőle a nádcukor
szeretlek magadba kengyel
magadra henger
fekeszínű narancsszívű ember*

Milyen nagyokat kacagtunk mi ezen, s mivel apám büszke ember volt, sohasem hagyta, hogy a kacagás után pár szóval is csorbítsuk a dal értelmének értékét, igyekezett komolyan folytatni valami félbeszakadt mondókát.

A sofőr mind hangosabban beszélt, rosszat sejtettem. Szakadatlanul a sofőr arcát figyeltem. Egyszerre valami különös vonást vettem észre rajta. Valami cinikus, át-átsuhanó mosolyt. Szinte nem hittem szememnek. Ő egyre ivott, s egyre hangosabban beszélt. A gyerek ijedt szemmel nézett föl a barna borostás arcra. Az róla beszélt. A kis sápadt gyerekről nagy hangon, hogy az étteremben tartózkodók mind feléjük fordultak. A gyerek kifutott az ajtón, a sofőr pedig nevetett.

Különös dolog az, amikor az embert ütök-verik. A sofőr arcát láttam néha, néha elsötétült előttem minden, olykor pedig fehér, homályos tárgyak forogtak körülöttem. A fájdalmat sohasem tudtam beszámítani az ütlegelésbe. A fájdalom valami túlon túl apró testi, csupán testi dolog. A sofőr vagy negyed óráig ütött. Ütött, ahogy ért. Mert amikor a gyerek kifutott a teremből, nem tűrhettem a kerekre tátott szájból előbugyborékoló kacagást.

Felhőkupecok a vásáron

Mozart biliárdasztalára

Tolnai Ottó

Monikával az este Mozart-lemezeket hallgatunk
Monikának, aki az én nagy olvasótáborom

Az ezerlyukú orgona
fehér egérkéi puha
biliárdgolyók
guringáznak a zöld köveken
csak néha-néha koccannak össze a
kármin-nappal

tudod Mozart aranykőrmű kis zongorája mellett kövérlábú
biliárdasztalát szerette legjobban
kicsit idiotikusan mint a gyerekek
ha valami máshoz értek ujjai mindjárt egymásra hulltak
mint a végsőkig kiéhezett fehérhasú gyilkok
felesége katonás sorba rakta neki a falatokat
úgy masiroztak mint a hetyke kalapú hangjegyek étükön
a violinkulcsokkal
a kés vagy a kávéskanál volt villámként cikázó karmester-
pálcája
egy napon a fehér teritőn piros nyergű kenyérparipáikon
lovagló szalonna-huszárai elé
szomorúan
egy fekete télikabátgombot tett

Monika tudod Mozart zsebe mindig tömve volt csokoládé-
szín-vadgesztenyével szöggel régi pénzzel gombbal üveggolyó-
val színes zsineggel

és azt mondta hogy az a nagy gomb a halál az ő legjobb
barátnője

és szaladgálni kezdett az asztal körül indulóját énekelve

Stru Stri... Knaler paller... Schnip...

Schnap... Schnepeper!... Snai!...

igazán különös két jószág ez a gyerekkoporsó nagyságú
zongora túlvilági hangjaival meg ez a gyönyörűen-nyírt-pázsitú
biliárdasztal

akár azok a napfarkú pávák úgy sétálnak kerek kis ma-
darái fittyet hányva a törpe parkörre

a piros az a legszimpatikusabb Eros sétál a tolla alá raj-
zolt rébuszon

emlékszem kisgyerek koromban egyszer megsirattam a
pionírújság rébuszának lombosfarkú rókácskáját

tudtam hogy úgylis utoléri a sarokba rajzolt vadász

képzeld ha meg pénz került véletlen a kezébe egyenként
begurította őket a bútorok alá azt mondta hogy majd ki-
hozzák őket a nemes prémű gyöngyszemű egérkéék

a falábú harangozó
harangja kilógó idege után
kapkod

sír

mihelyt hazaér új

ötméteres lábat farag magának

de én még őrzök

két kisgalamb-puha

bimm-bammot

hajolj csak ide

bohócsereg korcsolyázik

a perzselő tengeren

a hóbundás jegesmedve

játszani akart a

víg bohóchaddal

menekülés közben egy bohóc

fölbukott és szétütötte

papírorrát

egy hangszeren sem lehet valahogy ennyire érzékeltetni a
csöndet mint a biliárdasztalon pedig minden hangszernek ez
a rendeltetése

a márványban egyáltalán nem vinnyognak a bomlás el-
hízott sárga kukackái meg azok a kiállhatatlan csontszúék se
percegnek

a zongora néha még akkor is elszólja magát ha hozzá se ér
az ember arról ne is beszéljünk hogy ha véletlen valami légy
betéved a húrok közé az egész koncert

éppen ma reggel olvastam egy interjút Caldwellal és mesélte
hogy fiatalkorában többek között biliárdterem-legény is volt

Monika képzeld azt a csillagsok fehér golyóbist ahogy vá-
lami különösen kusza rajz vonalain közlekednek
amikor a vonalak metszik egymást halkán összekoccannak
mint a csókolódzók poharai

és Caldwell biztos valami különös perspektívából szemlélte
ezt a horizont nélküli zöld eget amin habszobrokként úsznak
a hattyúk száza

minden koccanás egy-egy hattyú utolsó éneke

ha lehallgatjuk a lemezeket ugye elmegyünk a parkba és
sokáig elnézzük a hattyúkat

ha egyszer lesz majd egy kertünk tyúkok meg pulykák
helyett hattyúkat fogunk etetni

tudod Angliában sokszor lehet totyogó hattyúkkal találkozni
az utcákon

Csiga Biga csillámházikójába zártam az I d ő t

áll

úgy

halad

hímez a homokban

a hold

magához rántott minden

csillagot

az arany sündisznó

éjjeli portyára indul

érdekes mifelénk nagyon kevés fajta biliárdot ismerünk
képzeld

Monika a franciáknak ha jól tudom van egy fekete golyó-
juk is

hú milyen gyönyörű lehet el tudsz képzelni egy

G y é m á n t biliárdgolyót

nekem nem tetszenek azok a nagy potrohos golyóbisok

az ablakkeretbe fagyott ólomkontúros

délibáb aranykacsái

püspökfalatjuktól zstrozák

szárnyaikat

a nagyhátú dagály angyalhajú

sirályai beszélgetve föllebennek

de a fekete golyó ritka mint a fehér holló

nem is tudom hol hallottam vagy olvastam róla

még soha nem láttam de egyszer úgylehet mi is látni fo-
gunk a turisták szoktak látni a nagybácsi tavaszra ugye megy
Párizsba is megkérjük fényképezzen majd le nekünk egy fe-
kete golyójú kis asztalt színes filmmel

mit gondolsz Mozart milyenen játszott

neked tetszenek a meggypiros madarak

engem egy picurkát a papagájokra emlékeztetnek akiknek
a heccelő emberek fölvágták a nyelvüket

de a fekete

egy szívalakú palettát rejteget a szárnya alatt csöppögnek
róla a túlvilág színei

még majd elfeledkezek Traklról

képzeld ő is Salzburgban született
igaz azt én se tudtam hogy valami drámaféleségét fiatal korá-
ban Délibáb címen be is mutatták szülővárosában
biztos Mozartnak is volt fekete golyója

rosszalkodó lepkehadam útját még
kivonalozom egész a
szégyenlősen szép hóvirágokhoz

az anyaölvő apály
deres sirályai sikítózva
lecsapnak
torkuk melegét hozzák
a didergő kis halaknak

biztos maga játszott mindig így akármennyire is csinta-
lankodott nem riasztotta föl

a fekete

hollót

mert az akkor kiejtette volna szárnya alól a palettát
emlékszem gyerekkoromban hegedűtanárom ha nagyon szét-
tartottuk könyökünket egy-egy kottát dugott a hónunk alá és
úgy kellett játszanunk órák hosszat

rengeteget szorgoskodott Mozartné hogy elcsalja a zongora
meg a biliárdasztal mellől a nagyfejű gyermekestű Amadeust

azt mondd hogy úgylehet együtt biliárdoztak

pohártiszta fekete mosolyod
csengése
csibesárga mosolyod
csipegése
meleg-zöld tengeren
ugratott kavics
szalad felém
a vizirózsakertekből
lelakatolt kristálykosaraikban
szállítják
a zümmögő
méhecskék
szemed sokevezős kis hajóján
baletticipős csöpp meduzák

Monika egyszer majd neked is megmutatom hogyan kell
biliárdozni

aki már tud valamilyen hangszeren játszani az gyorsan
megtanulhat

de csak akkor tanítalak meg ha megigéred hogy holnap
nagyon sokat gitározol nekem

tudok egy asztalt amin a golyók olyanok mint a narancsok
ott fogunk játszani mindig

aki nyerni fog az eszi meg a narancsokat

itt a térrel szemben annak a nyugdíjas bácsinak akiről
meséltem hogy van egy különös könyve a teraszán narancsfa-
erdő van

onnan fogunk mindig lopni mielőtt játszani indulunk
de nem fogsz ugye citromokat csempészni a helyükbe ha
véletlen én nyerek

jégvirág-szirmokat simogatnak ujjaid
zümmögve
szöknek ki a méztolvaj
darazsak
madárcsőr-kis-körmeid
pillangókat
üldöznek-csalogatnak szüntelen
éhesek
álomban is fölcsönget a sok kis
telefon
gitárod duruzsoló húrjain
külön-külön

mintha tojások volnának igen éppen annyira kell vigyázni
a golyókra mintha egy-egy aranykacsa húsvéti szivárvány-
tojása volna

emlékszem egyszer kishúgomtól megkérdeztem hogy mi az
hogy húsvét nagyon sokáig gondolkodott mint a felnőttek és
végül fölkiáltott hogy az

tojás

Monika képzelj el egy fekete tojást

A k ó r u s

fűrészporral kitömött énekesmadarak
egy kéve repedt tilinkó
gyémántmetszők kicsorbult szerszámjai

kék jéghegyeket szeretne mászni
a bársony vakondokocska
üvegfalú alagutakat
kis dombokat is paskolni
éppen úgy mintha
fekete földből volna minden

Monika
hallod a fűgát
nem tudom a csodába jutott most eszembe éppen ez az
ügyefogyott Ixion
emlékszel Apollinaire egy versében olvastunk róla utoljára
a sanda gépész
ugye jól kitoltak vele az istenek

K ó r u s

Héra
sütős melle
villám átjárta
felhő

Héra
jeges öle
tüskés hópelyhektől duzzadó
felhő
Héra
szeme
eső eső eső eső eső eső eső

a gyémántgolyó vigan szaladgál a fekete lemez sercegő
ereiben a gumifal nélküli fekete biliárdasztalon

Vétkek

Diósi Illés

Patrice Lumumba halálára

Anyám bűbájos varázsló; imát mormol, s közben nagy, vér-
vörös örömrózsákat lehel a falra, melyen veszélyes nád-kukacok
kúsznak egész a plafonig.

Tetszenek a rózsák, mézkelyhű virágok porzó-kezeivel riadoz
testem, s mesék nyelvén szólna a szám, szemem meg azt mondja:
hi! ha! s csillog, mint a nap, vagy még jobban, mint az ajándékba
kapott pénzdarab.

Keservesen megsiratta szemem a rózsát, kezem, mely össze-
kuszálta szíromleveleit, véres nyomokat hagyott, anyám messzire
hajította, könnyek súlyával csapódott kint a vérvirágos fűzfabet.

Sírtunk mindketten.

Megismertem a színeket, a vétket s a gyűlöletet.

A világ minden folyójának szeretet-medrében állok, az elvirágzott s még ki nem bomlott lét-bimbók fagyos légkörében ismeretlen szép tavaszok illatbódulatában, csorgó, bársonyos zölddek és sárgák, komoly, rettegető feketék álombirodalmában, felém úsznak a halak, madarak röpködnek, égitestek donganak napos egem alatt, s amerre ujjaim mutatnak, a csillagok lehullanak.

(Varázsló fia, ó, meghal az anyád, lehullik csillaga, és búvkörödből habozva, bukdácsolva, kiszabadul a Kasai patak!)

•

Ó, színek! Ó, vétkek! Ó, gyűlölet!

Ó, színes partok! Ó, vétkek nehéz földje! Ó, a gyűlölet sárga alapszínű tarka virágai: tűnjetek a tájról!

Tam-tamok marnak a folyó kusza idegeibe, véresen hánytorg medrében, s szívárványos csöppjei legendákat regélnek a légben.

(Ó, varázsló fia, merre tartod ujjad?

Hallod a sikolyt a mohón susogó lombok fölött?

a korhadt farönkök hánytorgó jaját, a Vadkörte féregiszonyát?)

Valami nagy gomba alatt, halálos árnyékában szöttem világomat nagyra, szépre, folyómederbe ágyaztam tavaszos éjjeleken, madarak, halak, emberek látogattak, karcsú angyalok dőltek ágyamba, születő gyermekeim visítósak voltak, tücskök-bogarak, lányaim szelíd özek, elkerültek a vadak.

Ó, varázsló, mi volt a vétkem?

•

A sóhajok mondják: élek (ó, mily kegyetlenek!), halott vagyok. Elérnek hozzám a sírámok.

Fájdalmamban újra fakad majd a szívemből a Kasai patak, s elfolyik a régi tájak felett, hol álmodozni, hinni, szeretni tanultam, emberek!

•

Ó, örömrózsák a falon.

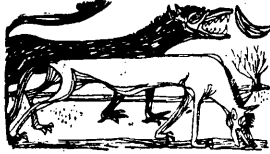
(Anyám! Fiaid halott!)

Ó, Álomvilág, Varázslatok,

Ó, Csillagok, Égi Madarak,

Megismerések, Ikrás Halak,

Szerelmek, Vágyak, ó, a Fiam!
Hitvesem, Vétkek, ó, Gyűlölet!
Hatalmas Vadkörte: Parányi Szívem;
Férges!
Jaj, Emberek, a Szívem!

Keresések

Diósi Illés

A kedves nem
játékszer
elfut a macskaköveken
s a sarokról visszanevet...

Utána nyúltam, szinte gyermeki hangon, csillagot képzeltem futós lábai elé, hogy belehulljon. Elbújt a sarkon, keresni rohantam, s feldúltam haját, s testét is végigkutattam, melyre az éj könnyű kabátja nagyon finoman simult, kibomlott fényhaját álomlepkék, csodás bogarak körüllebegték, fénybokrok között gondolatutakon szaladhatott, de én már fáradt voltam, hát gügyögve hívogattam:

Kacagásod, jaj!
nem hallom
gyere, gyere,
Ellobbanok... Mária!

•

A porba virágot rajzoltam. Hű! ha! Mari! Mari!
Gyere gyorsan! Virágzik a por. Rohan felém a gyerekhad, s nem tetszik nekik a virág, otthagynak.

•

Igazi virágot vittem Marinak a nevenapján. Liliomruhában volt, nyakamba ugrott, s teste oly illatos, megszorítom derekát, hogy ijedten felsikolt. Anyja napfogakkal rámnemet, haja koromfekete, megremegek, lopott meséket bizseregnek ki pórusáim, Mari verset vagy szavakat várva áll mellettem, zenél a testem,

vörös rózsza az arcom, Felé indulok, érzem puha testét, mikor magához ölel, kezem véletlenül melléhez ér, míg az utcán rohanok, a verset írom, első versemet, s körüllegnek nehéz aszsonyi illatok.

Ó, álmok, aznap eljegyeztetek.

*

Vagyok százados. Komoly katona. Tűz a nap. Katonáim az eperfák alatt. Szörnyű csatákról mesélnek, kezükben kard, oldalukon kés, vállukon puska. Jó katonák, ha kedvük szottyán, megmásszák az eperfát, s mire lejönnek, már vad indiánok harci színeiben.

Nőt nem tűrünk magunk között. Szabály! S csak álmainkban vétkезünk mind gyakrabban, s erről nem mesélünk.

Ha eszünkbe jut, sorakozunk, csatába vagy fürdeni indulunk, s míg hangos rivalgásokkal vízbe ugrálunk, társunkkal, aki a fegyvereket őrzi, nem gondolunk, s hazafelé tele torokkal dalolunk:

Sárga a csikóm,

Sárga a nyereg rajta...

Álmomban Máriát kerestem.

Alszik a forró homokban. Bőre csokoládébarna. A homok körülöleli, a napsugarak meg csak simogatják egyre. Haja erdő; bogárgyerekek játszadoznak hűsében, álmodik, ujjai mesélik s ideges, gyönyörű lábai...

Azért jöttem, hogy végigsimítsam haját, de mellé fekszem, s közelségétől forró homokot hevíték, álmodozom, amikor felkel, lopva belefekszem homoktestébe:

Húsod a homok
Homok alakod
Bebarangolom
Melled sötét lyuk
Csókos ajak
Nincs arcodon
Hajad elfutod
A föld és víz
Göndör hullámaival
Combjaid teknők
Bennük sivalkodom
S konok kéz fog

Míg forróságodban
 Hirtelen felolvadok
 Hangoddal monoton
 Harangok szólnak
 Kacagj kacagj
 Csilingelj az est
 Leánycsengőivel
 Az éj karjai
 Vadul szorítsanak
 Sikolts mint a hajnal:
 Mária!

Ifjúságom új ruhaként feszül rajtam. Arcomon illatos tündérek játszanak, fejemen szentjánosbogarak, villogásukban tükör előtt gyönyörködtem:

Ó, ó, fiú
 kajla kalap
 csúfítana
 nap-csillogás
 rosszul hatna
 leánymosoly
 megrikatna
 asszonykacaj
 felizgatna
 Rád vár Mária.

A virágok dala volt ez, melyeket anyám szeretete táplál.
 Keresni biztattak.

Mária! Mária!

Nevét visszhangozzák az utcák és terek.

Az alvó ablaküvegeken otromba motorok zenélnek, az alvók ilyenkor élik képzeletbeli életüket: zöld fák között leánykacaj, napsugarat kergetnek, erős karú habok közt hemperegnek, forró testű homokot csókol hideg ajkuk, hegyek szakállába kötélcsokrot kötnek, és jajgat a hegy, mert lábán még ott áll a Kedves, néhol szégyenlős lámpa ég haldokolva, míg szerte a szobában viháncolnak a vágyak, máshol párnát csókol a kamasz, agglegény sétálgat, valahonnan lelki réseken kihallatszik a csók, s idelátszik a kéz, mely rózsás mellet markol, máshonnan zene hallatszik halkán, s bent egymásba simulnak a táncolók, a tárgyak, van ahol állva csókolóznak, van ahol áll valaki az ablakban, s a kinti fáknak odasúgja: hol van Mária?

•

Ó, éj, mesélj, s ti, duzzogó párnák, szólaljatok!

Áron szerelme

Sinkó Ervin

Áron felütötte fejét, és gondolkodva szedte ráncba homlokát.

— Achilles? Brizeis? — s a hangja, melyen az idegen neveket utánam mondta, az emberé volt, akit kijózanított mámorából a hirtelen emlékezés valami hétköznapi gondra. Ez a reflexszerűen feltámadt lelkiismeret, ez a fajta naiv elkomolyodás egy pillanatra egészen a régi, utoljára hosszú évekket ezelőtt látott Aront állította elé. — Képtelen vagyok eligazodni a klasszikus hitregék világában. Pedig Marxnál s még Leninnél is sűrűn akad az ember hitregei célzásokra. Sztalinnál kevésbé, de még nála is előfordul. Egy ízben például a II. Internacionálé Augiasz-istállójának kitakarításáról beszélt. Ez utóbbit már értem, de úgy lát-szik, arról végleg lemondhatok, hogy a klasszikus műveltség hiányát valaha is egészen pótolni tudjam, bár Engels az Anti-Dühringben kifejezetten elengedhetetlennek tartja — s a tompa sóhaj-tásból, amit ez a megállapítása belőle ki-váltott, azt hihette volna az ember, hogy ez a gond minden más bánatát kiszorította.

— Ne álljunk — szólt azonban, hogy tekintete a nagy vasúti villanyórára esett, s megint belémkarolt. Hangja már újból azzal a fátyolos árnyalattal

csendült, s a feje is megint, mintegy önsúlya alatt, előrehajlott. — Menjünk, járjunk fel-alá. Mit mondtál? Értem, a homéroszi eposz... Nem változtat a tényen, hogy mi nem élünk se az antik hitregék, se Homérosz idejében és föltétlenül helyesebb volna, ha az ember, különösen egy pártmunkás, mint én, nem Achillesre emlékeztetne, hanem kizárólag feladataira összpontosítaná figyelmét. Épp ez az... Hiába tudom, hogy nem szabadna ilyen mellékes, privát ügyekkel ennyit foglalkozni. Muszáj. Azért muszáj, mert a kárnak nincs esze. Mert az értelem úgy meg tud állni, mint egy óra, melynek eltörlik a rugója. Egyébként, hidd el, nem volt szándékom egész éjszakádat, sőt még e reggeli órákat is elrabolni tőled, s mikor elhatároztam, hogy beszélek veled, csak azt akartam elmondani, hogy mi történt velem, mikor Liza is megérkezett utánam Párizsba. Csak nem tudtam ezzel kezdeni. A kapitalizmusról lehet értekezni anélkül, hogy az ember az öskommunista gazdasági rendszert is szóvátegye. Az ember, az élő ember azonban valami más, ha nem csalódom, itt feltétlenül vissza kell menni a múltba. Nem azért, mert a múlt út a jelen megértéséhez. Élő embernél nincs is múlt, hanem

minden oly sűrűn nyüzsgő jelen, hogy el se fér... Igen, el se fér! Nekem legalábbis néha úgy rémlik. Ez a feleség. Vajon lesz-e egyszer a pszichológia olyan egzat tudomány, mint a meglepetéseket kizáró matematika, vagy hogy az ember a saját lelki mechanizmusában olyan tudományos biztonságossággal tájékozódik, mint ahogy a marxizmus módszerével keresztüllát társadalmi szerkezeteken és társadalmi összefüggéseken? Lehetséges-e ez, mit gondolsz, lesz-e majd, s mikor?

— Ha majd a halál meghal — előbb aligha — feleltem, mert ebben az esetben a tudományhívó Aron, úgy látzott, csakugyan válaszra várva intézte hozzám kérdését.

— Csakugyan azt hiszed, hogy a pszichologia sose lesz ilyen értelemben praktikus tudomány? — állt meg lassan Aron, s azzal a vallató naiv komolysággal nézett rám, amelyet csak gyermek szemében látni, mikor a felnőttet mindentudóval téveszti össze. Csalódottan siklott le rólam tekintete, s már megint a messzeségbe nézett.

— Liza végre megjött, és nemcsak magát, Párizst is meghozta nekem, mert vele együtt, nemcsak magamnak, hanem neki is nézhettem. Különös, de igazán úgy van, hogy aki üres, abba nem fér bele semmi. Kell az életed bizonyos telítettségének érzése ahhoz, hogy egyáltalán befogadóképes légy. A kövek, a legszebb kövek se voltak már egyhangú emlékeztetői annak, hogy ő nincs itt. A világ már nem merült el egy mindent elnyelő hiányérzés feneketlen nihilitésében. Most lett Párizs nekem is Párizsom. Akkor már elkezdődött a nyári évszak, és szemelláthatóan, nap nap után néptelenedett a város. Néptelenedett és csendesedett, mert gépkocsik is részt vesznek a nagy exodusban. Nap nap után a hőségtől süppedő aszfalton hosszú órákat gyalogoltunk, hogy birtokba vegyük utcáit, műemlékeit, parkjait és azt, amit ez esetben jogosan a város lelkének lehet nevezni. Ebben a évszakban valóban úgy érezheti az ember, még a legszegényebb ördög is, hogy egy birodalom hódítója. S ha máskor is mosolygó méltósággal kedves itt a nép, ebben az évszakban mintha egy különleges intim szolidaritás teremne azok között, akik nem mentek *à la campagne*, akiket szegénységük akadályoz, hogy hűtlenek legyenek az ürességtől visszhangzó városhoz. Vagy talán, mint ahogy mi is, mások, is inkább ráérnek ebben az évszakban. És utcán, kávéház teraszán, metrón, autóbuszon,

parkokban, sőt forgalmas utca közepén is, mindenütt csókolózni látsz. Mintha ebben az évszakban még szabadabbnak éreznék magukat, vagy tán hogy kárpótolják egymást az elérhetetlen tengerért és a hegyek megfizethetetlen búséért, még több a csókos pár, s mintha még többet, még fáradhatatlanabban csókolóznának, mint máskor. Csak menjenek a nyaralók, azok, akik maradnak, Párizsból a vakáció városát teremtik maguknak. Mint a fürdőző Zsuzsannát a vénék, ebben az évszakban meztelensége egész káprázatában lesheted meg Párizst. Mint fiatal lányok évezredekkel ezelőtt készült szobrai, ez a nagy öreg város elmúlhatatlan ifjúságról beszél, ifjúságot lélegzik — mondta Aron s olyan távolba néző szemmel, mintha nem ugyanebben a Párizsban, hanem valami reménytelenül magányos szirtzen állna, és egy rég elsüllyedt, hajdani Párizs levegőjét, színeit, fényes árnyait idézné fojtott, időnként majdhogy nem suttógóvá csukló hangon. S egyszerre, megint azzal az átmenet nélküli, eruptív hirtelenséggel, mintha magát is meglepné, mintha őrá is rátámadt volna a kérdés:

— Mondd, te hogy eszméltél rá, hogy öregszel?

— Egész biztosan éppúgy, mint te, Aron, éppúgy, mint mindenki — feleltem, s mosolygom kellett heves várakozásán. — Az emberi élet leg-hosszabb és szubjektív szempontból legértékesebb szakasza a gyermekkor, személyiségünk kialakulásának legfontosabb élményei ezekre az évekre, mondhatnám századokra esnek, mert legteltebben, leglassabban akkor múlik az idő. Legnehezebb, épp azért, mert olyan végtelen ideig ahhoz szoktunk, hogy a felnőttek nem mi vagyunk, legnehezebb hozzászokni ahhoz a gondolathoz, hogy egyszerre mi is úgy mozogjunk, beszéljünk, éljünk, mint a felnőttek. A többi aztán már állandóan fokozódó sebességgel magától adódik. Először leszoktatnak a „mint”-ről, már nem érezzük magunkat gyermek-létünk perspektívájából olyanoknak, mint a felnőttek, hanem kezdünk hozzászokni, hogy azok vagyunk, s mielőtt még egészen sikerülne megszoknunk, észrevesszük első öszülő hajszálainkat, és mint valami meglepő pilkantériát konstatáljuk, hogy olyanok vagyunk, mint az öregedők, és aztán hihetetlenül gyorsan megint eltűnik az „olyan” és a „mint” csodálkozása, és egyszerűen vagyunk,

vágyunk öregek... Nincs ennél egyszerűbb, drága Áron!

— Egyszerű, mint egy haslövés. A fények mindig egyszerűek — nevetett fel Áron. — A komplikáció csak a nyomukban következik. Épp ebben az ifjú Párizsban, épp nem sokkal Liza érkezése után ért az első éjszaka, mikor, míg Liza aludt mellettem behúzott térdekkel, összetett kezére fektetett, álmában árnyéktalanul gyermekivé enyhülő arcával, én álmatlanul meredve a lámpa fényébe, magamban számolni kezdtem éveinket, komolyan utána számoltam, komolyan előre számláltam, hogy meddig tarthat még, míg az öregség csak közeledő ellenség s nem beváltott fenyegetés lesz. Egyike volt ez legfurcsább éjszakáimnak. Úgy számoltam megdöbbenve az éveket, mint az éhes ember utolsó pénzcskékét számlálja a kocsmá ajtaja előtt: mire futja még belőle? És az éhség olyan volt, mint valami pánik, melynek erejétől kivert a hideg és a forróság egyszerre. Egy pillanatig haboztam, ne költsem-e fel Lizát, mert valami olyan érzésem volt, nem szabad hagynom, hogy így gondtalanul aludjon, fel kellene ráznom, hogy meneküljünk, azonnal, futva, lélekszakadva. Kómi-kus, mi? De ezzel még nem ért véget ez az ördögös éjszaka.

Áron kis szünetet tartott.

— Spanyolországban láttam. Ha valaki megsebesült, az orvosok első dolga volt utána nézni, hogy bent maradt-e vagy nem a golyó, mert — mint mondták — általában veszedelmesebb, ha bentmarad a testen. Ez világos, könnyen felfogható, ugye? Ellenben, mondd, mit gondoljon az ember olyan sebesülésről, melyet az ember, akit ér, észre se vesz, és évek, hosszú évek után egyszerre csak heves fájdalomra ébred? Azt akarom ezzel mondani, hogy sejtelnem se volt róla, legkevesbé se gondoltam, hogy csak egy karcolás is ért, mikor Liza hosszú évek előtt — megint egyszer rettenetesen örültem rövid különválás után a viszontlátásnak — tréfás-boldogan kérdezte, miért ragaszkodom én annyira épp őhozá. Akkor mondta nekem azt a kamaszkorról s a feleségről, akivel is befejeztem tapasztalataim. S hogy hátha nem is tudom, mi a szerelem. Akkor velem nevettem, a boldogságtól, hogy újra látom, érezhetem, és a szavak csak nevetése muzsikáját jelentették s azt, hogy szeme a nevetéstől nedves és még csillogóbb lett.

És hosszú, kettőnk közös életével dúsan telt évek után, szinte geológiai ré-

tegek alatt a mélyben, valami fájni, lüktetni kezd. Mint húsban az idegen test, úgy akadtak fenn ott bent valahol, eddig észrevétlenül a súlytalanul elhangzó szavak. S mint ahogy alig tizenhároméves fejjel Eszter könyvének pár mondatánál, úgy álltam meg most, elakadt lélegzettel Liza pár szavánál. Csakhogy már nem tizenhárom éves fejjel, hanem közelebb a negyvenhez, mint a harminchoz.

Eddig éltem anélkül, hogy tudtam volna a sebemről, de ettől az éjszaktól kezdve többé nem felejtettem el. Mint ahogy akkor először ültem el ágyban, noha mellette s mégis egyedül, s úgy meredtem rá, mintha gyermekien megenyhült arcáról, mint idegen jelirásból, szöveget kellene kiolvasnom — úgy van neki is egy számomra mindörökre átléphetetlen, nem rám tartozó, velem soha meg nem osztható első, legelső öröme. Ismerem-e, egyáltalán ismerem-e őt?

Kimondhatatlan az, hogy milyen egyedül tud lenni az ember, s néha elég ehhez egy rászakadó gondolat!

— Nézegetted-e te is a könyveket az Odéon árkádjai alatt? — kérdezte egyszerre csak élénken, szinte vidáman, mint aki végre s csak most talál rá a melódiára, mely után már régóta kutat, mint aki eddig mást se tett, mint ez után kutatott emlékezetében. — Nyáron, különösen nyáron, jó ottan. Mikor már a Szajna-parti könyvtársok színes polcai is koporsókká váltak leeresztett födellükkel, komor lakatjukkal s még a *Quartier latin* könyvesboltjai is csak cégtáblájukat hagyták szabadon a néző szemének, mint valami elmúlt élet sírfeliratát, az Odéon árkádjai alatt kellemesen enyhített melegben tovább is hívogatóan burjánzott a könyvek kitaró élete. Látod, eléggé érthető, hogy lévén szállodánktól — mely akkor is a *Hotel des Étrangers* volt — alig pár percre, ez évszakban mindennapos látogatói letünk az Odéon árkádjainak.

— Bármily mozgalmas legyen is egy élet — folytatta Áron —, vannak bizonyos emberek, akikkel sose jutna eszünkbe szóba állni, bizonyos fajta lakások, amikbe sose fogjuk lábunkat betenni. Van ezer és százezer olyan könyv, melyet soha meg nem vennénk, semmiféle könyvtárban soha olvasásra nem kérnénk, és épp ezek azok a könyvek, amiket előszeretettel vettem kézbe, tíz vagy két percre, hála annak a párizsi szokásnak, mely megengedi, hogy az ember kedvére barangoljon a könyvesbolt polcai közt. Úgy voltam

az efféle össze-visszaolvasással, mint gyerekkoromban a rejtélyes idegenek házával, mikor mindig szerettem volna nagyra nőni, mint egy tűzoltólétra, hogy bepillantassak megfoghatatlan életük rejtekeibe — szobáikba. És most ki se kellett nyújtóznom, itt sorakozott előttem, tekintetemre várva, számtalan ablak. Még annak is megvolt a varázsa, hogy a fölívágtalan könyveket csak szétnyíló lapjaik között szabad olvasni; mint egy ismeretség a villamoson két megálló közt, mely után az az érzés marad benned: ha folytatása lenne, tán barátok lehetnétek. Rengeteg rossz könyvet is ismertem meg, és arról is volna sok mesélnivalóm, mert ha a rossz könyvek főképpen a belletrisztikában sajnos legtöbbször összetévesztésig hasonlítanak egymáshoz, akad köztük sok olyan, mely gyámoltalanságában szinte megható. De ami a legfőbb élvezet volt, hogy amint Liza vagy én valami zsákmányra találtunk, mindjárt a helyszínen siettünk egymáshoz, hogy a másik is élvezze. Néha épp ezért ott a könyvek között valami olyan izgalomba kerültünk, mely hasonlított ahhoz a szenvedélyes feszültséghez, amit egy művében az egyébként sajnálatosan reakciós gróf Tolsztoj Leó mesterien ecsetel a vadászoknál. Mindezeknek előrebocsátása után ma már meg kell vallanom, lehetségesnek tartom, hogy ami engem illet, nap nap után azért is jártam épp oda, mert tán kezdettől fogva kellemes volt nekem annak a fiatal leánynak a jelenléte, aki sajátosság magányosságban, lélekszerű nesztelenséggel itt az árkádok alatt nem annyira az elárúsító, mint inkább a könyvek őreinek szerepében, sokáig úgy tett, hogy nem is tudtam, egyáltalán észrevett-e már bennünket, vagy sem.

Ebben azonban nem lett volna semmi rendkívüli.

Már gyermekkoromban, mint meséltem, minden nőre kíváncsi voltam. A szerelmet, a női test s az örömek elámító gazdagságának megismerését Lizától kaptam. S ez az új megismerés — hogy is lehetne másképp! — új fényre ragyogott be, még kíváncsibbá tett mindent, ami száj, szem, hang, test, illat, élet. Mióta szabad lett Lizát szeretnem, szerelmes lettem minden nőbe, s nem beszélék csak a múlttól. Az anyámon kezdve, minden nőben, egyikben mélyebben, másokban kevésbé mélyen eltemetve, van valami, ami engem meghat, valami sejtelmes és rejtelmes, valami, ami többet tud, többet

érez, mást, mint a férfi. Abszolút meggyozodesem, hogy ha egy majdan mincuen tarsadalmi, allami bekllyobol ierszabadult emberisegnek még szüksége lesz istenre, az isten újra nőnemű lenne. Ha azt mondom, minden nőbe szerelmes lettem, mert egy asszonyt, s csak is egyet szerettem, ez nekem nem látszik ellentmondásnak, hanem szabálynak. Minden kellem, inger és vágy — éppúgy, mint minden bánat — őt idézi, reá emlékeztet, utána sajogtatja karomat. Ami rajta kívül, odakint ezerféle s ezerféle hívás, ígélet, csábítás, az ő egy ölelésében elért beteljesülés. Mint nyáj az akolban, úgy talál ezer, poros úton érkező vágyam, mindennap s mind együtt, mind az ezer, az egy asszonyban válaszos otthonra.

De folytatom, s a fiatal leánnyal kell folytatnom. Már tán tíz vagy még több napja, hogy mindennapos és egyáltalán nem futó vendégek voltunk nála. Rajtuk kívül senkit ott nem láttam, se vevőt, se olvasót, és mégse mutatott semmi szándékot, hogy velünk barátkozzék. Nemhogy a hangját nem hallottam, még mosolygni se láttam. Még azt a semmitmondó mosolyt se, melyet mindenütt, de különösen Párizsban rutinos bőkezűséggel, szinte hivatalból szórnak rád a női lények. S ha jöttünk, ha mentünk, köszöntésünket illedelmesen viszonzta, de olyannyira egy csöppet se mosolygott, hogy az már Berlinben is udvariatlanságszámba ment volna. Annak a Párizsnak kellős közepén, hol a legszürkébb kő is valami nevető csillogást kap a lágyan kék égtől, ez a lány a nyakig begombolt, hosszú fekete klott munkakabátjában úgy húzódott meg az árkádok homályában, mint aki hangtalan remeteségbe akar elveszni. Elrejtőzött, és mindent elrejtett, mintha sokallta volna a teret is, melyet alig középtermetű, inkább kicsi, sovány alakjával elfoglalt. Többnyire valamelyik sarokba húzódott be, de akárhogy is próbált észrevétlenné válni, messziről elárulta a kovácsműhelyben izzó vas féktelen színével világló haja... Könyv fölé hajolva álltam, s akárhányszor, ha csak felpillantottam, azonnal ez a minden gondos lefésüléssel dacoló izzó szőkeség lángolt a szemembe. S mint a haját, úgy nem rejthette el a minden mozdulatából, még a mozdulatlanságából is kisugárzó ifjúságot. Ez az ifjúság, ez volt az, ami úgy megcsapott, mint ahogy az embert egy nagyváros közepén egyszerre meglepi egy eltévedt szellő vagy illat, és tudja: ez a tavaszé.

— Tetszik neked? — kérdezte Liza.

— Igen — mondtam. — Csak azt nem szeretem benne, hogy olyan egyenesen, túlságos egyenesen áll. És azt hiszem, hogy nem is olyan vékony az ajka, mint látszik, csak nagyon szorosan, felette energikusan szorítja össze.

— Épp ellenkezőleg — vélte Liza —, riadtan, mint valaki, aki még a lélegzetét is visszatartja.

Egy nap azonban, mikor a könyvek közt való szokásos kalandozás után menni akartunk, az idegen leány azzal a sietséggel, mely utolsó pillanatban megérett elhatározást árult el, felénk tartott. Úgy állt meg előttünk, majdnem katonás, groteszk merevséggel, mint akinek hivatalból kell valami üzenetet átadnia. Hogy másnap ne fáradjunk ide, mert itt is lakat alá kerülnek majd a könyvek — s még hozzátette, szintén tárgyilagosan és mint-ha mentegetnie kellene magát: — Csak ezt akartam mondani.

Amint kinyitotta száját, nyilvánvalóvá vált, hogy szintén külföldi. Engem oly váratlanul ért az, hogy a hangját hallom — valahogy kezdtem már hozzászokni, hogy mint valami képet nézem, mely hozzátartozik az árkádok könyveinek világához —, tudod milyen lassú a felfogásom —, nem tudtam hamarjában mit szólni. Megtörténhetett volna, hogy ő, csakugyan, mint valami iskolás leány, aki felmondta leckéjét, megfordul és visszamegy a helyére. Liza azonban visszatartotta. A lány gyorsan felelt a kérdésre:

— Nem fizetődik ki a cégnek, hogy ebben az évszakban csak egy alkalmazottat is tartson itt a könyveknél.

Csak kisegítőnek volt alkalmazva, s így most ő is vakációra megy. Valami proletár gyermeknyaralattási akció keretében, nem messze Párizstól. Felügyelni fog a gyerekekre. Három hétre megy. Minden szaváért külön kellett kérni, és egyenesen, hihetetlenül egyenesen állt előttünk, mint valami... igen, mint valami gyertya, égő hajával és könnyen piruló fehér arcával. És minden mondat után olyan volt az ajka, mint egy piros, feszülő fonál. És öt perc alatt legalább háromszor mondta — de én csak zavarom magukat —, és mindig újra menni akart. Megfogtam a kezét:

— De ha most elmegy, akkor legalábbis el kellene búcsúznunk.

Máig se értem, mi történt velem. A szeme — melyről az ókori műveltségben is jártas Liza „ökörseműnek” nevezte el, mondván, hogy csak most érti meg az antik jelző találó szépségét —, a nagy, sárgás fényű szeme

csodálkozva, ijedten meredt rám. Ráeszméltem, hogy úgy beszéltek, mint-ha régi ismerősök volnánk. De nemcsak hogy úgy beszéltem. Már holnap csak sivár pusztaság lesz itt az árkádok alatt, egyik napról a másikra? Láttam egyszer, pályaudvaron, a férfi már a vonatfülke ablakában, és a nő, aki kikísérte, a Perronon. Beszélgettek, gyakorlati, felesleges technikai dolgokról, s mint ahogy pályaudvaron történni szokott, mind a ketten önkéntelenül arra várva, hogy a meddő ácsorgásnak, s mert úgyse lehet így semmi értelmeset egymásnak mondani, a vonat indulása mielőbb véget vessen. Amikor azonban végre elindult, és mindjárt nagyon nekiindult, rohanni kezdett a vonat, mintha valami váratlan esemény következett volna be, mintha csak most, hogy bekövetkezett, eszmélne rá, hogy mi az, egyedül maradni, ha a másik elutazik: a nő futni kezdett, futni a vonat mentén, a vonat után, sokáig, s csak akkor állt meg lihegve, mikor a vonat egy távoli kanyarulatnál befordult, hogy végleg eltűnjön... Most egyszerre engem támadt meg valami ehhez hasonló ijedelem. Mintha tőlem menne el, mintha gondtalanul tőlem akarna elszakadni valami, amiről most tudtam meg, hogy hozzám nőtt.

— Legalábbis hogy elbúcsúzzunk — ismételttem, és még mindig fogtam hűvös érintésű, megmerevedett kezét.

Liza is meglepődhetett, de nem annyira, mint az idegen leány — mert Liza és köztem már azelőtt is sokszor szóba került ez a közös ismeretlen ismerősünk. Együtt találgattuk, miféle lehet, mert Liza se tudott érdeklődés nélkül nap nap után órákat egy földél alatt tölteni valakivel, különösen, ha az még külön is szemet szúr. De nem ez a magyarázata annak, hogy Liza, kitalálva gondolatomat, meghívta estére.

Munkánk természetéből következően időnként oly sok emberrel kellett érintkezniünk, hogy már évek óta, ahol csak lehetett, kitértünk az újabb ismeretségek elől. Elég társaság voltunk egymásnak, s a párizsi élet egyik varázsa épp az volt, hogy sokat lehetünk zavartalanul együtt.

— De miért hozzánk, a hotelszobánkba hívtad meg, miért nem kávéházba? — kérdeztem, mikor egyedül maradtunk.

Mert ezt is meg kell mondanom: amint egyedül maradtunk, sajnálni kezdtem, hogy ez este nem mehetünk, mint szoktunk, kettesben kószálni.

— Ahol két ember él együtt, az mégis otthon — válaszolta Liza —, s ne csináljon az ember semmit se félig. Hadd jöjjön akkor már csakugyan hozzánk.

Igazán semmi otthonoszerű, semmi személyes jellege se volt ennek a mi hotelszobáknak. A miénk csak két koffer volt benne. Akkor nem tudtam, hogy még egy ilyen hotelszoba is, ahol huzamosan él az a harmadik valami, ami két embernek a viszonya, az már nem pusztá hotelszoba. Most már, tegnap óta tudom. Mikor tegnap megérkeztem, a *patronne* csupa kedvességből ugyanezt a szobát, „régis szobánkat” adta nekem. Nem találkoztam volna veled, ha kibírtam volna ebben a szobában. Nem bírtam ki. Hihetetlen, milyen tele lehet egy ilyen szoba! Hihetetlen, hogy milyen üres lehet, ami olyan tele volt! Annyi minden hihetetlen... De várj.

Az idegen leány pontos volt, s ahogy megállt az ajtóban — ezúttal láttam először „civilben” —, fehér nyári ruhában, mint valami iskolás leány — ahogy állt karcsún, vékony, vékony, befelé fordult, összeszorított ajakkal, zavartan s még egyenesebben, mint az árkádok alatt, emlékszem, az a lehetetlen gondolatom támadt, hogy derékban ketté lehetne törni, s tán még csak nem is védekezne. Ördög tudja, honnan támadnak ilyen gondolatok. Ilyen egészen örült és közben, közben... találó gondolatok. Honnan támad ilyen gondolat? Vajon te meg tudod magyarázni?

Felelet helyett, minthogy hirtelen a karomba kapaszkodott, s ezúttal azért, hogy megfogózkodjék, azt mondtam:

— Kimerültnek látszol — és bevezettem a pályaudvari étterembe. Pár percig a fehérén terített asztalnál hang nélkül ültünk egy-egy pohár konyak mellett. Áron óráját nézte.

— Helyesebb volna, ha nem utaznál el ebben az állapotban. Halaszd elegy nappal...

Áron a fejét rázta.

— Nem érted. Nem értheted. Nem maradhatok.

S hogy biztos legyen, kissé imbolygó lépteivel odament a pincérhez s megkérte, figyelmeztesse majd idejében, ha be kell szállni.

XIII.

— Azon az estén, ott a mi hotelszobánkban — kezdte újra Áron. Fejét két hosszú karja közé szorítva kö-

nyökölt az asztalra, és a szavak lassan váltak le ajkáról, mintha külön-külön kellene letörnie őket... — Azzal kezdődött, s ha jól meggondolom, csakugyan így van, nem egészen, de majdnem azzal is végződik az egész. Majdnem. De mindenesetre azzal kezdődött, és a kezdet mindjárt több mint pusztá kezdet. Már a kis sűtemények is elfogytak, melyeket ez estére a sarki *Salon de thé*-ben vásárolt Liza, s a társalkodás még mindig nem akart megindulni. Már-már úgy látszott, hogy ez is azok közül az előre megrendezett összejövetelek közül való lesz, amik, ellentétben a véletlen által rögtönzött találkozásokkal, megcsalják a legjobb szándékokat is. Ökörszemű kisujját se mozdította, ahogy segítsen, sőt mintha csak bizonyítani akarta volna: látjátok, előre megmondtam, hogy nem érdemes engemet meghívni, látjátok, velem semmi okosat se lehet kezdeni, látjátok, s most majd elhiszitek, hogy közönségesen unalmas vagyok. Megjártatok velem. Úgy kell nektek.

Nem tudom azt én elmondani, hogy Liza ez este, fárdhatatlanul a kedveségnek és vidámságnak micsoda tűzijátékát produkálta. Mint valami kölyöklány, aki valami mogorva fősvénytől kegyet, ajándékot akar kicsikarni, fecsegett, bolondozott, hízelgett. Vajon csak azért tette, hogy Ökörszemű összeszorított vékony ajka mögül egy-egy pillanatra megengesztelődötten vilanjon fel az éles fogak meglepő fehérsége? Ma már kérdem, hogy nem volt-e túlságosan vidám ahhoz, hogy csakugyan vidámságról lehessen beszélni. „Ne csináljon az ember semmit se félig” — mondta nekem kurtán, s ahogy ma nekem rémlik, rendretudasító türelmetlenséggel, mikor megkérdeztem, hogy miért invitálta szobánkba a fiatal leányt. A sorsot akarta kihívni? Lizával mindig ez történt. A veszélynék sejtése, ami másokat óvatosságra készítet, őt türelmetlenné teszi. Ha feltámad benne a gyanú, hogy félnie kell valamitől, a gondolat, hogy ő valami elől elbújhatna, fellátja büszkeségét. Ha török, ha szakad — ha már valami kockázatos, akkor feltétlenül kockáztatnia kell. Ha hinne a féelmes ördögben, feltétlenül randevút adna neki.

Egy bizonyos: Liza, tudatosan vagy nem, de sokkal előbb sejtette, hogy mi történt velem, mint én magam észrevettem. Megint csak ismételnem kell: a nők többet, s főleg hamarabb látnak meg valamit, mint mi. Leg-

alábbis ami engem illet, én akkor, bután, csak gyönyörködtem abban, ami a hotelszobánkban folyt, és ha már előbb nem esett volna meg velem, ez este biztosan beleszerettem volna Lizába.

Több mint tizenöt évvel azelőtt, hasonlóan elhagyatott, hasonlóan magányos lényként álltam Bécsben, mint ez a riadt felkiáltójel, ez az idegen leány itt Párizsban, és mint ő, én épp ilyen nagy, ijedt tisztelettel néztem a világos, megfoghatatlanul gazdag, valószínűtlenül sugárzó tüneményre, aki Liza volt. Didergő ifjúságomat, tizenöt év előtti magamat láttam magam előtt, és magam előtt láttam, viszontláttam azt a Lizát, aki berzenkedve küzd a megbénító elhaló tisztelet ellen.

— Ūristen, csak ne szoborrá, csak ne szentképpé válni! — csendült tizenöt év távlatából fülembé a hangja. Mióta csak ismerem, sose bírta ki, ha valaki őt piedesztálra helyezte, felnézett rá, „mint-ha valami szélhámos volnék” — s telhetetlenül, valósággal udvarolni tudott érte, hogy meleg szemmel nézzenek rá. Azt hittem, hogy megint csak ez az, amit keres... Sose ilyen összevisszaságot szívben és fejben! Én voltam Ökörsemű, ez este úgy értettem, úgy vele éreztem, oly közel voltam hozzá, mint ahogy az ember csak magához tud közel lenni — és Lizát, Lizát úgy élveztem, úgy rajongtam érte, mintha én állnék Ökörsemű helyén, s az élet nagy hidegében én kapnám Liza melegségét, kapnám az ő szájából, újra az ő kezéből a bátorságot, a reményt, a világot, magamat.

Mit tisztelt oly makacsul rajtunk, akikről mit sem tudhatott, az idegen leány? Azt hiszem: kivételes, szembeszökő boldogságunkat. Valaki, akinek senkije, semmije, és szemtanú, nézője, sejtője, mi minden lehet két ember egymásnak. Láta, mint jár mindennap egy nagyon komoly, már nem is egész fiatal házaspár az ő árkádjai alá — nagyon komoly, de azért fogják egymás kezét, és néha lóbálják, mint iskolásgyerekek — s valami magasabbrendű szellemi közösségnek a jegyében adják egymásnak, sietnek egymáshoz, ha rátalálnak valamire — mire, csak ők tudják —, a könyveket. Én ne értettem volna ezt, aki annyiszor fordultam meg annakidején Bécsben az utcán, ha mellettem egymáshoz simulva, vagy csak békés meghittségben haladt el egy-egy emberpár, és néztem utánuk, míg csak el nem tűntek a világnak abban a kiszá-

míthatatlan idegenségében, melyből egy percre vagy kettőre a szemem elé bukkantak?

Ha meg-megvillantak éles, fehér fogai, mintha arca, nyaka, minden tagja, az egész szelíd, karcsú jelenség telteobé válna. Lestem ezeket a pillanatokot, de nem tudtam előidézni őket. Belőlem sajnos hiányzik a játék tehetsége. Amennyire élvezem a nevetést, a könnyű jókedvet, annyira képtelen vagyok rá, hogy én idézzem elő. Nem tudok táncolni, még sohase táncoltam, de szájatva, órákat tudtam volna elvesztetni azzal, hogy bámuljam 14. *Juliet*-n a Párizs utcáin forgó párokat, ahogy muzsikaszóra rakják lábukat, ahogy két ember, akik azelőtt egymást nem is látták, két test egyszerre könnyűvé válik, és egy útemre lélegzik egymáshoz simulva, ahogy minden, ami nehéz, illanóvá válik, nincs bennszülött és idegen, nincs jobb és nincs rosszabb, nincs okosabb és nincs butább, csak táncosok vannak. Ő, mennyit tudnék beszélni arról, hogy milyen gyönyörű az utca tánc, mennyit arról, hogy miért imádnádó a tánc — én, aki sohase táncoltam. Aki azonban maga is táncol, mint példának okáért Liza — először láttam táncolni, kézről kézre járt 14. *Juliet*-n a Boulevard Brune-ön, mint a láng, mindenütt láng, ő ha táncol, egész testében tánc. De ő hamar megunja nézni a táncolókat. Követed a gondolataim menetét? Várj csak. Mit is akartam mondani? Fáradt vagyok, milyen fáradt! S hát még te... Csak még egy kicsit, nem tart már soká. Igen, a vidámságról beszéltem... a könnyű vidámságról, melyet úgy szeretek, s mely mindig szomorúvá tesz.

.. Tehát... Már nem tudom, milyen összefüggésben, én is beszélni kezdtem. Talán oka volt az is, hogy Lizának eszébe jutott, hogy ott van a szekrényben az az erős likőr, amit még Spanyolországban adtak neki az útra. Nekem mindjárt fejembe száll az alkohol. Mint ez a konyak is... De még valami volt. Vajon Liza ez este már csakugyan annyira sejtett-e mindent, hogy tizenöt év boldogsága felett ült halotti tort?

Sűrűn kocintgatott a kis Ökörseművel, és minden pohárka után, amit felhajtott, fényesebb és nevetőbb lett a szeme. Kipirult arcával úgy festett, hogy ha valaki idegen belépett volna, gondolkodóba ejtheti a kérdés, melyik a fiatalabb a két lány közül. Olyan volt, mint valami varázslat. Mintha visszamentünk volna messzire, mintha vizs-

szakertültünk volna abba a bécsi rendőrségi előszobába, ahol egy sereg sötét öreg holló, fekete kaftánok között először világitott a szemembe az a valóság-nútlenülül sugárzó valóság, aki ő.

Liza az ágyon ült, Ökörsemű az asztalnál, s most már ő is, mintegy az ifjúság felszabadító melegétől megduzzadt ajakkal, amely megfeledezett róla, hogy az éles, fehér fogakat, mint valami illetlenséget, ijedten elrejtse. Milyen szép tud lenni egy ilyen egyetlen légykópéses villanykörtétől megvilágitott, kis hotelszoba! Ezt csak az tudja, aki, mint én ma, újra látta, újra megállt benne és fülével hallotta, újával tapintotta pusztaságát! Iszol még egy konyakot? Igen, én is, hogyne, feltétlenül... köszönöm. Szóval akkor, az este, amint kinyitottam a számat, külsős izgalomba jöttem. Hálás voltam a kis Ökörseműnek, hálás Lizának és... érdekes, néha az ember épp a hálának ilyen pillanataiban úgy megteelik, tútelődik gyöngédséggel, hogy az már fáj, mindene fáj, még a keze is, melyet túlságosan durvának érez ahhoz, hogy kinyújtsa, és simogatni merjen vele. Egy chassid legendát beszéltem el, mert boldog pillanatokban éppúgy, mint mindig, mikor nagyon szerencsétlennek éreztem magamat, fel-felfáj bennem az anyám emléke. S ez este egyszerre voltam mind a kettő, megint egyszer egyszerre nagyon boldog és nagyon boldogtalan. Mert ahogy szemem az ágy és az asztal között járt, egyszerre meglepett a felismerés, hogy e könnyű vidámságban mindhárman külön, egymásnak mégiscsak ismeretlenül, mindenki magában van. Lelkem mélyén tán mégse voltam egészen buta. Lelkem mélyén tán mégis megborzongatott Liza látszólag elfogulatlan, rábeszélő jókedve.

— Mi a pokol, s milyen? — kérdezte Bal-Sem, s a tanítványok, akik körülültek, találgatni kezdik, s felsorolják a tüzet, a tüzes vasat, a forró szurkot. Bal-Sem elégedetlenül csak a fejét rázza. S mindig haragosabban. A tanítványok tovább találgatják, mindig újabb és rémesebb rémségeket festenek, míg a mester szavukba nem vág: — Ti nem a túlvilágról, ti erről a földi életéről beszéltek. Ti Istennek olyanféle tetteket tulajdonítottok, mint amit a földön csak azoktól a hóhéroktól lát az ember, akik még emberi mértékkel mérve is borzalmakat váltanak ki. Sértettétek, káromoltátok, gyaláztátok az ártatlanságában tökéletes Istent.

Szólt, s magába mélyedve elhallgatott, s tekintetre se méltatta tanítványait. Ezeket azonban szívükben most heves vágy fogta el, hogy megvilágosítsa elméjüket a fénylő arcú igazság. Előbb az egyik, majd még egy és még egy, s végül mind egyszerre, fáradhatatlanul ostromolták a Mestert a kérdéssel: mi a pokol, s milyen? Ez a buzgóságuk megenyhítette a fájdalmat, melyet istenkáromlásuk váltott ki a Mesterből. — Mi a pokol, s milyen? — szólalt meg újból a sok és mély titkok tudója, s már nem várva rá, hogy választ kapjon, oktatótan tanítványait, így folytatta: — A nap minden órájában milliók és milliók halnak, s millió és millió lélek állandóan és szakadatlanul indul, megy, egyre mennek a túlvilágra. Onnan ez a sose szűnő sűrű sereg egyetlen széles, mozdulatlan hídnak látszik, melynek egyik hídfője a másvilágon, a másik vége pedig a sóhajok ködébe vesző mélységben, lent a földön van. Mindenkinél életében megszámlálhatatlanul sok emberrel akad dolga, az élet folyamán mindenki megszámlálhatatlan sok embernek tanítja meg a nevét, ismeri meg szokásait. Mindenki szeme megszámlálhatatlan sok ember arcának emlékéét őrzi. A földön, ha szenvedtünk is, emberek között éltünk, mindig tudtuk, hogyha nem a szobánkban, hát a szobánk falán túl, az utcán, más szobákban, távoli városokban, tengeren vagy mezőkön mindenütt vannak emberek, közéjük, hozzájuk tartozunk. Elhagyva a földi életet, hiába indul veled együtt millió és millió lélek útra, mind-egyik egyedül van, amint egyedül vagy te magad. Hosszú, nagyon hosszú utat kell megtenni, és a lelkek sietnek abban a reményben, hogyha már útközben nem, de a túlvilágra érkezve majd csak akadnak ismerősre. Csakhogy mint testét, mint ruháját, mint lakását, a lélek nevét is leveti. Otthagyjaa földön. Miről ismered meg hát az ismerősödet, magányos lélek? Hogy ismeresz rá azokra, akiket te kísértél a temetőbe? Se arcuk, se szokásaik, se nevük a lelkeknek. Új ismeretségeket kötni? Áthághatatlan törvény, hogy a túlvilágon senki egy jöttával se lehet gazdagabb, mint volt a földi életben. Ha a földi életben a megszámlálhatatlan sok utadba akadt ember között egyetlenegy se volt, akit nemcsak élveztél, nemcsak szerettél, hanem ismertél is, akkor hiába volt hét fiad, hetvenhét barátod, apád, anyád, lányod, feleséged. Akinek életében nem adtad magad egészen oda, de úgy, hogy titoknak csöpp titkok

se maradt, akit életedben nem kaptál meg egészen, de úgy, hogy semmi se maradt benne titok, arra nem fog a túlvilágon ráismerni a lelked. Eltakarja az, ami titok maradt az életben. Eltakarja, ha csak gombostűfej-nagyságú titok is, ott áthatolhatatlan óriás felhő. Felhő mellett felhő, elmentek egymás mellett. Az egész örökkévalóságban mindig egyedül maradsz, mint voltál egyedül a halál pillanatában, lelkek miriádjai közt ismeretlenül és ismerős nélkül, magadban. S ez és ilyen a pokol, oktatta tanítványait az igaz utat keresőknek fölülmúlhatatlan tanítója.

XIV.

Liza valóban mindent tudott rólam, tán inkább, mint én magam. Meglepetésként érte, hogy van egy történetem, melyet eddig nem ismert. — Látod, nemcsak benned vannak számomra mindörökre zárt kapuk, az én életemnek is vannak tájai, ahová a te szemed el nem ér — ez volt az én legendámnak a külön, csak kettőnk számára kihallatszó mellékjelentése, mert mi mások jelenlétében, személytelen, tárgyilagossá szavak leple alatt nem egyszer s önkéntelenül folytattuk a magunk külön, legintimebb dialógusát. Ezúttal is az én szavaim csendes menetéből csak Liza hallhatta ki szerelmem visszavisszatérő bánatának lázas motívumát: ugyanazt, ami legutoljára, szinte geológiai rétegek alól, egy éjszaka, mint mondtam, épp Párizsban tört fel belőlem, tört rám. Míg beszéltem, fájdalommas kárörömmel annyira élveztem, hogy ül Liza felvont szemöldökkel, hogy szinte megfedekeztem minden másról. Csak őt néztem.

Meg kell, hogy valljam: a „chassid legendát” én költöttem. Mentségemre legyen mondva: életem egyetlen költeménye, s az se igaz, nem is igaz, hogy költöttem. Kelt, lett, egyszerre itt volt, rám támadt. Akkor régen, mikor a pogrom rémével mögöttem, tapostam az országutakat, és kínozni kezdett, mintha árulást követtem volna el, hogy „csak úgy” magára hagytam anyám hulláját. Gondoltam, tudtam, hogy csak egy hullát hagytam ott, és nem az anyám maradt vissza — de mégis „csak úgy”. Mintha mégis tennem kellett volna valamit, s nemcsak úgy ott hagyni — s épp ez az, nem tudtam, mit tehettem volna. Ebben az abszolút ésszerűtlen lelkiállapotban, azon a már említett tavaszi világon, fényes napon, mintha

csak éjszaka volna, rám rontott félelmes óriás árnyékként a gondolat: vajon ha én is meghalnék, megismerne-e anyám, lelkeink egymásra ismernek-e?

Gyerekes gondolat, természetesen. Másnak szgyellnék is róla beszélni. Téged azonban kérek, vedd számításba, hogy csakugyan még gyermek voltam, s azonkívül akkor még majdnem olyan komolyan vettem Istent, mint felnőtt koromban az osztályharcot. S épp a pogrom előtti utolsó időkben anyai gondolatomat hallgattam el, anyai elképzelésemet rejtettem anyám elől — ő előle, az ember elől, aki egyedül tette nekem lakhatóvá a földet! S most az örökkévalóság hidegében ő egyedül és én egyedül, és nem tudnánk megtalálni egymást, és soha többé!

Bal-Sem szájába adtam a történetet, mert minden mese, amit az anyámtól hallottam, az ő nevével kezdődött, s anyám szájából ez a név mindig valami lágy dallamossággal úgy hangzott, mintha azt, akit megnevez, egyben a hangjával meg is simogatná.

— De... de ami nekem legjobban tetszett a történetben, a legszebbet belőle kifejejtette!

Ez az idegen lány hangja volt, ki-ről, mint mondtam, szinte meg is feledkeztem, s akiről elképzelni se tudtam volna, hogy ilyen közvetlenül s ekkora hévvel törhet fel belőle a kiáltás. Ő is mintha megijedt volna, fehér arca a haja színében kezdett égni, s nyomban lehalkította hangját, de a felfedezés ellenállhatatlan örömeivel s hirtelen megduzzadt, megnyílt ajka körül egy mosollyal, mesélő, emlékező lassúsággal folytatta:

— Most már én is emlékszem, pontosan emlékszem, s épp azt felejtette ki, ami akkor nekem legjobban tetszett benne. Nem emlékszik rá? Csakugyan nem?... És a túlvilágon, ahonnan a szakadatlanul útban lévő lelkek úgy rémlenek, mint egyetlen kompakt híd, időnként nagy a riadalom. Időnként csak valami örületet kavarodás látszik, mintha beszakadt volna a híd, és minden zuhan, zuhan... De nem kell félni, nem történt semmi baj, sőt. Csak az történt, hogy a millió és millió túlvilág felé menetelő lélek közt akadt kettő, aki a földi életben nemcsak élvezte, nemcsak szerette, hanem meg is ismerte egymást, és az egymásra ismerés örömeiben nem tud továbbmenni. Az öröm, mely egymáshoz kergeti őket, a többiek számára afféle közlekedési akadályá válik, de ők

nem törődnek semmivel, ők, egyedül ők nem félnek attól, hogy így, külön a többitől, eltévedhetnek a csillagok közt — mint gyerekek kezében ostor a csigát, úgy hajtja őket az öröm táncra...

Gondold csak el, kérlek: valaki idegen szájából, Párizs közepén, az én gyermekkori, galíciai mezőkön rám támadt vízióm látogat hozzám, mert ekkor már erre is emlékeztem. Amit ő elmondott, az az én vágyálmom szava volt, az álomra és saját szavaimra ismertem rá. Komikus figura lehettem, elképedésemben ellenállhatatlanul komikus, mert Ökörsemű kicsit selypes szava minden bátortalansága ellenére vidám, diadalmas nevetésbe csapott át, s egyre ismételte a kérdést:

— Hogy felejtette ki ezt a részletet a közlekedési akadályal és a táncsal, épp azt, ami nekem akkor annyira tetszett?

Kívülről nézve, mondom, komikusan festhettem, de nem emlékszem, hogy valaha is éreztem volna azt a borzadást, amit ebben a pillanatban éreztem. Már nem a rejtély miatt, melynek, tudtam, meg fogom kapni a megoldását, hanem a felfedezésén, hogy oda jutottam, úgy eltévedtem Liza zárt kapui előtt való magányos bolyongásaimban, hogy már csak nem is emlékeztem a reményre. Mert, ugye, azt érted, hogy már nem az anyámról, hanem Lizáról és rólam szólt nekem az én legendám, mert ki más volt már nekem az egyetlen, aki lakhatóvá tette nekem a földet... És meredtem értetlenül az idegen lányra, aki tudatlan, gyanútlan kézzel sebhez ért, és a reményt reklamálta...

Párizs! Párizs csakugyan a váratlan találkozások színhelye — vagy talán nem is Párizs, hanem maga ez az egész, mégis már túlságosan nagyon hányatott élet? Egyébként ez esetben is a rejtély csak megoldásáig maradt titokzatos. Ökörsemű, mint elmondta, valahányszor felbukkantam Lizával az Odéon arkádjai alatt, törte a fejét, honnan ismer. Mikor azonban meghívtuk, és meghallotta nevemet — természetesen az álnevet, melyen a hotelben szerepeltem —, biztosra vette, hogy valaki mással tévesztett össze. Egész addig, míg bele nem kezdtem történetem elbeszélésébe, melyet ő először régen, persze ugyancsak tölem, Hamburgban hallott.

Ekkor már én is emlékeztem, nem Ökörseműre, aki akkor alig lehetett sokkal több hatvesnél, s akit észre

se vettem. Csakugyan Hamburgban történt, a hamburgi munkásság felkelésének leverése, a német munkások forradalmi akaratának ez utolsó, de annál hatalmasabb lobbanása után. A városban még a puskapor szaga és füstölgő, de már elhagyott barrikádok. Nekem menekülnöm kellett a házból, ahol rejtgettek, s nyomomban, mert rám ismertek, egész falka supo. Nem használt, hogy az utca népes volt, mert mint levert forradalmak után mindig, csak a megvadult győztes ellenségtől volt népes. Úgy tettem, mintha a supókkal és a vadászokká vált sétálókkal együtt én is azért rohannék, hogy utólerjem az üldözöttet. Csak hogy rossz a lábam, s a tüdőmből is hamar kifogy a szusz. Nem maradt más választásom, mint bevárni a supókat, vagy pedig megpróbálni a legvalószínűtlenebbet, mert legtöbbször ilyen szituációkban csak a legvalószínűtlenebb vállalkozás az, ami segít. Afféle kis külvárosi fűszeresboltra esett a pillantásom, melynek ajtajában családijával a boltos, aki az utca lármájára bujt elő. Oda surrantam hozzájuk, melléjük — és aztán mögéjük, majd be a boltba. Ők ott maradtak mint egy függöny az ajtóban, míg a falka el nem vágatott.

A propos, nem tudnál nekem valami jó filozófiai művet ajánlani, mely alaposan megvilágítaná a szükségszerűségnek és a véletlennek a viszonyát? Nagy összefüggésekben, a társadalomban éppúgy, mint a természetben, minden a szükségszerűségek törvényének van alávetve. Ez világos, ezt értem. Mert ugyebár ha lehetne véletlen, akkor történhetne csoda is — vagyis megint odajutnánk, hogy a természetet reakciós módon metafizikai, természetfölötti erők működéséből akarnánk megmagyarázni. És mégis van véletlen, az egyéni életben sorsdöntően szerepel, s történelmi összefüggésekben is létezik, ha nem is úgy, ahogy Kleopátra orrával kapcsolatban Pascal állítja, de korlátozott hatóerővel létezik a szerencse kategóriája. Szeretném megérteni a dialektikai összefüggést a véletlennek és a törvényszerűségnek a szerepe között. Erdeklődj, kérlek, s ne feledkezz meg rólam, ha hallasz egy erre vonatkozó jó bölcsészeti műről.

A falka tehát elvágatott, és én egy meglehetősen nagy, túlszűfolt helyiségben találtam magam. Mint a csak részben bevetett nagy és kis ágyak, bölcső, szekrény és a székeken elszórt ruhadarabok mutatták, lakoszobának használták, de raktárnak is. Fal mel-

lé támasztott zsákok, kisebb-nagyobb ládák és nagy kerek asztal szélén a sárgaréz-serpenyős mérleg arra vallott, hogy a lakás és az egész élet csak mint az üvegajtóval elválasztott kis boltnak a függvénye jön számba. S mint a harangszó gondoskodik róla, hogy a hívők tartósan meg ne feledkezessenek istenükről, a szobában ott csüngött és csörögve szólalt meg a rozsdás kolomp, ahányszor nyílt és ahányszor csukódott a bolt ajtaja.

Ismered azokat a szegényes lakóhelyiségeket, amik nemcsak hogy nincsenek jól takarítva, de mintha a benne lakók megakadtak volna félúton a felkelés és felöltözködés között, s állandóan az üzemben lévő házi élet nyomaival tárulnak a belépő elé? Olyan pillanatban, mint volt az, melyben én ebbe a környezetbe pottyantam, hidd el, épp ez az esztétikailag kellemetlen benyomás a tele fészeknek jóleső, animális melegeként érintheti az embert. Es ez a fészek tele volt, telibb már nem is lehetett volna. Míg fejem fölött a kolomp rángatottan csörgött, hol elhalóan, hol újra elkecseregett élesen, előttem karéjban egyre gyűlt a család. Egy nagyon idős asszony, egy fiatal, felnőtt lány, majd még egy lány, megint gyereklány, kicsi, kisebb, egész kicsi, csupa nőnemű lény. Az egyetlen férfi a házban a családfő, aki valahányszor nyílt és csukódott az ajtó, a mindig párosan megszólaló csengő kallimpálására a bolt és a lakoszoba között röpködött ki-be... Röpködött, mert a kis ember, noha már közel járhatott a hatvanhoz s elől-hátul több mint kerek volt, rugalmasan mozgott, mint a labda — és ha két kettős csöngetés között megállt a nagy és kis és egész kis szoknyák karéjában, szemben velem, a tüskés, rosszul borotvált, húsos arcából barátságosan néztek rám a figyelmes, fáradt szemek, rövid karja, a kövér, kis kezével jobbról is, balról is egy-egy szoknya viselőjének a vállán pihent meg — de sose úgy, hogy a feszültség, mellyel az üvegajtón túli boltra figyelt, egészen eltűnt volna arckifejezéséből. Enni és inni kaptam, és senki se kérdezett semmit. Né-mán álltak körül, mintha valami szertartás tanúi volnának. Az egyetlen zaj a megrázkóztató nagy csengőn kívül egy-egy lökészerűen fel-felhallatszó mély sóhaj, mely a labdaszerű boltos erősen foghíjas szájából fűtt felém.

Tán nem felejtetted el azt az asszonyt a két lányával, aki a pogrom áldozatai közé sorolta egy sose élt

egyetlen fiát is? Idősebb lánya a szatócs felesége volt, s azt állította, hogy már az utcán rám ismert, és titokban mindjárt jelt is adott nekem. Én nem emlékszem rá. Azt se vettem észre, hogy valamiféle jelt adott volna, de ki tudja, kétségbeesett pillanatokban talán csakugyan támad az emberben valami divinatórikus érzékenység, és anélkül, hogy tudtam volna, tán csakugyan mégse vaktában kerestem épp náluk menedéket... Este aztán, hogy bezárták a boltot és a boldogtalan kolomp végre szintén megtalálta lelke nyugalmát, annyian ültek a nagy kerek asztal körül, hogy senki se rakhatta volna fel a könyökét anélkül, hogy a szomszédját el ne tolja a tányérja mellől. Az én ismerősöm, most már maga is fiatal anya, nyújtotta egymás után a tányérokat, és az asztmatikus — vagy pedig csak lelki okokból egyre lökészerű rövideket sóhajto — boltos, kezében a merőkanállal, osztogatott az asztal közepén álló, hatalmas fazékból — s tette ezt ugyanazzal a röpdőső fürgességgel, amellyel nappal a szoba és a bolt között közlekedett.

Mindez bizonyára unalmas így, ahogy én beszélem el; önkéntelenül kelletnél hosszabban tartóztattalak fel ezzel az interieurrel, mert szeretettel gondolok vissza rá. Soha még jobban nem sajnáltam, hogy nincs túlvilág, s túlvilágon mennyország, mint mikor erre a kis szatócsra gondolok vissza. A kis szatócs pár évvel ezelőtt özvegyen és nemcsak a saját, hanem mindenféle oldalági rokonok gyerekeivel maradt vissza. Az én egykori ismerősöm, aki sokkal szegényebb volt, szerencséjének tartotta, hogy beállhatide feleségnek és anyának. S ő se egyedül jött a házba, hozta magával a hűgát is — és ha nem is mondta volna nekem. Láttam, jó neki itt, hol fárasztón, de kitöltött étellel igen elégedetten élt ebben a furcsa, egy öreg szatócs vállain nyugvó árvaházban. Mikor már az apró lakókat férje segítségével elhelyezte az ágyban és más rögtönzött fekhelyeken, s mi egyedül maradtunk ébren — maga a férj is mint egy angyal s mint a gyerekek, hamar elaludt, bár a széken ülve — az asszony halkán beszélgetve emlékezetembe idézte, hogy a pogrom elől menekülve egy hajnalon milyen különös történetet meséltem neki a lelkekről, amelyek nem ismernek egymásra. Észre se vettem, ült a szobában, még ébren, a nagy asztalnál, előtte irkával egy

kislány is, aki valami iskolai dolgozattal akart még elkészülni, s míg beszélgettünk, tollszárát rágva, hallgatta a történetet. Úgy vettem észre jelenlétét, hogy egyszerre csak, mint aki nekem mesét ígérték és most csalódottan a szép befejezést kéri számon, kérdően csendült fel gyermeki hangja:

— És hogyan lesz azokkal, akik ráismernek egymásra?

Nem különös? Az egykori tintásujjú, kurtaszoknyás iskolásleány majd húsz év után felmerül, és ugyanazt a motívumot reklamálva áll elő. Ő, aztán már emlékeztem én is arra a penészszínű, csenevész gyerekre, kinek akkor gyorsan muszáj volt a szomorú történethez hozzátoldani a derűsebb véget a táncról, melyet az ellenállhatatlan öröm vált ki. Csak azon csodálkoztam, hogy ő ennyi ideig híven őrizte emlékezetében. De jobban meggondolva, nincs ebbe semmi csodálatos. Nem hétköznapi esemény, nem könnyen felejtethető az üldözött, aki csendes kispolgári családi körbe ront be az utcáról. És ha ez az idegen még hozzá hajdan együtt menekült a pogrom elől valakivel, aki ebben a kis körben, ahol az élet oly szegény nagy eseményekben, bizonyára mindig újra mesélt azokról a napokról a borzadva hallgató gyerekeknek.

Mirjamnak — mert így hívták a kis Ökörseműt — most már magáról is beszélnie kellett. Párizsban, ahová a tanulás szándékával jött, hamarosan kenyérkereset után kellett néznie, mert alighogy kikerült ide, az az egész fantasztikus hamburgi árvaház a különös kis zsidó szatóccsal együtt a könyörtelen nagy háló zsákmányává vált. Szépen, egy rakáson nagy és kis zsidók, mintha csak Hitlernek gyűjtötte volna őket egybe a fáradhatatlan boltos. Ritkán akadhatott a barna halász egy helyen kiadósabb fogásra, legálábbis, ami a létszámot illeti. Előbb vagonba gyömöszölték őket, s úgy küldték a vagon, persze lelakatolva, a lengyel határra. A jó lengyelek azonban szintén értették, s folytatták a tréfát. Köszönik a kiadós ajándékot, küldik vissza a németeknek, csak tartásuk meg maguknak. S akkor a német föld, mint annyi más ezret és tízezret, koncentrációs tábor kapuján keresztül befogadta a tarka nyáját végleg és örökre. És így maradt az egykori hamburgi túlzúfolt akol melege után egyszerre magában, kitzasztva a nagyvilág hidegében a kis Ökörsemű...

Liza, ha jól emlékszem, ekkor már

nem vett részt a társalgásban. Társalgás? Csak egyszavas válaszokat, s azt is csak nehezen tudtam Mirjamtól kicsikarni. Mióta tudta, hogy én vagyok az a bizonyos, újságokban sokat emlegetett Aron, még inkább úgy viselkedett, mint aki méltatlan betolakodónak tekinti magát. De különben is alig tudott többet a hamburgi akol sok lakójának sorsáról, mint amit pár szóban már meg is mondtam. De ezt a keveset is visszatartott hangsúllyal, szinte merev ajakkal ejtette ki, mintha szégyellné, hogy ő él és beszél azokról, akik már ott mindig elhallgattak. En meg makacsul, egyre s annál inkább, hallani akartam. Már mindegy lett volna, mindegy volt, mit mond s miről — csak halljam a hangját, és lássam még egyszer, ahogy föleged, megéled, megtelik összeszorított ajka.

Liza, ha jól emlékszem, már nem ült, hanem hevert az ágyán, és hallgatott. Azért mondom, hogyha jól emlékszem, mert csak Mirjamot néztem, csak az ő hangját lestem. Ejjél után is még marasztaltam, de hiába. S akkor Liza indítványozta:

— Kísérjük haza.

— Maguk nem is tudják, milyen nagyszerű emberek! — tört ki a hála Ökörseműből, s úgy sietett előre, mintha el akarna előlünk szaladni. S most hallgass ide! Az utcán, hogy kiértünk a Montparnasse-ra, a Dôme előtt, Liza megállt, és azt mondja, hogy ő fáradt, ő leül itt, s menitünk mi egyedül. Ismered azt az arckifejezését, ha kicsit felhúzódik a szemöldöke, és hideg értetlenséggel utasít el minden ellentmondást? Ulni a Dôme teraszán, ahol ismerősöket is fedezett fel, s ott bevárni engem — mi van ezen az elhatározáson meglepő vagy vitatható? Ökörsemű azt mondta, én se fáradjak, hisz még a metró is jár. Liza erre még türelmetlenebb és sürgetőbb lett velem szemben, mintha én volnék a szeszélyes. Zavartan bámultam, hogy leolvassam rejtett gondolatát, de csak ingerült, felvont szemöldökét láthattam, s mikor az első pár lépés után még tétovázva visszazéstem, már háttal felém, ott ült az asztalnál. Feje hirtelen megfordult, s mintha még mosolygott is volna.

Észrevetted?

Ha valakivel, bárki is legyen az, eddig mindig csak társaságban voltál együtt, s egyszerre először maradsz egyedül vele, feszélyeztetten, s kicsit úgy sandítottok egymásra, mintha először kerültetek volna össze. Az em-

ber nem tudja mindjárt megtalálni a hangot. S nekem most még hozzá csak az motoszkált a fejemben, hogy vajon jól láttam-e az ívlámpák fényében, Liza csakugyan mosolygott-e, s ha igen, miért? Szótlatlan mentünk egymás mellett. Mirjam valószínűleg gyanútlanul és még mindig megilletődve — (mert ne felejtse el, mióta hamburgi fészket elhagyta, először kapott ebben a rengeteg Párizsban kis emberi meleget) —, én azonban, vele ellentétben, azzal a homályos érzéssel, hogy valami baj történt. Mintha csak ki-dobtak volna a fészkekből, elküldtek. Mirjam, erre jól emlékszem, tán csupa előzékenységből, vagy tán mégis valami benső izgalom következtében a fényes barna aszfalton sietve szaporította apró lépteit, én pedig, mintha elmennék valahonnan, mintha valami húzna vissza...

— Köszönöm — szólalt meg és állt meg egy, a miénknél, a *Hotel des Étrangers*-nál is láthatóan szerényebb hotel előtt. És én egyszerre minden mást elfelejtettem, minden mást. Lát-tam a felém nyújtott kezét, és csak azt tudtam, hogy már csengetett is, és hogy még ebben a pillanatban megnyílhat a kapu, ő eltűnik, és holnap már utazik. A lámpa fénye mintha külön a riadtan zárt vékony ajkát vilá-gítaná meg, s mintha már közeledné-nek is kaput nyitni. És akkor, mint aki fuldoklik és meg kell kapaszkod-nia — ó, hasonlatok! —, az is igaz vol-na, ha azt mondanám, hogy mint aki hirtelen elhatározással a mélybe veti magát — a felém nyújtott kezénél fog-va az egész egyenes, fájdalmasan ide-

gen testet magamhoz és a vékony aj-kát a számhoz rántottam. És éreztem, mint hajlik ellenállás nélkül — ketté-törhetném és nem is szisszenne, jutott az eszembe —, és éreztem, mint nyílik meg, mint duzzad teltté ajkam alatt az ajka — és mindennél inkább, leg-inkább emlékszem a nagy, a csodál-kozástól hihetetlen nagyra nyílt sze-mére. A portás már a kapuban állt.

Igy történt. Igyunk még egy kony-akot? Ugye jó ötlet? A csók — ne-vetséges, szóra se érdemes? De nekem — s tán ez is neveltséges — első csó-kom, mely nem a Liza ajkát, nem Li-zát kereste. A csók... ördögbe is a csókkal! Én többé nem voltam én, többé nem voltam ugyanaz, aki ott a *Dôme*-nál hátrafordultam. Mentem vissza, s vittem magammal még vala-kit és egy vágyat, mely csak az e-nyém. És egy örömet, mely megoszt-hatatlan. És egy fájdalmat a megoszt-hatatlan öröm miatt — és ez a fájd-alom is kárhozat, mert nem kettőn-ké, mert magányosság. Mindez sokkal egyszerűbb, mi? Majd meglátod, hogy nem. Te se így képzelted a beszélge-tést a „zinc” mellett, mi? De vigasz-talódj, máris majdnem a végén va-gyunk, majdnem egészen a végén. Nektek, pardon, neked tán nem is olyan rendkívüli egy egész éjszakát így hiábavalóan elveszteszteni? Ámbár egy ilyen elvesztett éjszaka az egész következő munkanapot is tönkretesz. Mindenesetre ígérem, sietni fogok, hogy mielőbb a végére érjek — miattad, de meg a vonat miatt is, mely nem vár.

(Befejezése következő számunkban)

Mint a félelem

Báti Zsuzsa

*Furcsa csönddel magam körül
itt ülök a kettőnk ágyn.
Támadó tenyered
vonalai közül
küld üzenetet
két szikkadt nyár
a buta pálmák és a tenger —
hullámok között akartam
meghalni akkor —
ugye nevetsz?*

*Mint a félelem tört rám
a szerelem
és látnom kell, hogy naponta
új utcákkal néz rám a város
régli mentsváram falai közül
kiűztél hát
más ajtók felé —*

*győzelem lenne bár ez a vereség,
de most még
bombák és ágyúk zajával ostromolsz.
Csókjaid ruhám ráncaiba rejtőztek,
és titkon cselszövés készül ellenem.*

*Hogyne félnék,
mikor a hűs magány dobozában
nem volt ott a kezed
és száz miért.*

*Oltsd hát el a lámpát.
Permetezzen be a sötét.
Okosabb lesz tán a holnapi nap,
csendesebb az utca
és irgalmasabbak
a szemedben lakozó
felfegyverzett hadak.*

Hold - monológ

Báti Zsuzsa

*Sebeidet nézd. Fajtád hozza majd ide is a vést,
hogy orvosság árán röppentyűk rohannak felém.
De te is meghalsz. Hiába szabadkozol.*

*Ugye félsz tőlem? Csúnyán nevetek. Mint a meghódítottak.
Éles kardként láttál feszülni nászi ágyad felett,
a ciprusok között kedvesed karját is elfelejtetted,
mert én néztem rád.*

*Siker-lobogókkal ostromoltál, s lám, hitted-e,
rettegést nyersz a versengő csatában.
Újévek közt keringő álmaidért ott a távol.
Befuthatod. Az örökkévalóság dalát pedig hiába tanulgatod,*

*mert túléllek. Tömény anyagból formált
szívós sejted vagyok: félelem.
Benned és unokáidban élek majd hetedíziglen,
és ha rólam nézed majd a Földet, megtudhatod,*

*ilyen hődítások mit sem érnek,
míg millió kilométernél hosszabb,
végtelen magasságoknál szikárabb oszlopot emelnek
a háborúnak fajtád konok koponyái,*

*mert bélyeget sütnék rád korgó gyomrú négerrek,
és tudod, egyre rövidebbek az éjjelek...
Siess, míg van idő, vezekelni...*

Párizsi kirándulás

Danilo Kiš

Már jó néhány éjszakai órája ülök az Üdv Kikötőjében („Au Port de Salut”), és nosztalgikusan gyűjtök a gyertya lángjánál keserű Zetámra. Évek óta hosszú paraffin-sztalaktitok gyöngyöznek az asztalokon meg a pianínón elhelyezett gyertyatartókról, és kalcit módjára rakodnak le az egymást követő éjszakákon. Ülök ebben a meghitt füst-felhős cseppkőbarlangban, és pénzügyi inferioritásom teljes tudatában óvatosan nyúlok konyakomhoz. A pianínó fáradhatatlanul ontja a dallamokat, az akkordok észrevétlenül folynak dúrból mollba és viszont, míg a sarokban egy szerelmes pár jó ideje önfeledten ölelkezik — ámoros, szenvedélyes prelúdium, amit senki sem vesz észre; nyugatias, francia szokásához híven mindenki a maga egyéni gondjával törődik, a maga egyéni játékát űzi. Kék Zetámra gyűjtök a gyertya lángjánál, és azon töprengek, hogy valójában miként is jutottam Párizsba, és most hajótöröttként ülök egy intim üdvkikötőben. Ülök, és igyekszem feleleveníteni Párizsról szőtt álmaimat, ám sehogyan sem bontakozik ki az a kép, amit gondosan építgettem magamban éveig, Baudelaire-t, Proustot, Mallarmét, Ver-

laine-t lapozgatva. Csakhamar felderül bennem az a tény, hogy párizsi ábrándomat valójában nem a franciákon építettem, hanem — merő képtelenség — egy idegen az, aki sóvárgásával mérgezett meg, tulajdon azzal, amitől őnmaga is haldokolt. Ez a „barbár beszédű” idegen, ez a megtévelyodött nomád úgy megénekelte Párizst, a maga nosztalgikus és nomád távlatából, ahogyan erre — úgy hiszem — egyetlen idegen sem volt képes. Ülök, és azon tűnődöm, hogy a remény és ábránd hány hajótöröttje vetette le horgonyát Párizs valamely üdvkikötőjében: Matoš, Tin, Bora Stanković, Crnjanski... A Montmatre-on, a Pigalle-on és a Szajna partján napokig kutattam egy márványemléktábla után, amit álmaimban Párizs keblére illesztettem, és amelyen megtalálom mindazon idegenek nevét (Párizs távlatából), akik Párizstól és a nosztalgiától ittasan bolyongtak erre nemrég. Ezek a furcsa idegenek mind térdre hullottak, majd szlávmódra szenvedélyesen sóvárogtak bizonyos Brács, bizonyos Sztrazsilovó után. Csupán a szerelmes-epekedő Bora Stanković maradt búskomor és zárkózott, és sohasem illette térdével a párizsi járdák kölap-

jait, kivéve talán, amikor az italtól meg a Vranje utáni, a Szerbia utáni honvágytól esett buja-marcangoló révületbe, és szépséges hangján énekelte valami beteges, szláv „örök búbanat”-ról.

Ady az egyetlen, aki ki tudta fejezni, akinek sikerült rímekbe öltöztetnie mindazokat a nosztalgiákat, mindazon költők ábrándjait, akik úgy borultak le Párizs előtt, ahogyan szentkép előtt szokás, habár titokban lánggal égtek a mindig kicsiny és mindig megszűni szülőföld után; mindazt a baudelaire-i, az örök idegen párizsi spleen-jét, amely még némi epekedéssel vegyül és keseredik, ami nemcsak baudelaire-i nosztalgia a felhők után, hanem konkrét sóvárgás a szülőföld után, melyből parányi zacskóban talizmánként hordunk magunkkal, amilyet Chopin, az a törékeny szláv hordott a kezében. És nem csupán ő.

Ady Endre, a legnépszerűbb és leg hírhedtebb modern magyar költő, a nomád és nyugatos-dekadens, aki örökké Párizs és Pest között volt kifizítve, bolyongott erre a párizsi pirkadattól, a Szajnádtól, Párizstól, az Óriás Dalolótól elbűvölten, de lényegében örökké nomád maradt. Így bolyongott Pesttől Párizsig, gondolataiba mélyedve és kórosan egy betegségtől, amivel Erosz ajándékozta meg Párizsan, fekete kesztyűbe rejtve sebhelyes kezét, és — Petőfihez hasonlóan — arról ábrándozva, hogy kicsiny, hűbéri, elmaradt honát a világ haladó országainak sorába emelje. Az élet örök szerelmese, ugyanakkor azonban a „halál rokona” és választottja, elszegényedett nemes és kálvinista növendék, a forradalom előhírnöke, a proletariátus híve. Bohém és mondén, egyben pedig szerkesztője a *Nyugat*nak, amelynek jelentős szerep jutott a magyar politikai és kulturális élet fejlesztésében, ő viszont „egy évszázaddal előzte meg a korabeli magyar lírát. És ha a magyar nép megszűnt is Európa gladiátora és bohóca lenni, azért nem szabad elfeledni szeplőtlen költői nevét” (Crnjanski).

És Léda, Lédát sem feledhetjük, Lédát nem lehet elkerülni. A ritka női szerelme közül való — Crnjanski szavai szerint —, aki megkoronázta Ady viharos életét, amikor ez éppen mindenből kiábrándult. Léda, a művelt és előkelő dáma, hasonló azok-

hoz, akiket Stendhal az olasz krónikákban fedezett fel, vagy Sanseverin hercegnőhöz, esetleg Mathilde de la Mülle-höz, a vidéki magyar élet kalodájában fedezte fel a költőt, ahol mint jogász, újságíró és egy közepes verskötet szerzője rendszeresen az eszméletlenségig itta le magát. Felcsillant a költő szürke életében, felkarolta és a világba vitte, Párizsba, ahová úgy jutott el, hogy előzőleg nem is látta Pestet. (Talán ebben gyökerezik kiábrándulása belőle, olyanira, hogy az Átok Városának nevezze.) Így lesz Párizs és Léda az obsessiója, álma és dala. Lédának „aranszobrot” is állít.

„Megérte a Köztársaságot, és halálának szimbolikus előfutára lett. Ahogyan megvalósulásának volt prófétája, azonmód a halálban is megelőzte, anélkül, hogy látta volna a kommünt” (Krléza). A köztársaság halálos ágyán tiszteletbeli elnöknek nyilvánította, és az új Magyarország atyjának nevezte. Egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni, hogy ő hazájában nem Verlaine, hanem — ahogyan Paul Hazard mondja — Victor Hugo akart lenni.

Ünnepelten, de a magyar gentryvilág gyűlöletétől övezve halt meg. Sírját eleinte székely kopjafa jelezte, hogy később ragyogó bronz méllszobornak adja át helyét. Meg is érdemelte. Méghozzá aranyból.

Párizs, febr. 24.

Barangolok utcáidon, csodálatos, nagy és szent város, kit csókos vágyakkal akarok néhány mámoros hét óta megközelíteni. Barangolok és azt akarom, hogy az anyám légy. Nem tud szeretni, nem érthet, nem érezhet a te nagyszerűségedben senki más, csak én. Én, én, aki ma is csak három kis rézpénz árán, a dőcögő omnibuszon, fönt az imperiálon¹, durva mesterlegények között szerelmes, izzó verset gyöngyöztem ki lelkemből Hozzád, akit nagy vágyakozások után nemrégiben láthattalak meg. Ott fönt az imperiálon úgy éreztem, hogy tőled messze meghalnék immár. Arcodat a büszkét, kacérát és igézőt látnom kell most már mindig. Amíg csak nagyon el nem fáradok. Amíg csak egészen el nem fáradok. Óh, Páris, Te vagy az én lelkemnek szerelmes nyugtalansága és én benned érzem az életet, a bolondot, a haszon-

¹ Imperial — emeleti rész az omnibuszon.

talant, a szomorút, a szépet. És miért élnék, ha más volna én körülöttem a minden? Te kellesz, csak Te, oh bolond, oh szép, oh fájdalmas!

Olyan szép bolondnak lenni, ha nem hiszünk már a bölcsességben. Én a Te bolondod vagyok, Páris, ma láttam egy lányodat s meg akartam csókolni a kezét. Modell volt ez a leányod, szép testű és szomorú. Kidobta az utcára a piktorja. Ott sírt a kapu alatt. Kevés, lompos, piszkos ruhában és mezítláb. De csinos volt a kétfrankos kalapja s fázó vörös kezecskéjében csipkés, selyem zsebkendőt szorongatott. És eltagadta, hogy éhes. És nézett rám a bolondos, barbár beszédű idegenre, nevetően. Úgy szerettem volna akkor sírni. Még beszélni sem tudok vele, pedig ez a leány az én lelkem, az én rongyos és hivalkodó lelkem eleven képe. Az én lelkem ez a leány.

— Eljön velem, kisasszony?

Belenézett a szemembe és eljött. Úgy szerettem volna kocsiba ültetni, reá szabatni drága szép ruhákat, elmámorítani tüzes pezsgő borokkal. De csak egy csésze meleg teát adhattam neki s a lábára egy ócska sárcipőt. És nem csókoltam meg a kezét sem. Elment és nem tudom, eszébe jutok-e vagy egyszer? Talán majd egyszer fog beszélni rólam pompás ruhában, pezsgős mámorban, amikor majd nemcsak a kezét fogják megcsókolni.

— Messieurs et mesdames, a legfurcsább emberrrel akkor találkoztam, mikor még modell voltam s egyszer kidobott a festőm. Éheztem és fáztam. Az a furcsa ember elvitt magával, adott egy csésze teát és egy ócska kalucsnit. Ifjú és sápadt ember volt. Nagy, barna szemével szomorúan nézett reám. Meg akarta csókolni a kezem, de aztán azt se tette. Furcsa ember volt. Azt mondta, hogy magyar és poéta. Nem tudott jól franciául. Ezek a barbár keletiek általában érdekes emberek, de ez éppen nagyon furcsa volt.

Mademoiselle, ha kegyed így fog beszélni, én nem leszek ott és nem válaszolhatok. Ideírom a válaszom. Kegyed ezt a választ sohasem fogja olvasni, de az mindegy.

— Eh bien, mademoiselle, a furcsa barbár nem is olyan barbár. Egy

szegényes kis országnak szerencsétlen fia, aki nem volt s nem lesz soha elég ügyes. Az ő országában csak az ügyes szatócsok elégülnek meg. Minden részesülés a valóságból a szatócsoké, akik nevetve verik le az érzékenyebb, gazdagabb, finomabb, büszkébb lelkeket. Mademoiselle, emlékezzék reá, hogy a kegyed furcsa embere irodalomtörténeti méltatást s legalább is emléktáblát fog kapni. De addig még talán egy ócska kalucsnit sem lesz módjában még egyszer elajándékozni, sorvasztó, be nem telt vágyakkal járja a világot s verseket ír szerelmes, gyönyöreit ő előle elzáró Párisához, szent Párisához, az imperiálon, mikor három sou-ja van s felülhet reá... Mademoiselle, a kegyed furcsa embere nagyon elgyötört, nagyon szomjas, nagyon szerencsétlen ember. A lelke rongyos, mint a kegyed ruháskája volt akkor, de csipkés, selyem kendőnként szorongatja még mindig egy-egy álmát. Mademoiselle, kegyed vétkezett, mikor meg nem csókolta azt a furcsa embert, azt a szegény, lázas, barna, nagyszemű barbárt.

Oh Páris, te rejtegetted addig az én lelkemet s elküldted hozzám egy kidobott, rongyos, édes kis grisette alakjában. Megláttam általad a lelkemet. Be szép volt s be szép lehetett volna. Mëshova plántálva.

Ma Morgue²-ban voltam. Csúnya kis tanya. Még a Morgue-ban sincs egyenlőség. Négyen voltak e napon csak. Egy öreg asszony, három fiatal férfi. És én láttam, hogy az egyik férfi dölyfösen, három társától szinte szabadulni akarva fekszik ott. Az arca, kezei, körmei ápoltak voltak, s magas volt a homloka. Ez nem a nyomorúság miatt bukott a halálba. Ennek valami csinos, valami dölyfös mániája lehetett. Ez több és szebb asszonyokat, jobb pezsgőket, yachtot és ilyeneket követelt az életről. Vagy éppen realitást. Valamit, aminek mindig van ingere és becse. Persze nem talált...

Holnap a temetőket járom. Megnézem Heine és Maupassant sírját is. Úgy tartják, hogy ők halhatatlanok. Milyet nevetne matrác-

²) Hullaház

sírjan a dalok dalolója s hogy ki-
jőzanodnék kényszerzubbonyában is
a nagy mesélő. Süssétek meg a hal-
hatatlanságot. Engedjétek s engedté-
tek volna, hogy annyit vegyünk az
életből, amennyire vágyunk és jo-
gnak hatalmaz bennünket.

Oh, Páris, gyönyörök és fájdal-
mak szent városa, ölelj engem ma-
gához. Ölelj nagyon forrón, mert
mélységek fölött járok és olyan csú-
nya, galád, igazán embereknek való
hely a Morgue.

(*Ady: Levél Párisból*)

Ez a „bús, nagyszemű barbár”
mondott tehát Párisról vala-
mit, ami után sikertelenül nyomoztam
a franciáknál; számomra ő fedezte fel
azt a lelki koincidienciát, amely össze-
fűzi ezt a bolyongó párizsit nem csu-
pán mindazokkal a szlávokkal és nem-
szlávokkal Matošon, Tinen, Bora
Stankovičon és Crnjanskin keresztül
a zsidó Heinéig, akik intellektuális za-
rándokok minőségében érkeztek a fáj-
dalmak és örömök eme szent városába,
hanem jelezte is a lelki koincidienciá-
nak azt a bizonyos érzését, amely a
fentiek és az én személynél párizsi
képzeim között létezett.

Ady verseiben (az elkészült szerb
fordítások számára évek óta keresem
a kiadót) egy a franciák műveiből is
hiányzó elemet fedeztem föl, ez pedig
komplexusa bizonyos föltételhez kö-
tött nosztalgának, amit Párisban min-
den zárandokló idegen érez, ha nem
a turista ügynökségek ajánlatára, a
nőkereskedés, esetleg feketézés érde-
kében utazik: nosztalgia Páris után
— és viszont — a Pest utáni honvágy
(Ady), Brács utáni (Tin), Sztrazsilovó
utáni (Crnjanski). Talán Ady az egye-
dül, akinek nagyszámú párizsi ver-
sében sikerült megteremteni mind-
annak a vérbeli „barbárságnak”, mind-
annak a keletiesnek, hun és szláv
nosztalgikus forrongásnak a szintézi-
sét, amit homályosan éreztek és ho-
mályosan jeleztek Páris imádói és
zárandokai, akik ezekről a mi szláv
tájainkról — a Duna és Morava mel-
lékéről — érkeztek.

*Szent Napkeletnek mártírja vagyok,
Aki enyhülést Nyugaton keres,
Táltosok átkos sarja talán.
Sápadt vagyok? Oh, fess pirosra, fess.*

— — — — —

*Keleti vérem, ez a lomha,
Szomjúhozóan issza Nyugatot:
A Napisten legbúsabb papja,
Rég kiszórt, fáradt sugára vagyok.*

*Egy nóta csal. Rég dalolhatta
Szent Ázstában szép, vad barna lány,
Egy ülat úz, csodavirágból
Lehelte tán be egyik ösanyám...*

Mindenekelőtt Adynak tartozom há-
lával, hogy nem Nagy Hodorlahomor
módján rontottam Párisba; együgyü-
en, meggondolatlanul, minden előké-
szület hiányában, habár magam is —
Baudelaire hódolójaként — álmaimban
évekig szenvedélyesen barangoltam
Páris külvárosaiban, és gondolataim-
ba mélyedve könyököltem a Mirabeau-
híd karfájára, amely alatt a piszkos-
zöld Szajna folydogált és a mi szer-
relmünk, akár a homokóra főveny-
szemcséi.

Hálával tartozom mindennek, hogy
nem idegen módjára jutottam Páris-
ba, hanem zárandokként, aki tulaj-
don ábrándjainak intim tájaira megy,
valami Terra Nostalgiae felé. Akár egy
holdkóros, ki minden éjszaka bejárja
ugyanazokat a háztetőket, hogy aztán
egy fényes nappal kézenfogva vezes-
sék ugyanezekben a tetőkön, mélységes
örvények felett.

Balzac panorámái és az aggok háza,
Zola naturalista jellegű *Párisz gyom-
ra*, a baudelaire-i spleen de Paris a
Kis dalok prózában c. kötetből, anyó-
kái és félvér női, rablóí és kéjhölgyei
a *Romlás virágai* keserű aromájában,
Proust szalonjai és díszhintői, Appolli-
naire Pont Mirabeau-ja, mely alatt
iszaposan és krisztályos tisztasággal
folydogál a Szajna és a mi szerelmünk
a herakleitosi — panta rhei — elhul-
lámzás logikai természetessége szerint,

*Párisz és batárjainak szálló zaja
aranyozott fogatok, konfliktusok és gép-
lökcsik jelenből, múltból vegyesen,
e sokszínű zür díóhéjba zsúfolva mind
a történelem elrettentő csendjével!*³

— mindezt magamban hordoztam,
akár egy tüzes virágot, akár a nagy-
világ utáni fiatalos sóvárgást és ebben
az ábrándomban nem ingatott meg még
Krzeža Nagy Hodorlahomorja sem,
bár — hogyha jól emlékszem — ugyan-
abban a romantikus és krónikus nos-
talgiae parisianum betegség-

³) J. Supervielle

ben sinylődött, majd amikor kikacag-
ták, amikor kiábrándult, búcsúzás he-
lyett buldogjából hat golyót küldött
ez Eiffel-torony irányába.

Krleža serény és cinikus Nagy Ho-
dorlahomorja, néhány emlékezetem-
ben szertefoszlott, ködös Matoš-émlék
és Miloš Crnjanski nosztalgikus párizsi
levele mellett benyomásaimat e vá-
rosról a franciákra építettem és Ady-
val tettem teljessé, viszont a Mont-
martre, a Pigalle, a Place de la Con-
corde, a Boulevard de Saint-Michel,
a Champs-Élysées, a Szajna, a Pont
Mirabeau, a Pont Neuf, a l' Arc de
Triomphe, az Örök tűz, a Louvre, a
Notre Dame, a Sacré-Coeur — meg-
annyi tiszta, napsugaras impresszio-
nista vázson, melyek közül mindegyik
név forrósította álmom, Van Gogh-os
tüneményességgel ragyogott fel képze-
letemben, de semmiképpen sem fa-
nyalodott a szellemi szövegmagyaráza-
tot nélkülöző, együgyű turista képes-
lapra; minden egyes név után feltűnt
képzeletemben az égszínkéi pasztell-
háttér, vagy befátyolozta a Carné-sze-
rű *Ködös partok* alkonyati violasötét-
je, és Debussy *Holdfényének* ezüst-
hárfájához hasonlóan zengett a lel-
kemben. Hugo *Miserables*-ja, a forra-
dalom, a barikádok, történelem mo-
raja, a költészet, irodalom, festészet,
film, zene, mind-mind sziporkázó
pompával háborgott és forrongott a
fejemben jóval előbb, mintsem Párizs
talaját valójában érintettem volna.

Mielőtt egyáltalán elképzelttem
ezt a váratlan útrahívást, egy herceg-
novi éjszakán rám nehezedett az
unalom, s én vágyakozni kezdtem
Belgrád után. Másnap, amíg a tivati
repülőtéren a belgrádi repülőgépre
vártam, hercegnovi soliloquiumom
szomorú lírai mérlegét összegeztem
jegyzetfüzetemben: hiábavaló, ostoba
munka.

A miniatűr, rozoga *Erikán* kitaratóan
játszottam a végtelen, atonális *Noctur-
ne*, opus 1-et, a kitért ablakon beszű-
rődött a tücskök tündéri kísérete és a
kakukk vokális intermezzója, mely ab-
lakom alatt kesergett a bársonyos ad-
riai éjszakában mindaddig, amíg gyé-
rülni nem kezdett a holdvilág folyé-
kony aránya, amíg az ablakon fel nem
tetszett a pirkadat ibolyaszín aquama-
rinja, a nocturne-től és a keserű, kék
füsttől kábultan tértem pihenőre arra
gondolva, hogy Boka fölött a reggeli
nap rózsás virága bontakozik ki, hogy
a kristályos, könnytiszta tenger lágyan

ring a piniák árnyékában, a pálmák
zöld legyezője alatt.

Alkonyatkor már úgy lebegtem
Belgrád fölött, mint álmomban, és cso-
dáltam az égök alkotta gyöngyfűzé-
reket és ékköveket, melyek ebből a
madártávlatból csábítóknak és szinte
elérhetetleneknek látszottak. Fejemet
hamuval beszórva, bűnbánóan és a
visszatérés halk örömeinek csúcspont-
ján, valami ezer méterre a földtől,
fönn az üde levegőben, egyszerre el-
vetettem tarka, pöffeszkedő kozmopo-
lita tollazatom, és úgy ereszkedtem a
belgrádi repülőtérré, mint tulajdon
révembe.

Azzal az érzéssel, hogy egyszer s
mindenkorra megeltem tulajdon ré-
vemem, könnyű volt útrakelni.

A Tauern-expressz kora hajnalban
szeli át a határt Sezanánál,
amikor a Szlovén Alpok kör-
vonalai kristálytiszta és élesen raj-
zolódnak ki az ég halványkék hátte-
réről. Itt kezdődik a határmenti, il-
letve vámövezet, már aszerint, ki ho-
gyan fogja föl. Azok számára, akik
csempészárut rejtegetnek, Sezana a
remegés övezetét jelenti. Viszont, akik
bőröndjükben csupán az à l'usage
personelle (a francia kezdő-nyelv-
könyv terminológiája szerint) holmit
viszik, az ilyen övezetek az ámulat zó-
náját képezik. A vámhivatali forma-
ságok lebonnyolítása után, amint egy
globetrotter (mindig akad olyan, aki
vállalkozik erre a szerepre) közli, hogy
átlépték a határt, ön fürgén az
ablaknál terem, és hosszan mered a
tájra, azon ámulva, hogy — íme —
mi sem változott. Mint amikor a hajó
első tisztje jelenti a fedélzetről, me-
rőn szemlélve a tenger egy láthatat-
lan vonalát közvetlenül a hajótest
mellett: Most vagyunk az
egyenlítőn, s az utas e pillanat-
ban úgy véli, hogy széles, napsuga-
ras, a szívarványnál is ékebb szala-
got lát, amely a tengerhez simulva re-
meg, két végét valami távoli szirtte-
tőre, esetleg felhőfodorra rögzítették.
Így aztán az átléptük a határt
szavak varázsigeiként csendülnek a tu-
datban, amit a mesébeli kapu és Sze-
zám tájainak feltárulása követ, ám az
ember már pillanatok múlva észbe-
kap, felfogja e mesterséges sorompók
hazug és természetellenes voltát, hisz
az ablakból továbbra is öröközöld fe-
nyőket, sötét szántóföldeket, hegyek
körvonalait látni, egyszóval: a túlsó
oldalnak teljes egészében megfelelő

táj vonul el. A babiloni nyelvzavaron, az istenek eme pajkos tréfáján kívül semminemű „természetes határ” sincs hegyek és szántóföldek között, mindez egyszerűen emberi kohlomány és család. „Az égboltnak nincs hazája.” A földnek sem.

A párizsi Saint-Jacques utca 270-ben helyezkedtünk el. A ház reklámképeslapján (La Maison des mines et des ponts et chaussées) a következő adatokra bukkantam:

Ce Foyer de étudiants est bâti au point le plus élevé de la montagne St e — GENEVIÈVE et le long de la plus ancienne voie de la Vieille Gaule. La Rue St.-Jacques doit en effet son nom aux pèlerins qui descendaient en foule vers Saint-Jacques de Compostelle.

La Maison de mines est un immeuble de 7 étages comprenant 116 chambres très bien exposées, éclairées et aérées par de larges baies. Elles possèdent l' eau courante, des douches chaudes et froides et des salles de bains sont installées à chaque étage, un ascenseur facilite la montée. Au rez-de-chaussée et au premier sous-sol se trouvent la bibliothèque, la salle de jeu et les salles de restaurant. Trois lignes téléphoniques sont à la disposition des habitants.

La terrasse au-dessus du 7e étage constitue un véritable solarium d' où l' oeil découvre tout Paris et la ceinture de collines qui l' environnent.⁴

A szöveg angol nyelvű kivonata közül egy adatot, amely a franciából hiányzik:

This establishment is located in the heart of the LATIN QUARTER, near the LUXEMBOURG GARDENS and the PANTHEON.⁵

A hetedik emelet fölötti erkélyre igyekszem a felvonón. Alkony. Alattam mintegy 200 m-re Párizs csillog lampionjainak teljes fényében. A fényszórókkal megvilágított Eiffel-torony csak most, az éjszakában mutatkozik igazán fejedelmi pompájában és Párizs öréhez illő fölényes magatartásában. Fényárban úszó folyó a Boulevard Saint-Michelen. Párizs alkonyati zsongása.

A hetedik emelet fölötti erkély vas-korlátjára támaszkodom, és — a magasság ellenére — nem érzem Párizst „a lábam alatt”, csupán a zarándok inferioritását, aki a tömeggel valami Compostelláról (campo-stella) jött le, és egy pillanatra elidőzött a Saint-Genèveve domb legmagasabb pontján. Nézem a földi csillagok beláthatatlan panorámáját, és csak saját tehetetlenségem, saját időbeli kisebbségem világosodik meg bennem, ugyanis három hét alatt be kell kukkantanom a fájdalmak és örömkök eme szent városának nevezett eleven emléktár minden zugába, pedig érzem annak az ifjú Rastignacnak az oktalanságát, aki egy évszázaddal ezelőtt, ökölbe szorított kézzel fogadkozott, hogy fehér lovon, az ifjú ambíciók diadalkapuján át vonul Párizsba. Gondolok minden Rastignacra, aki csupán belépett, vagy ökölbe szorított kézzel berontott Párizs örvényébe. És érzem, hogy a zarándok kisebbségű távlatából még csak nem is ítéelkezhetem az ilyen ambíciókról, inkább Ady sóhajtásához csatlakozom, és az esti morajban csendesen mormolom inferioris imámat:

— — — — —
Mennyi öröm zúg
És mind a másé,
Mennyi arany cseng
És mind a másé.
Mennyi erő küzd
És mind a másé,
Mennyi asszony van
És mind a másé,
Mennyi új kéj zsong
És mind a másé,
Mennyi szándék tör
És mind a másé,
Mennyi minden van,
Mennyi szép minden,
És mind a másé.

(Ady: Sóhajtás a hajnalban).

⁴Az egyetemi hallgatóknak ez az otthona a Saint-Genèveve hegy legkiemelkedőbb pontján és a Vieille Gaule (Ó-Gallia) legrégibb útjának mentén épült. A Saint-Jacques utca a nevét a zarándokoktól nyerte, akik csapatostól mennek lefelé rajta Compostelle-i szent Jakabhoz.

Az otthon egy hétemeletes épület, mely 116 igen jó fekvésű, jó világítású és nagy nyílásokon át jól szellőzött szobát foglal magában. Folyóvíz, hideg-meleg zuhanyok és fürdőszobák vannak minden emeleten, és felvonó könnyíti meg a felmenést. A földszinten és az első alagsorban van a könyvtár, a játéktér, és az étkezőterem. Három telefonvonal áll a lakók rendelkezésére.

A hetedik emelet fölötti tetőterasz valószínű napozóhely, ahonnan a szem áttekintheti egész Párizst a környező dombok koszorújával.

⁵Ez az intézmény a Quartier Latin (a párizsi egyetemi negyed) szívében van, a Luxemburg-kert és a Panthéon szomszédságában.

A Saint Jacques utcán ereszkedem. Találomra megyek, a Szajna irányában. Rendkívül meglep a mindenfelől környékező végtelen csend.

Majd egy hete teljesen egyedül élek Párizsban, mégis várva-vártam azt a napot, amikor legalább egy tűnő pillanatra önmagammal maradok egyedül. A társas kirándulásokon lehetetlen az álmodozás. Ismeretlen utcák, idegen arcok, ismeretlen nyelvek, amelyekben ismert utcára, ismerős arcra, jólismert nyelvre bukkansz. Akár az álmok birodalmában. Az embernek e célból egészen magára kell maradnia az ismeretlen városban, esetleg olyasvalakivel, akinek a társaságában órák hosszáig sem kell megcsönkítani a csendet — a barátkozás és barátság legszertelenebb formája.

A hogy egy éjjeli lepke repül a fény felé, úgy lépkedek egy zongora hangfoszlányainak irányában. Az éjszakai lepkéket csakhamar más irányban csalogatná a látványosságot és strip-tease-t ígérő, szembeszökő neonreklámok fényáradata, mert Párizsban sem minden kabarában égnek gyertyák, mint ebben.

A gyertyák pislogó, intim fényében, szimmetrikus rendtelenséggel falra erősített fehér gipsz-maszkokat pillantottam meg az ajtóból. Ezek a botrányos műmiák a 4x4, esetleg még kisebb terem minden falát benépesítették. Alkoholgőzzel kevert, ünnepélyes paraffin- és dohányillat-áhitattól terhes, akár a Sacré-Couer templom tömjénfüstje.

Mielőtt beléptem volna az árnyékok eme piramisszerű birodalmába, elővastam az ajtó fölött látható feliratot:

„Au Porte de Salut”

Akárcsak álmomban történne, úgy haladtam át az „árnyékok termén”, majd a szomszédos helyiségbe kukkantottam, mintha egy piramis belsejét tanulmányoznám. Ismét kékes cigarettafüst és a gyertyák lángnyelvének meghitt remegése. A szögletben pianínó, a fal mentén mind a három oldalon asztalok. (Itt mintegy tízen férhetnek el.) Az asztalokon óborszínű posztó-terítők.

Azt hiszem, a Saint Jacques utcai *Üdv Kikötője* nem hírneves kávéház; legalábbis nem annyira, mint a *Demagot*, a *Bonaparte* vagy a *Moulin Rouge*. Hiányzik belőle a strip-tease meg a néger jazz. Mindennek ellenére

is ez a kávéház még mindig méltó arra, hogy néhány fejezetet szenteljünk neki. (Es ami csodálkozásra késztet: nálunk már emberemlékezet óta üldögélnek és iszogatnak a kávéházakban, mégsem tudjuk megkülönböztetni a kávéházakat a menzáktól. Bizonyára jóval előbb lerészegedünk, mint hogy feltehetnénk magunknak a forma kérdését — a tartalom kimerít bennünket!)

A kiszolgálás szinte észrevétlenül történik: nincs fehér pincérkabát. Két olajzöld (ez a szín Párizsban közkedvelt) pulóveres fiatalember (garçonok a szó legszorosabb értelmében) apróka asztalhoz kalauzolja a vendéget, és hozza a megrendelt italt, oly módon, hogy mindezt alig venni észre. Következik a műsor, kissé ledér, de nem izléstelen: a rabelais-i gall humor egyik változata, amely némileg határos a trágárral, *A gyertyagyújtó professzor* — csaknem a görög phallosi játékok stílusában, habár itt a „nemzedékek monstrozis eszközeit” a gyertyák helyettesítik. Mindebből természetesen hiányzik a hellén, dionüszoszi rajongás heve. Ez modern szórakozás, lényegében analitikus, szemben a hellén szintézissel. Mert az alkalmi ünnepélyeken a férfiaságot, termékenységét és ki tudná még hányféle pozitív tulajdonságot jelképező, földön húzódó hellén bórphallos (amilyennek a torz Gargantua-követőknél is megjelent) a modern francia változatban csonkig égett vagy elfogyatkozott gyertya formájában szerepel minden férfiúi és isteni attribútum nélkül. — A francia hírnév szempontjából meglehetősen aggasztó körülmény.

Aztán a gitárok; diszkrétén, „tus” nélkül, és a műsort bevezető harsonák nélkül. Egy férfi a vén pianínóra támaszkodva elénekelt argóban néhány sanzont. — Szinte hihetetlen, mennyi modern francia sanzont született a paródia jegyében. Az embernek az a benyomása, hogy Rousseau és Lamartin hazájában manapság kizárólag gúnydalokat énekelnek. Egy előadáson a francia sanzonokról hallgattam néhány felvételt, melyek akkoriban — 1930 táján — egy népszerűségnek örvendő refrént parodizáltak; előbb a francia eredeti, azután (ugyanannak a zenekarnak a kíséretében) az orosz, olasz és angol változat. A dal „orosz variánsa” énekkarral, harmonikával, felkiáltásokkal és az elnyújtott, moll befejező résszel oly nagyszerűen sikerült, hogy aki nem ismerte paródia

voltát, az egészet „náábárot” (visszasan) foghatta fel — valami mélabús szláv dallamnak. Ez a cinizmus csaknem fájdalmasan érintett. Különösképpen most, Párizsban.

Csak ekkor, az *Üdv Kikötőjében* látam igazán, hogy a franciák még nem fogytak ki a sanzonokból, és hogy a paródia szellemét csupán azért idézték fel, hogy az katalizátorként megtisztítsa e dalok érzelgős üledékét, amely úgy rakódott le, akár a kávé alján a cukor. A Serge és Sonia kettős (nem tudom, hogy nevük milyen genetikus kapcsolatot mutathatna a szlávással, habár arcukról ítélve hajlamos vagyok ezt elhinni) gitár kísérettel, ragyogó stílusban adott elő egy Prévert- és két Aragon-dalt. (Csupán az egyik Aragon-szerzemény címére emlékszem: „Hát így élnek az emberek?”)

Azt hiszem, a franciák vetették el elsősnek a bárgyúságot és finnyáskodó fecsegést, amit nyugaton, sőt nálunk is eltűnnek a szórakoztató könnyűzenében. Innen a paródia. Előbb rabelais-i fegyverrel diszkreditálták az olcsó kuplékat, majd költészetük dús-gazdag kincsházához fordultak. Így keletkeztek azok a dalok, melyeket Serge és Sonia, Yves Montand és mások énekelnek. Így láttak napvilágot Jozef Kozma — a honosított magyar ragyogó szerzeményei is —, aki a francia muzsika erre vonatkozó zsánereiben lágy, lírai moll akkordot honosított meg. És hogy a franciák valóban értékelik és kedvelik ezt a zeneszerzőt, elég arra utalnunk, hogy számos kitűnő film kísérő zenéje mellett ő komponál Marcel Marceau-nak is, akit a l'Ambigu színházban láttam.

Marcel Marceau művészete nemcsak a mozdulatoké; jóval több, ettől döbbenetesebb: a hallgatás művészete, a némaság muzsikája. A némajáték ugyanis csodálatos paradoxizmussal valósítja meg ambícióit: az önmegfosztással. A mozdulatot megfosztották patetikus, japános, szaggatott ritmusától, ez a művészet tudatosan veti meg a koturnusokat, és csak a csend, a mozdulatok finom, imbolygó, fátyszerű fonala marad, akár a szellőben lengedező bársonyos ökörnyal. És ez az egész. Ez pedig sok. Ebből a seleymszálból sodorták a kötélhágcsót, melyen Trisztán Izolda ablakához lopakodott a holdvilágos éjben. Az érzés fonala ez, a gondolat tekervénye.

Marceau művészete ezzel cseppet sem szegényedett a legszeleesebb ská-

lájú és legkülönbözőbb kifejezési lehetőségek tekintetében. Egy egész világot épít szinte holdkörös mozdulataival, méghozzá lényegesen determinált világot: a humanizmus világát, az emberszeretet világát. A vörös virág Bip süvegében egy — a némajáték világából tekintve — jelentésben a színekben gazdag szimbólum; ez a virág lágyan hajladozik Bip szeme fölött, Marceau „sápadt gráciája” fölött, akár az öröm parányi bíborvörös napja, akár minden mű lobogó szíve, amely Bip — Marceau ujjai alól serken.

És ki is valójában Marceau Bipje? Azt mondanám, Chaplin hőseire emlékeztet leginkább, azokra a holdkörös, álmodozó proletárookra, akiknek a perspektívája csak a verőfényes napalok és holdfényes éjjelek felé mutat. Pontosan az a perspektíva, amit a Szajna menti clochard — az élet menekültje, foglalkozásának, néhai rabja említett: valamikor orvos volt, aztán clochard lett. És most jó neki, azt mondja: „Legalább van némi perspektíván”. — „Perspektívád?” — szoltam. Enyhe keserőséggel mosolyodott el, igazi Biphez méltóan: „Igen” — mondotta —, „a szép nap”.

Am Marceau Bipje nem csupán kis, holdkörös bohóca az érzelgősségnek, amilyennek a *Falragaszok kihordójában* mutatkozik, a *Porcelánárusban*, az *Utcai muzsikusbán* és a párizsi clochard-világ széles és látványos panorámájában, valamint a *Könnyező és nevető Párizs* c. mimodrámban. Bip-Marceau a l'Ambigu színházban az előadás első részének végén bemutatta deresedő művészete embertanát, és ezzel lerántotta Bip lelkeről a lengő, bohócos fátyolt. Véleményem szerint Marcel Marceau-nak ez a legsikerültebb műsorszám, egyenrangú mesterre, Jean-Louis Barrault-nak — és a gazdag francia pantomim-művészetnek — legjobb teljesítményeivel, például az *éden gyermekeiben*.

Ezt a műsorszámot *Álarcok alkotójának* nevezik, időről-időre pedig — akár Marceau majd minden műsorszámát — Jozef Kozma zenéje kíséri, melyről külön kellene szólnom, mint Marceau játékának (különösen az *Utcai muzsikusbán*) funkcionális és csaknem alkotó eleméről.

Bip bemutatja és megkísérli bemutatni arcán a derűt keltő komikus maszkot. Egyszer csak képtelen azt letépni arcáról, az egész műsorszám a művész roppant erőfeszítése, hogy

megőrizze saját arculatát, saját egyéniségét, hogy megszabaduljon a maszktól, amely nem azonos, és nem is szabad azonosnak lennie vele — kivéve a színpadon. (A művészek és művészetek örökös problémája a téma, amit Thomas Mann érint a *Tonio Kröger* c. novellájában.) Az az emberfeletti erőfeszítés, hogy levetkőzze arcáról a bohóc álarcát, tragikusan hat, szinte borzalmasan. Bip görnyedezik a fájdalom súlya alatt, teste megroppan, tagjai megbicsaklanak az erőfeszítéstől — arcán pedig a bohócok széles, szinte bárgyú mosolya. A művésznek saját emberi arcával vívott hosszú és ádáz harca után sikerül letépnie a maszkot. Marceau-t, kezében az álarcával, egy pillanatra a kimerültség és ernyedtség keríti hatalmába. Úgy rémlik, mintha a maszkkal együtt arcbőrét is letépte volna. A közönség megfedekezik arról, hogy színházban van, a nézőtérben dermedt némaság uralkodik. Aztán meg — jelentéktelen szünet után, mely erőteljesebb a tapsnál — a néző felocsúdik, és ünnepli a színpadon álló, holdkórosan sápadt Bip-Marceau-t.

Ma franciák társaságában ültem egy kicsiny kávéházban, a Boulevard St. Michelen. Egy pohár alzási sör mellett csevegtünk. Én tulajdonképpen hallgattam. A beszélgetés az én földieim és a mindig szívélyes vendéglátók között folyt, még hozzá angol és francia nyelven, mert hát megtörténik, hogy az ember angol tud, és Párizsba kerül. Társaságunk egyik francia nőtagja meglepő könnyedséggel ejti a szerbhórvát szavakat, habár szótára összesen mintegy tíz szóásra és mondatra szorítkozik. Turista-ügynökség alkalmazottja, bejárta az egész északi féltekét; Dél-Amerika, Spanyolország, Olaszország, Skandinávia... Az elmúlt idényben pedig a mi tengerpartunkon töltött néhány hónapot, és ez — amint mondja — a legkedvesebb élménye. Ez nem csupán az udvariasság megnyilvánulása és gall szívéllyesség: míg az adriai holdfényről beszél, szeme hol felcsillan, hol pedig bársonyosan elsőtétül. Madame de Staelnak, az izlés amazonjának e bájos utóda olyan szempár tulajdonosa, mely nem kizárólag a látás érzékszerve, ami ismét arra való a nőnél, hogy az utcán neki ne menjen a vaskarónak, hogy szemezzen és

fitogtassa szeme fehérjét abban a pillanatban, amikor a kispolgári jólneveltség és sznobizmus megköveteli egy meghatározott „érzés” kifejezését. Beszéd társnőnk, aki értelmesen és affektálás nélkül szólt adriai benyomásairól — bájosan ejtve a legnehezebb szavakat is, pl.: *crkva, crnjak* és *skusa* —, azt a meggyőződésemet erősítette meg, hogy a párizsi nők nagykorúak emancipáltságukban, ennek bizonyítására azonban nem foglalkoznak női labdarugással, és nem hordják keblükön Brahms zongora etűdjeit, kihívóan, az elbűvölt nyílvanosság felé fordított címlappal. Egyenjogúságuk ezzel szemben bizonyos emberi, úgymond élettani vonatkozásban jut kifejezésre minden szónál, minden szemrebbenés alkalmával. És ami évszázadokig csak a férfiak kiváltsága volt — vagyis hogy az élettani szükségletek gépies visszahatása helyett még agytekervényeik, sőt összetett szellemi és lelki funkcióik is vannak ahhoz, hogy szemük a „lélek tükre” legyen —, azt kivívták és elnyerték a párizsi nők. És míg a polgári tipológia (jogosan) — a férfítípusok szinte beláthatatlan sorozata mellett — csak két alapvető nő-típus különböztet meg (az ún. „lepkenő” és az „egyetlen férfi nője”), jelentéktelen átmeneti típusokkal, a mai tipológia meghatározott keretek között impozáns skálává tudná kibővíteni nőtipusait az egyenjogúsítottnak tekintendő asszonyok között. Mert ime (félre a kozmetikával és „festéssel”), Párizsban a nők „tudnak nézni”. Bizonyosságára szolgálnak annak a szemeket illető kiváltságos képletnek, amely a lélek tükre, mert az affirmálódásnak ez a folyamata nem „fentről” származik, nem érhető el dekrétummal vagy sporttevékenységgel, ellenben feltételezi az egyszerű kölcsönösen-következő egységességet aközött, amit szellemnek, „léleknek” mondunk, és aközött, ami ezt a lelket tükrözi. És amíg a költők (az igaziak meg a szóbeliek is, tehát mind minden ember) a női relációkon majdétől fogva csak a „szép szemeket” tudták megkülönböztetni azoktól, amelyek nem mondhatók annak — ha pedig nem szépek, akkor éppen semmilyenek, jelző nélküliek, akár a szétszedhető gipszmodellek —, vagy meglátni és fényképezni bennük saját lelkeségüket, akár a kifeszített vásznonlapon, melynek égszínké, esetleg sötét hátterére bármilyen tájat rá lehet festeni, ha az ember jó piktor és szemfényvesztő, ezzel ellentétben —

ahogy mondtam —, a mai párizsi nő szemében a saját lelkületét, saját tájait, saját világát hordozza.

A szomszédos asztalnál, velem átellenben, középkorú emberek csoportja, közöttük egy asszony, kétségbeesetten egymáshoz szorulva, „hazai” nyelven beszélnek, és amennyire értek a véletlen szófoszlányokból, az emlékek evokációjának egy csaknem misztikus szeánszáról van szó. Kívűnően ismerem az effajta embereket. Ezek — véletlenül — régebbi emigránsok. Riadtszeműek és bénák, vagy mély forradások tarkítják ábrázatukat, de lehetnének egészen fiatalok is, kalandorok vagy „politikaiak”; itt lényegében nincs különbség. A világ minden emigránssa egyforma. Azok az ezerkilencszázhuszasok, akik elhagyták Rasszia (Oroszhon) „mátuskát” a vörös hatalom előtörése idején, akik Zidani Moszton át szöktek a nép szörnű igazsága elől valahol ezerkilencszáznegyvenöt táján, akik ötvenhat októberében menekültek Budapestről; azok a fiatalemberek, akik tüntetben, nyugat-európai emancipációjuk jeléül szimbolikus ívben hajították le úfelvélüket az Eiffel-torony tetejéről, mindmind teljesen egyformák. Mindannyian már évek óta valami Dáránál⁶ gyülekeznek, ijedten egymásba bújva, mint valami örök Igazság és Megtorlás özszeesküvői és misszionáriusai, egymáshoz bújva ülnek szerb csevapocsica és bab, orosz pirog, magyar pörkölt és paprikás mellett, és nap mint nap, évről évre e jól megfűszerezett hazai specialitások fölött az Örök Igazság, a Nép, az isten kegyelméből emberek akaratából lett Császár és Király nevében tartják az emlékek és politikai rágalmak nosztalgikus evokációjának szertartását. A hazai rendszernek bőséges ellenségei — ha még nem köptek arcon mindent, és reményvesztetten nem hagytak fel mindennel. Állandóan van valami lokális *Szobranjuk* vagy *Domobranjuk*, már aszerint, hogy mi mindennek keresztelik ezeket az apró, nevetséges lapokat, amelyek az exkirályok és exminiszterek jelentéseit közlik, az „emigrációban levő kormány” felhívását a következő ülésre. (a hazai bab módjára) pátoszzal fűszerezett nekrológot, valami éppen elhunyt Népi Kiválóság tiszteletére, aki egész életében a Nép Jogaiért küzdött, és — végül — az emigráns hősi halálával halt meg, anélkül, hogy élvezhette volna eszméi teljesülését... Adásvételi hirdetések, házassági ajánlatok, magasrangú címek és a nyugat-európai nevelés kenete, epigrammák, szentenciák, hazafias jelszavak („Bog je slobodu dao za čoveka”, „Ovaj je narod umirati sviko”, „Talpra magyar!”, „Nem, nem soha!”, „Beregi cseszt szmólodu”, „Spite orly bojevye”), népi együttesek, nemzeti klubok, cserkészek, szokolok, kiáltványok, kölcsönös segélyalapítvány...

Am a szélmalomok ilyen Don Quijoteszerű rohamozói (a Pigalle-on levő Moulin Rouge statikus szárnyaival csak jelképe ennek az esztelen vágtatásnak), akik a fejfájós és bekötött szemű Igazság bosszúálló pandemoniumában száguldoznak, mindezek az örök emigránsok és Don Quijote-ok — ha még nem mentesek minden emberi érzéstől — krónikus vagy akut honvágytól szenvednek, és mindannyiuk keserű könnyözöne az alaposan megparrikázott hazai babba csorog — a végső emberi érzés, amely melengeti és fenntartja őket, hogy halántékukba ne küldjenek egy golyót, vagy a negyedrangú hotelszoba gázcspáját éjjel nyitva ne feledjék.

Ezekben az intim jegyzetekben adósa maradok a Panthéonnak, Louvre-nak, az emlék-óriásoknak, múzeumoknak, templomoknak, az Eiffel-toronynak, mindannak, amiről a turista bedekkererek zengedeznek, amiről a ciceronek verkliznek. Adósa maradok a fontainebleau-i erdő mélységes nyugalmának, a mallmaisoni parkoknak, a barbisoni vásárnak és azon metró-állomások hangos polifóniájának, amelyeknek szédítő váltakozásában valósul meg leginkább Reneghil szimbolista obszeziójának egy tökéletes „beszéd-instrumentációja”: Châteaude Vincennes, Nation, Reuilly-Diderot, Bastille, Hôtel-de-Ville, Châtelet, Palais Royal, Concorde, Étoile, Porte Maillot, Pont de Neuilly, Pére Lachaise, Belleville, Jaurès, Stalingrad, Barbés-Rochecouart, Pigalle, Place Clichy, Villiers (Étoile), Porte Dauphine, Porte-de-Lilas, République, Arts-et-Metiers, Réaumur-Sebastopol, Opéra, Havre-Coumartin, Gare St. Lazare, Porte de Clignancourt, Gare du Nord, Gare de l'Est, Strasbourg-St.-Denis, Odéon, Montparnasse-Bienvenue, Raspail, Denfert-Rochereau, Porte-d'Orléans, Place de Fêtes, Porte de la Villette, Ponte de Sévres, Gare d'Orléans-Austerlitz, Porte de la Chapelle, Carrefour Pleyel,

⁶ Ismert *café serbe* Párizsban

Sèvres Babylone, Madeleine, Étoile, Étoile... Boldog idők — kiáltja Gide, amikor a költőnek nagy öröme telt csupán a nevek felsorolásában!

Bisztrók, filmszínházak, újságok, ut-cák, asszonyok nevei! A Quartier Latin egyik könyvkereskedése a *Nourritures terrestres* nevet viseli, a másikon meg barokkos, proustos fríz díszleg: *Le temps retrouvé!*

Hogy ebből az intim naplóból a szociális dimenzió se hiányozzék — mindennemű politikai kitérő helyett — idézem a falragaszokat és a házak szürke homlokzatára vésett jelszavakat: *Défense d' afficher, Loi du 29 juillet 1881.*⁷ Az adás-vételi apróhirdetések poézise, melyért egy Apollinaire apellált, ezen a helyen „politikai költészeté” módosult: *Budapest! Budapest! elhalványodott). De Gaulle fasciste! A bas de fasc.! Vive De Gaulle! Algérie Français! Les Fascistes veullent un roi en France! Vive le Roi!... et Algérie?! Vive le Partie qui trahit la France et use chanter la Marseillaise!*⁸ És mindennek a tetejében egy piros vonal: *Vive l' anarchie!*⁹

Vajon Jean Claude tudatosan vésett-e mindez alá egy nyíllal áttört szívet: *COLETTE JE T'AIME?*¹⁰

Nem tévesztve szem elől egy „maniere quantitative” lehetetlenségét, elvetem a nevekhez való bensőséges ragaszkodásomat, habár most is az a vágy eszsz, hogy útleírás helyett egy nemzetközi vasúti-, hajó- és légitökölekedési menetrendet írjak meg (Eduard Kohn mintájára). Mégis, okulva a francia moralisták példáján, nem kerülheti el figyelmem az a pedagógiai mozzanat sem, mely ebben gátol. Ezért idézem még, a külföldi egyetemistáknak ajánlott tanfolyam alapján, *A francia irodalom rövid áttekintését.* Így kötök kompromisszumot etika, esztétika és bedekker között; végeredményben kompromisszumot önmagammal és a nevekkel.

Egy művészeti vagy irodalmi irány nem minősíthető sem mennyiségi alapon, sem pedig időrendi határok szerint, inkább a determináló szellemi szerkezet nyomán. Egy ilyen irányzat, az alkotó föltételektől függően, rendszerint némi késéssel és eltolódással jut kifejezésre. Ez — elegendő, ha úgy mondjuk — minden történelmi időszak önkénye.

Vannak elhunyt írók — mint pl. Kafka, aki az érzések terén domináns, vagy olyanok, mint Gide, aki a romaneszk technikában magaslik ki —, akik mégis csodásan elevenek a je lenben, mások azonban, mint pl. Jules Romains vagy Montherlant, egy holt, rég letűnt világ kísértetének lát-szanak, akik a XX. század második fe-lébe tévedtek.

(A könnyebb prezentálás érdekében ez az áttekintés az utóbbi ötven esz-tendő három periódusra tagolja):

I. 1918 — 1930 (E század első tizen-nyolc éve a XIX. század folytatását képező, meglehetősen egységes egé-szet alkotja.)

— A „hagyományos” áramlatok fö-lénye. — Az „il faut faire comme tout le monde et n'être comme personne” alapeszméjű művek sokasága. — Martin du Gard, Gide, Barrès, Girodoux, Valéry etc.

— Egy r(evolució) első termései — a szürrealizmus kezdetei.

II. 1930 — 1950 (A legtermékenyebb és legjelentősebb időszak, teljesebb megértése érdekében röviden össze-gez-zük a történelmi-politikai esemé-nyeket):

A. — Az első világháború politikai, társadalmi... stb. következményei. — A harmincas évek gazdasági válsága. — Háború Spanyolországban. Anschluss — München — Második világháború — Franciaország megszállása. — Nukleá-ris fegyverkezés. Hidegháború. (Algé-riai háború. — Faji problémák: anti-szemizmus).¹¹

— Az írók (társadalmi, politikai stb.) helyzete — helyük a társadalom-ban. — A közönség utáni hajszában. — Az irodalmi technika problémái. („A marquis 5 órákor ment el”). — *Pénzhamisítók* — G. Teste.

B. — Szürrealizmus: „Az érzések vi-lágának legtisztább, de ugyanakkor legszenvedélyesebb felismerése” (Une conscience toujours plus nette en mé-me temps que toujours plus passionée du monde sensible).

⁷⁾ Tilos a plakátolás, 1881. július 29-i törvény.
⁸⁾ Budapest! Budapest! De Gaulle fasizsta! Le a fasizmus! Eljen De Gaulle! Francia Algéria! A fasizták királyt akarnak Franciaországban! Eljen a ki-rály!... és Algéria?! Eljen a Párt, mely elárulja Franciaországot és merészei énekelni a Marseillaise-t.

⁹⁾ Eljen az anarchia!

¹⁰⁾ Colette, szeretlek.

¹¹⁾ A két utóbbi példa hiányzik a forrás-művekből.

C. — Korszerű esztétikai és erkölcsi problémák.

— Bernanos, Saint-Exupéry, Malraux, Sartre, Camus, Céline etc.

— Az irodalom tárgya változik, bővül. A hangsúly az egyetemes világ, ember, sors problémáin van (Condition humain).

— A technika és a stílus következményei (példa: Malraux, Maupassant). — Az olvasótól aktív részvételt követelnek.

III. 1950 — 19...

A. — Új technika keresése — Robbe-Grillet, Dimon, Butor, Beckett etc. Az avantgardista színház: Ionesco, Adamov...

— 1959-es helyzet. — A zsánerek sokfélesége — „Les femmes de Lettre” — A könyvkiadás problémái...

Nem szeretném lezárni ezt a (mégis) túlságosan személyes, túlságosan meszterkéltné és majdnemhogy képzeltbeli párizsi kirándulást egy baudelaire-i verssel a spleenről, sem egy a la Apollinaire ditirambussal, habár Baudelaire *Sújtjuk agyon a szegényeket* c. költeménye e pillanatban éppen annyira célszerű szenzáció-éhségem csillapítására, akár az *Idegen* c. vers arra, hogy felhők utáni vágyamat enyhítse.

Záruljon le ez az útleírás, ez a felhőkarcolás Georges-Armand Picard, a clochard-költő versével — az ő di-csőségére —, aki bizonyára emlékezetében őrizi a Szajna hídján járó omnibuszokat, aki Verlaine és Párizs utolsó bohém-elitjének társa lehetett, és aki verseinek sohasem talál kiadót.

Elutazásom előtt, éjfélutánban szegődött hozzám a Caffé Odéon előtt. Hangjában és magatartásában a szá-zadeleji bohémság rátartisága érzett, abból az időből, amikor a gázlámpák alatt fogatok suhantak, és amikor a Montmartre-on — „franch can-can”-t táncoltak a harisnyakötők rózsaszín habverítékében, amikor az emberek abszinthe-okban hamvadtak el, és amikor Modigliani, Verlaine, Picard mód-jára éltek a szépnek, amikor az örömlányok tiszta nővérek és Vénuszok voltak, amikor a becsületért öltek, amikor festőnek vagy költőnek lenni a világ legdicsebb nyomorúsága volt...

És így az asztalomhoz jött, és felkínálta kemény tömbpapiroson kék golyóstollal írt, ciklámenszínű fedő-lapba kötött versét: XX. példány. Kia-datlan.

— Va még egy — mondotta. — Po-litikai szatíra. Ho Chi Minhről.

— ?!

— Olyanoknak való, akik nem értik az igazi verset. Az amerikaiaknak. Látom, ön nem ilyen.

— Nem — válaszoltam. — Az ame-riakaiak a művészetből üzletet csinál-tak.

Rámpillant, majd közelebb húzza székét:

— Hallott-e Rousseau-ról?

— Igen.

— Akkor hallgasson meg egy para-frázist: Amikor az első amerikai megvásárolta egy francia festő alkotását, és amikor azt mondta: „It's mine”, akkor látott napvilágot a művé-szet pusztulása, Párizs pusztulása...

Én folytattam:

— Annak az idegennek, aki elsőnek jött arra az eszmére, hogy egy francia művész festményét megvásárolja és bőröndjébe helyezze, vagy szekrényé-be zárja, ki kellett volna tépni kezé-ből a képet, a Szajnába vetni, és örök időkre kiüldözni, vagy megölni ke-gyetlenül...

— Nagyszerű, uram! — hördült fel a nyomorú Georges Armand. — Ön szereti a művészetet, és tudja, mi a művészet. Ön bizonyára megveszi ezt a verset... Csupán száz frank.

Kifizettem neki a száz frankot, s ő a szomszédos asztalnak vette útját. Rendelt egy pohár sört, aztán kék go-lyóstöltőtollal újból a költemény másolásához fogott: XXI. példány. Inédit.

LE TRAIN ROULE

poème (Inédit)

Georges-Armand Picard

Le train roule: on dirait que le globe si-
Du soleil accompagne les saules ^[pâle]
Dans cette marche mécanique et que ^[fleurs]
Des rayons automnaux donnent un ^[les fleurs]
Aux rives... le train roule... et ^[léger hâle]
Queleque clochard: signal céleste sur la ^[parfois apparaît]
De fer... puis l'on traverse une forêt ^[Route]
En lambeaux dont le charme souffrant ^[nous envoûte]
Les nuages changeants survolent le ^[convot]
Gardant du ciel leur part de mystère ^[imprenable]
Une hirondelle tournoyant semble un ^[envot]

De bon augure dans cette ambiance
 Mais bientôt l'on recherche à travers la [implacable.
 Le paysage — si famélique au surplus [portière
 Dévoré par la crête grise des talus.
 Que fendillent les derniers rais de la [lumière.
 Certains voyages sont un saut dans l'inconnu.
 Le coeur halète ainsi que la lourde [machine
 Qui vous emporte... et l'on revoit son [Passé nu.
 Sait-on quel sort l'ultime gare nous [destine?

Fordításban pedig így fest ez a vers:

A vonat robog; azt mondhatnók, hogy [az oly sápadt
 Napkorong kíséri az illatozó fűzfákat
 Ebben a gépies menetben és hogy az [őszi
 Sugarak virágai enyhe leburnulást [kölcsonőznek
 A partoknak... A vonat robog... és [néha feltűnik

Valami csavargó: égi jel a Vas
 Utján... aztán keresztülmegyünk egy [hulló lombú
 Erdőn, melynek szenvedő bája [megbabonáz.
 A változó felhők a szerelvény felett [repülnek,
 Megőrizve kifürkészhetetlen titokrészüket [az égből,
 Egy keringő fecske olyan, mintha üzenet [volna,
 Egy kedvező jóslat ebben az engesztelhe- [tellen környezetben.
 De nemsokára keressük a kocsiajtón [keresztül
 A vidéket — egyébként oly inséges táj,
 Kimarta a szürke töltés taraja,
 Melyet felhasználnak a világosság utolsó [sugarai.
 Némelyik utazás ugrás az is- [meretlenbe
 A szív zakatol, éppúgy, mint a súlyos moz- [dony,
 Mely visz bennünket... és viszonylójuk csupasz Múltunkat.
 Ki tudja, milyen sors vár ránk a végállomáson?

Párizs, 1959. szeptemberében.

Dávid András fordítása

Az ifjú értelmiségi - ma

Dušan Makavejev

A beszámolót a fiatal jugoszláv írók és értelmiségiek Noviszádon, 1960. decemberében megtartott II. sztrazsilovói találkozásán olvasták föl.

Az összejövétel szervezőinek elgondolása volt, hogy erről a témáról beszéljek. Noha ráálltam, hogy a mai fiatal értelmiségiről szólnak, tehát részfelelősséget vállaltam az összejövétel napirendjéért, még most, kéthónapos töprengés után sem vagyok róla meggyőződve, helyes-e fiatalemberek, ez esetben fiatal értelmiségiek — enyhén megorzongat ez a meghatározás — összejövetelén ilyen akadémiáknak, ilyen, a kategóriák által kikényszerített, múlthatatlanul könyvszagú szakszerűséggel foglalkoznunk egy témakörrel.

AZ ELSŐ SZÓ: IFJÚ

Az ifjúságnak mint élettani és történelmi adottságnak gyakran és ok nélkül tulajdonítunk bizonyos, helyzetből automatikusan eredő társadalmi erényeket: haladószelleműséget, mun-

kakedvet, nagy lendületet, bíráló hajlamot, a változatosság utáni vágyat, bátorságot.

Valóban jó volna, ha a káros tapasztalatok fékező erejétől mentes biológiai energia, s mindaz, amivel az ifjúság természetszerűleg rendelkezik, megfelelő, logikus folytatását a társadalmi tevékenységben, avantgardista törekvésekben, friss, akadályt nem ismerő gondolkodásban találná meg. Gyakran állapíthatjuk meg azonban, mennyi fiatalos bátorsággal, öntudattal, bírálókészséggel és egyéb — az ifjúságnak tulajdonított — jellemvonással bírnak hazánk idősebb emberi is, több van bennük ezekből az erényekből, mint sok, velünk egyfivású fiatalban.

A MÁSODIK SZÓ: ÉRTELMISEGI

Hogy közelebbről meghatározzam e fogalmat, abból inndultam ki, mit értünk a mindennapi beszédben ez alatt

a szó alatt. A kutatást nagyon hamar befejeztem: „értelmiségi” alatt olyan embert értünk, aki egyetemet végzett; értelmiségi — aszott könyvmoly, aki irattárak és könyvtárak mélyén szikkad (de tud — mondjuk — görögül); ide tartoznak még azok a kávéházi stratégek is, akik — beszédüket idegen szavak halmazával telítüzdelve — minden évben látszólag új, lényegében azonban mindig egyforma elméleteket állítanak föl az életről, az emberiség sikereiről és sorsáról.

Ha jól megnézzük, ki büszkélkedik azzal, hogy „értelmiségi”, mindjárt tisztán látjuk: a szó mögött nálunk még mindig az „úriember” fogalma lappang.

Ezt a fölfogást nemcsak a hiányos műveltségű vidéki emberek vallják, akik — rendszerint — a paraszt apa vereitékkel megszerzett pénzén végeztek el iskoláikat.

Ha egy egészen egyszerű lélektani kísérletet hajtunk végre, ha fölszólítunk többeket, hogy rajzoljanak egy embert, a legtöbben csak egy — fejet rajzolnak. Csak fejből áll az ember? És az értelmiségi — csak fej? Sokan, anélkül, hogy tudatukat is segítségül hívnak, lám, így gondolkoznak. Mintha az *ádámcsukától* vagy még inkább: a *köldöktől* lefelé nem emberi, nem intellektuális igényű, hanem állati zóna volna.

Így azután a mi az értelmiségi? című problémát boncolva, egy újabb témához jutunk; ennek a címe: az értelmiségi mint az ember pszichogén eltorzulása.

Ha mindennek okát, gazdasági és társadalmi gyökerét kutatjuk, a még mindig nagyon is érvényben lévő (talán néhol már recsegő) *munkamegosztásban* találunk rájuk. Eszerint vannak, akik ásnak és vannak, akik gondolkoznak; az intellektuális munkát: a tervezést, irányítást, döntést, általában a kulturális tevékenységet egy önmagába zárkózott, külön foglalkozási ághoz tartozó emberek végzik.

Mégis akad valaki, aki kivezet bennünket a zsákutcából, ahova az akadémikusan meghatározott témakör juttatott bennünket: Sekou Touré, korunk egyik legokosabb embere fogalmazta meg meglepően és szerfölött szellemesen, hogy ki az igazi értelmiségi. Nem az, aki tanulás közben elvesztett minden kapcsolatot népének életével, nem! Szerinte értelmiséginek azt a férfit, nőt vagy gyermeket tekinthetjük, aki

az adott helyzetben éretten viselkedik.

Ha a körülöttünk élő emberek intellektuális tudatát vizsgáljuk a fekete kontinens első intellektueljének mérceje segítségével, tehát ennek alapján: milyen egy ember tevékenység közben, amikor döntenie kell, s ha továbbra is az egyetemi képzettségű emberek között mozgunk — sokáig kell még lámpával kezünkben, eredménytelenül keresgelnünk, hogy azután, ha rátérünk a gyakorlati élet útjaira (Raša Popov meg jómagam nemrég tértünk vissza egy ilyen utazásról „a gazdasági életből”), bevilágítson bennünket a cselekvő intellektus igazi fénye, ami igen sok aktivista munkásból, fogyatékos klasszikus műveltségű emberből sugárzik felénk, olyan emberekből, akik talán nem tudják csiszolt szavakkal kifejezni mondanivalójukat, de egyidejűleg gondolkoznak és éreznek, gondolataik meg érzelmeik alkotójellegűek, s mindig a probléma központjában mozognak.

Tisztában vagyok azzal, hogy egy ilyen megállapítás szervilis lehet, hiszen olyan országban élünk, amelyben éppen ezek az emberek vannak hatalmon; azt is tétovázás nélkül állíthatom, hogy amikor az igazi termelő munkással találkoztam, nem egyszer éreztem szegényt, azért, mert mint megfigyelő, „fölülről” jövök, egyike vagyok a „tisztakezűeknek”, s azt is tudom, hogy ebben a szegényérzetben, a polgári képzettség kifinomult, némileg haladószellemű párlatában, van egy jó adag akadémiizmus is, méghozzá a legújabb, korcsagini fajtából, abból, amely eleve nem engedi meg az „értelmiséginek”, hogy munkásnak és termelő embernek érezze magát.

Noha kézzel-lábbal tiltakozunk az ellen, hogy az „értelmiségi” fogalmát holmi észlény vagy kifinomult teremtés hazug polgári dicsfényével ruházzuk föl, vagy valami „úriast” és felsőbbrendűt lássunk benne csak azért, mert — mondjuk — nem néger (a mi környezetünkre alkalmazva: nem paraszt), legyünk óvatosak, és tartózkodjunk attól, hogy az értelmiségit holmi idejétmúlta baloldaliaskodásból és megokolatlan bizalmatlanságból lenézzük, hiszen ezt az országot sok értelmiségi alkotó erőfeszítése teremtette meg, olyan emberek, akik úgyszólván beépítették magukat az ország alapjaiba, olyan intellektuelek, akik izzig-vérig *értelmiségi munkások* voltak, ér-

telmiségi, akik az útkeresésben egyé váltak a munkásértelmisségekkel.

Ha megállapítottuk, hogy értelmiségi alatt az éretten gondolkodó embereket értjük, tekintet nélkül arra, milyen munkát végeznek, még csak azt kell hangsúlyoznunk, hogy igen sok „intellektuel”, akit ez az elnevezés a munkamegosztás által neki juttatott hely alapján illet meg, gyakran válik hivatásának rabjává, gyakran torzítja el munkája éppen úgy, mint azokat a munkásokat, akik termelő munkájukkal nem lépik túl munkahelyük igényeinek kereteit.

Értelmiségi tehát minden szellemileg, minden valóban emberileg produktív ember.

A HARMADIK SZÓ: MA

Az egész címben ez a legszebb szó. Az ifjú és öreg értelmiségi, meg az értelmiségi és a nem értelmiségi kifejezések közül ez a szó a legszebb, mert összehasonlítást követel a tegnap és a holnap között.

Mai témánknak ezt a címet is adhatnánk: szellemi tevékenységünk tegnap, ma és holnap.

Az a feladatunk — az volna a feladatunk —, hogy a bennünket megelőző nemzedékek szellemi tevékenységének és a jelenlegi helyzet kiértékelése után fölkutassuk a mi problémáinkat, a mi feladatainkat és a mi állásfoglalásainkat, hogy meglegeljük a szellemi termelő-képesség, újratermelő-képesség és termelni képtelenség mércéjét, hogy megfogalmazzuk akarásainkat és elégedetlenségeinket, s kijelöljük útjainkat.

MIT ÉRTÜNK A „SZELLEMI TEVÉKENYSÉG” ALATT?

Már szót ejtettünk arról, hogy az ember — a klasszikus polgári felosztás szerint — emberi, gondolkodó főre és nem-emberi, élettani testre oszlik, amely — nedveivel és kiválasztásával — sokszor juttatja abba a helyzetbe, hogy „elveszíti a fejét” (figyeljünk csak: „elveszíti a fejét” — a nyelv tisztán, szabatosan fejezi ki a dolgot), s beleveti magát a „szenvedély örvényeibe”, a „bűn szakadékaiba”, az „állatiasságba”, amiből nyilvánvalóan az derül ki, hogy a „szellemi tevékenység” olyan munka, amit az ember a fejével, az eszével végez.

Nem tévedés ez a megállapítás, de nem is pontos. Az ember nem ember az agyveleje nélkül — mégsem csak a fej teszi az embert, hanem egész lénye, tehát a teste is.

Tudjuk, hogy doktor Jekyll, ez a tekintélyes polgári személyiség rendkívül eszes, gondolkodó értelmiségi volt, de nem tagadhatjuk, hogy a benne rejtőzködő Hyde urat is bizonyos elvek vezérelték, s abban sem kételkedhetünk, hogy voltak gondolatai, vágyai, álmái, egy egész világa.

Nem volnék korrekt — az igazság iránt sem —, ha azt állítanám, hogy kizárólag az önök bájos jekylli személyéhez fordulok, s közben magam is ilyen bájos jekylli arcot vágnék. Tisztában kell lennünk azzal hogy az emberek teljes lényükkel találkoznak egymással s mindazt, amit nem érkezik elmondani, vagy amit beszédükkel igyekeznek leplezni egymás előtt, valamilyen más módon — mégis — közlik egymással. Minden, aminek nincsen közvetlen élettani vagy fiziológiai működése, minden individualizálódott tevékenység, amiben tehát az egész ember (az ész-lény, az érző teremtés), az ember mint egyéniség vesz részt, *szellemi tevékenységet* jelent.

El tudom képzelni, hogy vannak emberek, akik nehezen tudják fölfogni, hogy egy autózás — mondjuk — nemcsak azt jelenti, hogy önmagunkat a város egyik végéről a másikra szállítják, s út közben kizárólag a reflexek fiziológiai rendszerét meg az érzékszerveket (a látást, a hallást, továbbá a reflex-íveket és a pszichomotorikus reakciókat) vesszük igénybe. hanem azt is, hogy a gépkocsit vezető emberben egváb „főlöleges” állapotok következnek be: autózás közben az ember — akarata ellenére is — képzelődik, egész élettapasztalata él benne, tudatos vagy tudattalan gondolatok, emlékek vegyülnek a kocsivezetés egészen közönséges munkájába, amihez lényegében valóban elegendő a sofőrviszga. Az ember tevékenysége tehát, hacsak nem gorillai vagy gépies, ha nem úgy folyik, mint a folyó vize, ha nem olyan, mint a növény növekedése — nem is lehet ilyen, mert az ember nem majom, nem frórgép, nem folyó, nem napraforgó —, *feltétlenül* szellemi tevékenység, még akkor is, ha nem annak látjuk. Az ember arra van ítélve, hogy mindig ember legyen, bármennyire is igyekszik elzárkózni e megállapítás elől, bármilyen hévvel is állítja, hogy más véleményen van, s bizonygatja: nem is lehet mindig ember

— mégis az, bármennyire is tehernek érzi néha, valójában gyakorta, ha sokkal egyszerűbbnek találja, hogy állat legyen.

Gyakran gondoljuk és mondjuk: amíg táplálkozom, biológiai lény vagyok: amíg automatikus mozdulatokat végzek, járok, érzékelek — gépiesen, tehát mechanikusan viselkedem. Mégis mindannyian jól tudjuk, hogy *James Dean lábának egyetlen kis, teljesen gépies, kizárólag reflexes és talán tudatalatti mozdulatában, amint rálépett a gázpedálra, benne volt egy önmaga fájdalmas tudatában élő egész ember sorsdöntő cselekedete.*

Ez a sorsdöntő cselekedet, maga a döntés — szellemi tevékenység.

A SZELLEMI (INTELLEKTUÁLIS) TEVÉKENYSÉG MÉRCÉI

Abból az állításból, hogy az ember mindig tevékeny szellemileg, egész lényével, tehát még akkor is, amikor nincs tudatában cselekedeteinek igazi értelmével, azt a következtetést vonhatnánk le, hogy az ember tevékenységét öntudatlan akarások befolyásolják, és lényegében nem áll az értelem ellenőrzése alatt. Tovább következtetve, arra a megállapításra jutnánk, hogy az ember nem felelős tetteiért.

Ez azonban tévedés volna.

Ennek az ellenkezője az igazság.

Az, amit megállapítottunk: hogy az ember mindig, egész lényével tevékeny, éppen ez teszi emberileg felelőssé minden cselekedetéért.

Az a polgári száízü mese, amit az irányított és tekintélyes doktor Jekyllről szöttek, aki mögött a fékevesztett és romlott mister Hyde rejtőzködik, nemcsak egy önmagát ellenőrizni nem tudó, meghasadt én riasztó és tragikus története, hanem Jekyll erőltetetten intellektuális öngazolása.

Stevensonnak a homo duplexről, a polgári társadalom tagjáról szóló regénye egy patt-helyzet, egy sajátakarattellenes, autodestruktív tevékenység jekylli racionalizációja. Ha a regény alapján ítélünk, a destruktivitás a csúf Hyde úr jellemvonása, a tekintélyes doktor tudatalattijának jelképe. Csak gondos vizsgálat után derül ki, hogy doktor Jekyll a maga állítólagos konstruktív önellenőrzésével kifejezetten autodestruktív egyéniség és a boldogtalan Hyde — szeretetre vágyó lény!

Annak tudata, hogy az ember megismerheti saját lelki titkait, barátkozhat

önmagával, azaz létrejöhet belső kapcsolat lényének tudatos és tudattalan részei között, új fényt vet a Jekyll-Hyde-i lelkialkatra.

Ez még azonban nem minden.

Az embert nem lehet csak annak alapján megítélni, amit beszél, amit kijelent.

Az emberi cselekedetek folyamatát kizárólag akkor értékeljük helyesen, ha figyelembe vesszük az ember egész tevékenységét, gyakorlati aktivitását.

(Így aztán meg is találjuk a választ arra a kérdésre, hogyan érnek el rendkívüli társadalmi sikereket, hogyan szereznek nagy tekintélyt azok az emberek, akikről tudjuk, hogy nincsen szónoiki képességük, nem rendelkeznek azzal sem, amit a szó klasszikus értelmében az intellektuel gondolkodókésziségének tartanak. Ez azt is bizonyítja, hogy az egyéniség integrálódása, a gazdag élettapasztalatok, a belső biztonság és összhang sokkal fontosabb alkotóelemei a szellemi termelőképességnek, mint a klasszikus tudás mennyisége, a gazdag szókincs és az ízes kifejezés képessége.)

MIT ÉRT EL AZ ELŐZŐ NEMZEDÉK?

Ha az emberi cselekedetek gyakorlati értékét akarjuk fölbecsülni, ha folytonosságot kívánunk teremteni a korábbi nemzedékek intellektuális tevékenységével, ne az írott okmányok és a felépítményhez tartozó cselekedetek vizsgálatát tekintsük elsődleges feladatunknak. (Noha éppen ez az a terület, amelyen elsősorban és gyakorlatilag is élünk, amelyben közvetlenül tevékenykedünk és a további tevékenység képességét keressük.)

Ha értékelni kívánjuk azoknak a nemzedékeknek az intellektuális tevékenységét, amelynek örökét átvettük, gyakorlati eredményeikből kell kiindulnunk.

Nem éppen irigylésreméltó, azonban méltóságteljes helyzetben vagyunk.

Ha az eddig megírt könyveket elolvassuk, ha meghallgatjuk az eddig szerzett zenét és megnézzük az eddig festett képeket, könnyűszerrel állapítjuk meg, hogy kell és lehet is jobbat, szebbet, érzésben gazdagabbat kigondolni, megírni, szerezni, festeni, faragni.

Ha összehasonlítjuk magunkat mindazzal, amit Marx 11. tézise szerint gyakorlatilag megvalósítottak, és szót fogadva nekik, leszállunk a katedráról, kezünkbe fogjuk a világot kimozdító

gazdasági és anyagi emelőket, nagy mű, nagy munka előtt találjuk magunkat.

A mi nemzedékünknek az a szerencsés és szerencsétlensége, hogy olyan nemzedék után következett, amelynek volt ereje ahhoz, hogy egy rövid történelmi időszakban az ország életében jónéhány sorsdöntő fordulatot teremtsen.

A polgári társadalom megdöntésére és a rendkívül bonyolult bel- és külpolitikai helyzetben végrehajtott szocialista forradalomra gondolok, továbbá arra a kockázatos, szélsőségesen bátor gesztusra, amellyel kiszabadultak a szocialista államok testvéri családjának csaknem halálos öleléséből, s végül a legkevésbé fájdalmas, viszont a legkorszakalkotóbb sikerre: arra, hogy megvesztegethetetlen önbírálattal és öntudattal fölszabadították belső, társadalmi erőinket az addig látszólag lezárt, állami, bürokratikus apparátus és a reakciós meg primitív elemek béklyója alól, úgy, hogy *gyakorlatilag* egy egész társadalmi közösség számára nyitottak utat a közvetlen termelők szabad egyesülése felé.

Amíg a forradalom első időszaka közvetlenül és elsődlegesen az országra, a Balkánra és részben Európára hatott, a második már a szocialista tömbhöz tartozó fél világra kihatott, *a harmadiknak viszont a világ minden népe és minden embere számára egyetemes jelentősége van.*

Az előttünk lévő nemzedék folyamatosan tevékenykedett, hű volt erkölcsihez, következetes maradt elveivel és képességeivel, s elméleti állásfoglalásainak következtetéseit helyesen, gyakorlati érzéssel vonta le.

Ez a nemzedék a múltnak sok ittmaradt bogát oldotta meg, de nem elégedett meg csak ezzel. Tevékenységének eredményei már ma is messzi az ország jövője felé mutatnak, s a megkezdett folyamatok csak ezután bontakoznak ki teljesen, csak ezután hoznak gyümölcsöt.

Ez a nemzedék — így — megszerezte magának az örök ifjúságot, előre lehetlenné tette az öregek és fiatalok szembenállását, sőt azt a kérdést idézte föl a fiatal nemzedékben, méltók tudunk-e lenni ahhoz, amit ők teremtetek.

Előrejeltenek voltak a meglévővel, gyakorlatilag megváltoztatták a világot — s azt, amit a 27 éves ifjú, a „dühös” Marx Feuerbachról szóló 11. tételével követelt, az ország társadalmi életének szabályává avatták. Nagy esélyt

jelent ez számunkra, akik életünknek csak egy kis részével szerepeltünk országunk új történelmének első időszakában: tetteinkkel méltóvá válni ahhoz, ami eddig megvalósult, hogy ezután tovább folytathassuk az előző nemzedék művét.

MIT VÁRUNK TŐLUNK?

A forradalom első időszakában elengedő volt jó hazafinak lenni, elszántan kergetni az ellenséget, hogy az ember jó harcos legyen. Maga a helyzet fejlesztette az embereket, a helyzet változtatta forradalmárokká, öntudatos emberekké a harcos hazafiakat.

Az ország újjáépítésének és intenzív iparosításának időszaka nagyobb, szélesebbkörű szocialista öntudatot követelt: lemondást. Az önző magánérdekek és az általános érdekek közötti összefüggések sűrűdésüket, egyni válságokat idéztek elő, a haladás kerekéi bizony gyakran meg-megcsúsztak a kisbirtokosi érdekek pocsolójában, a golyóscsapágyakat kimarta a bürokrácia homokja, s arra kényszerítette a gépeket, hogy üresen járjanak. Az emberek, az öntudatos aktivisták nem egyszer csak szolgái, kezelői voltak a történelem hatalmas és bonyolult gépezetének, amelynek szeszélyeit nem is ismerték teljesen, s amely néha bizony el is romlott, drótozni, foltozni kellett, ki-kirepült belőle egy csavar, fejbévágott valakit, kiütötte a szemét. Természetes, hogy voltak dezertőrök, akik nem állták a sarat, természetes az is, hogy néhányan az ellenséghez szöktek, mások egyszerű gépekké váltak, azonosították magukat azzal a gépezettel, amellyel dolgoztak, s amelynek tulajdonképpen őket kellett volna szolgálnia.

A gazdaságilag és politikailag újrászervezett társadalom, amelynek sarokköve éppen az ember helyzetének megváltozása a termelési folyamatban, az öngazgatás elvének törvényesítése — mindez új kapukat tárt szélesre az ember és a társadalom addig dermedt, megkövesedett kapcsolatainak előtt.

Azzal, hogy megszűnt a tulajdonjog okozta távolság az ember és a termelőeszközök között, azzal, hogy megszabadultunk a bérmunkától, és túlhaladtunk a munkamegosztás elavult elvein, le-döntöttünk minden eddigi, örökösnek látszó gátat az emberek között.

Azzal, hogy félreállítottuk az embereket versengésre, elszigeteltségre, misztifikációkra kényszerítő anyagi adottságokat, megteremtettük az emberek új viszonyának és az emberek szabadságának kezdetét.

Ez az eljárás sok új érintkezési felületet létesít az emberek között, új emberiséget, melegséget, gondoskodást visz a hajdan hivatalos és könyörtelen üzleti viszonyok közé, s azt követeli, hogy az engedelmesség helyére a gondolkodás és az önálló dönteni tudás kerüljön. A közvetlen termelők közös határozatai új lehetőséget jelentenek az emberi együttműködés és szolidaritás számára, új eshetőségeket a szellemi tevékenység és termelékenység részére.

Igy jutottunk el a problémáig, amelynek lényege: az anyagi és gazdasági viszonyok reformja az ember reformját követeli meg.

Az öngazgatás rendszere egyéni síkon öngazgató embereket igényel, olyan lényeket, akik teljes egyéniségükkel és tudatosan, egész érző lényükkel, gyakorlatilag tevékenykedjenek.

Mert az egyén személyes érdeke egyik legfontosabb tényezője és előfeltétele az általános társadalmi haladásnak.

A világ történelmében először nálunk lett minden ember társadalmi feladata, hogy teljes, egyéni, gyakorlati életet éljen!

Az előttünk álló feladat abban áll, hogy gondoskodjunk önmagunk pozitív kialakításáról, hogy megtaláljuk a gyakorlati utakat az eddig ki nem bontakozott ember számára, az eddig megvalósulatlan emberi álmok számára.

Lássuk csak, mi vár ránk ezen az úton?

HOGY IS ÁLLNAK A DOLGOK?

Helyzetleltár: Amint megkísérlem, hogy a helyzetről áttekintő képet nyújtsak, beleütközöm egy szoba, s úgy megakadok benne, mint a halszálka a torkomban.

Hajdan gazdag tartalmú szó volt ez, a forradalom aktivistáié volt.

Azután, a gyakori használat folytán ürülni kezdett, felfuvalkodott, kiigazításokat szenvedett, misztikus dicsfényt kapott, mint Marinković Glóriája, aki szeplőtelen szűz anyává vált, akihez csak imádkozni lehet, akit csak félni és szolgálni szabad. Ez a szó, amelytől én is még mindig rettegek egy kicsit, amellyel olyan nagy előszeretettel büvészkednek a hivatalnokok meg az esz-

tették, mert igen alkalmas erre a célra is, s mert még mindig szerepel a politikai terminológiában, ez a kísértet-szó a mi valóságunk.

Újra fölveszem a beszélgetés fonalát Dobrica Ćosić-csal, aki Sveta Lukić *Razlozi* című munkájának megjelenése után fölvetette a kérdést, honnan ered az ellenszenv az úgynevezett szocialista terminológiával szemben.

Dobrica Ćosić szemére vetette Sveta Lukićnak, hogy vonakodik a maguk nevében nevezni a dolgokat.

A hosszú és gyakori használat azonban annyira elkoptatott és üressé tett egy-egy szót, hogy mielőtt újra visszaillesztenénk a mindennapi, illetve a gondolkodó beszéd szótárába, vissza kell adnunk a színét, ha van rá lehetőség — gondolatátömlesztést kell rajta végrehajtanunk. Annál is inkább, mert egy-egy ilyen szóval sokáig babráltak esztétikai vonalon egy destruktív csoport tagjai, akik bizonyos fogalmak és szavak körül mindent elkövettek, hogy minél tovább megőrizték számukra a szentség bürokratikusán vallásos dicsfényt, hogy elrettentsék és elriasszák velük azokat az embereket, akiknek más esztétikai nézeteik vannak. Ezek közül a szavak, illetve fogalmak közül van most egyre szükségem, és nem használhatom addig, amíg el nem végzem ezt az alapos misztifikáció-romboló, vagy ha akarják — karneváli DDT-szertartást.

Azért, hogy visszaadjam ennek a szépen hangzó, de szörnyen fölfújtt szónak, amely már annyira mindenkié, vált, hogy senkié — Egeric szavaival élek — az értelem energetikai magvát.

Ha a valóságos, pozitív életet választjuk parancsoló szükségletnek, tehát a gyakorlati életet a mai, a mi valóságunkban, föltétlenül nyílt szívvel kell ehhez a valósághoz nyúlnunk, szeretnünk kell úgy, ahogy van, és el kell fogadnunk olyannak, amilyen, ha meg akarjuk változtani, ha fejleszteni, gyarapítani, szépíteni akarjuk.

Nem nyúlhatunk hozzá hátsó gondolatokkal, a hátunk mögé rejtett festékes kannával, se riadtan, se durcásan, előre elkészített lelki spanyolfalak mögül, hogy, ha nem felel meg kívánságainknak, ne lássuk meg. Az igazság gyakran fájdalmas, hangja gyakran kellemetlen csikorgás fülünknek, néha sötét is, mint a szakadék, amibe belenézni is félnünk, sőt büzlük is néha, azonban az igazságot mindig szépnek látja a bátor, aki az életet szereti.

Nos, lássuk, hogyan jutottam közel a mi, 1960-as valóságunkhoz.

Egy nagy, vagy tízezer munkást foglalkoztató vállalatban eltöltött gyakorlati munka után érkeztem el hozzá. A munkások között van néhány mérnök és húsz-harminc technikus is, akik közönséges termelő munkásként tanultak, végezték el iskoláikat. A vállalat — mondhatnám — legfelelősségteljesebb vezető helyén egy olyan ember áll, aki végzettsége szerint közönséges gyári munkás. S ez az ember nagy felelősséggel járó munkát végez, szakszerűen dolgozik, „intellektuális műveltség” nélkül olyan munkát végez, amelyben egy egyetemi képzettségű, iskolás sablonokkal teli, a gyakorlati munkához azonban nem értő polgár százszor is megbotlana és ezerszer is hibázna.

Az említetteken kívül legalább száz olyan emberrel találkoztam ott, akiket a mi életünk emelt magasra, közvetlen termelőkkel, akik fölényes hozzáértéssel dolgoznak milliárdos összegekkel, és döntő fontosságú határozatokkal fejlesztik vállalatukat, s mindezt szakszerűben és jobban csinálják, mint a legcsavarosabb eszű kapitalista munkaadó. De van közöttük egy olyan munkás is, aki bizony képes zsákjába dugni és kicsempészni a gyárból egy villanymotort, vagy titkon elvágja a hajtósíjait, és bocskort varr magának belőle. Olyan munkás is dolgozott ebben a vállalatban, aki részegen állt munkahelyére, és belefulladt a szennyvíz-medencébe.

A munkástanács ülésén mutattak egy munkavezetőt, akiről mindenki tudja, hogy megvesztegetteti magát, de senki sem tudja tettenérni. Az is köztudomású, hogy a felesége a vállalatból kicsempészett vasúti talpfákkal tüzel. Mindenki csak így beszél róla: „Az? Nem riad vissza semmitől sem, ha arca pirulásáért nem kell nagy árat fizetnie!”

Van tehát a mi valóságunkban sok minden, ami nem a miénk, s mégis a miénk. Nem hunyhatunk szemet ez előtt sem, és nem szüntethetjük meg mindezt egyszerűen azzal, hogy megállapítjuk: „Ez az ő valóságuk maradványa”, mert mai helyzetünk egy és oszthatatlan, éppen az, ami valójában létezik és ami ma követeli meg tevékenységünket.

A hangversenyeket látogató főnök, aki elvárja, hogy alkalmazottai mindig csak mosolyogjanak rá, valamint a

gyári munkás, aki rendesen fizeti a szakszervezeti tagdíjat, akinek lakása lemezeg a gyerekektől, aki nem tud elszakadni a falusi szegénységtől, s fogalma sincs a tiszta jövedelem elosztásáról, de malacot meg bort visz a munkavezetőnek, hogy jobb helyre ossza be, oda, ahol télen nem vág úgy a huzat, továbbá az öntudatos aktivista, aki — mert elhagyta a felesége — inni kezdett, mind-mind együtt dolgoznak abban a nagy gyárban, amely egy-kettőre visszafizeti a befektetett pénzt, s mindazok, akik az esti, szakképesítő tanfolyamot látogatják, akik összejönnek a választók gyűlésén, mindannyian: a szebb életről álmódó aktivista, a könyöklő, karrierista főnököske, meg a falun élő munkás (kétlelkű ember a maga kisparaszti szöszmötölésével és fejletlen munkaszokásaival: munka után már megmosdik, iskoláztatja gyermekét, konfekciós ruhát vásárol) — mindannyian egységesen és együtt a mi valóságunkat jelentik.

Nem kell szégyenkezniünk vagy nyugtalanzkodniunk e valóság láttán, amely sokkal bonyolultabb, mint amilyennek első pillantásra látszik.

A mi mánk nagyon nagy és nagyon kicsiny. Nagyon magasztos és nagyon is földhözragadt.

A mi mánkban sokkal több a szeretet, mint tegnapiunkban volt, sokkal több az ész, a tudás, a birtok, de az ember felszabadításáért végzett munka leleplez egynéhány, eddig teljesen ismeretlen, a társadalmi fejlődés számára eddig jelentéktelen sötét foltot is.

Vegyük csak kézbe a legújabb *Du-gát*, s olvassuk el annak a szerelmi tragédiának történetét, amely három emberéletet pusztított el: egy tizenhét éves hivatalnoknő (a városka legszebb lánya) és két jóbarát (az egyik közülük nős ember, két gyerek apja) vesztették életüket. A lány — Bertának hívták — szeretett kacérkodni, szerelmeskedni, fölűnni, szép volt az arca, rejtélyes a lelke. Tagja volt az ifjúsági szervezetnek, szeretői és gyilkosai pedig a szakszervezetnek, s lehet, hogy Anton — a két gyermek apja — tagja volt a gyermekbarátok egyesületének is. Azt mondják, magánügy? Ne piszkáljuk, ne firtassuk más baját, semmi közük hozzá. Várjunk csak! Hogyhogy nincs hozzá semmi közünk? Három emberéletéről van szó! S ehhez ne lenne közünk? És ki tartja majd el azt az apátlanul maradt két gyermeket? És miért nem lett abból

a csinos fruska lányból csinos fiatal-asszony, feleség és anya? Miért játszotta a műkedvelő utcalány, a nagystíliú csábító szerepét? Nem gondolják, hogy valamelyik szocialista vállalat kiadásában megjelent ponyvaregényben olvasott ilyesmiről? Vagy pedig a puritán klerikális nevelés ellen lázadt? Avagy: a magánosság és alacsonyabbrendűség érzését akarta így ellensúlyozni? Ki tudja?

Nos, hogyan is állnak a dolgok?

Miről is tanúskodik a helyzetleltár? A történelmi pillanat magaslatán áll-e az egyén?

A társadalom gazdasági változásai, az ember mind nagyobb szabadsága nem hoz automatikus változásokat a fölépítményben, és az emberek egyéni életében. A szabad és teljes emberi élet kérdését csak most vetjük föl, és csak akkor oldjuk meg egyéni síkon, ha általánosságban is, gazdasági, politikai, társadalmi síkon is sikerül rendeznünk.

Az egyén és a társadalom ellentmondásai új fényben tűnnek föl. A társadalom (a humanizálódó, emberi méreteire rátaláló, az emberekhez tartozó társadalom) az ember felé vezető útján tüskésdrótokba ütközik: a fejletlen, öntelt, elszigetelt, bizalmatlan, tanulatlan, gyenge öntudatú, társadalmilag csak itt-ott tevékeny és termelékeny életet élő egyén korlátjaiba.

Ez az új ellentmondás olyan, mint-ha a réginek a negatívja volna: azelőtt az ember a szabadságról álmódott forradalmi álmokat, s a társadalom — rendőrséggel, magántulajdonnal, paragrafusokkal szállt szembe vele. Most a társadalom ad alkalmat, lehetőséget az embereknek, rendelkezé-

sükre áll, s az emberek állnak ellen, mert szűkkeblűek, hiányzik az öntudatuk, az érdeklődésük.

A forradalom levette a nők arcáról a fátylat, és szavazati jogot adott nekik, törvényes egyenjogúságot és egyenlőséget a munkában. Mégsem vesznek részt tömegesen a politikai életben (a JK Sz tagjainak 83 százaléka férfi), nem szereznek szakképesítést, és anyagilag, sőt testileg is továbbra is teljes mértékben férjüktől függenek. Egy szövögyárban, amelyben ezer nő és húsz-harminc férfi dolgozik, a nőkből álló választótestület kizárólag férfiakat választott a munkástanácsba, egyetlen nőt sem! (Az ingatag öntudatról és az elferdült látóhatárról szóló mese így folytatódik: Az említett vállalatba ellátogat egy — természetesen — szocialista újságíró. Ír az ott tapasztaltakról és a helyzetért — a férfiakat teszi felelőssé, őket bírálja, tehát továbbra is a férfiak felelősek azért, mert a nők nem vállalnak felelősséget.)

Valóságunkban mind gyakrabban találkozunk azzal a látszólag ellentmondó jelenséggel, hogy a történelem haladóbb szellemű és humánusabb az egyéneknél.

Egyszerű a válasz a kérdésre, miért van ez így.

A történelem eddig még sohasem követelte meg az embertől, hogy éretten gondolkozzék. Mindig az volt a fontos, hogy minél jobban működő csavar legyen a munkamegosztás folyamatában, s a háborúban szabadjára engedje agresszív hajlamait és szükségleteit (tehát másodlagos indítékait).

Bodrits István fordítása

Irodalomtörténeti jelenségek

A XIX. századi magyar irodalom

Bori Imre

I.

Az irodalomtörténetírás próbaköve a XIX. század magyar irodalmának értékelése, s nem véletlenül. A régi magyar irodalom csupán egy-egy alkotásban, névben él a mai ember tudatában, de a múlt század magyar irodalma eszméiben, formáiban, nyelvében, stilisztikájában, kérdésfeltevésében még ma is elevenen hat. Nem halott irodalom, mint az őt megelőző századoké. A XX. század embere nem mérte és nem méri le viszonyát Balassihoz, Szkárosihoz vagy Galeottóhoz, de állást kell foglalnia Besse nyelvével, Csokonaival, Kazinczyval, Kölcseyvel, Berzsenyivel, Vörösmartyval, Petőfivel, Arany Jánossal, vagy Jókaival szemben. A régi magyar irodalom közvetlenül hatást nem gyakorolt ránk, múlt századi irodalmunk hatásaira azonban lépten-nyomon rádőbbenünk: Petőfi például eleveneb-ből él, mint valaha is a múltban, a jelen irodalmának problémái bújósdit

játszva ehhez az irodalomhoz való viszonyulásban mérköznek meg egymással. A régi magyar irodalom ezért csak *irodalomtörténeti* kérdés, a XIX. század irodalma *irodalmi* kérdés is.

Az irodalomtörténetírás, a XIX. századdal foglalkozva, Janus-arcúvá válik: egyik szemét mindig a jelenen tartja, s így, ennek az irodalomnak a különben is bonyolult, ellentmondásokkal teli problematikája még inkább megnehezíti az irodalomtörténész munkáját. A magyar irodalom fejlődésében nincsenek egyértelmű korok: kezdeti szakaszaiban nem magyar nyelvű, s túlnyomóan vallási színezetű, a XVI. század a nagy kezdemények önmagukba roskadásának a korszaka is, a XIX. század pedig a polgárosodás, a nemzetté válás forrongásaiban alakulva, magában viseli nemcsak a polgári ideológiák elemeikben korlátolt voltát, hanem a magyar társadalmi talaj polgárosodni képtelen, feudális jellegének a hatásait is. Az irodalom történésszének annyi elemmel,

széthúzó, egymásnak ellentmondó háttással és törekvéssel kell megbirkóznia, annyi problémán kell egyszerre személt tartania, hogy akaratlanul is figyelmen kívül hagy döntőnek mutakkozó jelenségeket nemcsak a kor egyes szakaszainak értékelésében, hanem egy-egy író életművének felmérésében is. Nem lehet szinte egyetlen fejlődési szakaszt sem megnyugtatóan lezárni, mert ezek a határok írói életműveket metszenek ketté, az uralkodó eszmék tovább élnek anélkül, hogy egyszer is kiforrva, a maguk teljességében megmutatkozhattak volna. Lapangó kórok módjára tartják lázban a XIX. század magyar íróit a kor uralkodó eszméi, de nem mutatkozik remény arra, hogy ebben a korszakban el is jutnak a kifejelet szakaszába. Minden nemzedéknek újra kell kezdenie a munkát, ugyanazokkal a kérdésekkel kell megbirkóznia, leszámolnia. A feudalizmus és a polgárosodás eszméi mutatkoznak meg nemcsak Beszenyeiek életművében, ami rendjén is lenne, hanem Kölcseynél, Vörösmartynál, majd Petőfinél, a századvég irodalmában, azután Adynál is, hogy vele a XX. század irodalma is megfertőződjön az örökségül kapott megoldatlan problémáktól. A XIX. század magyar irodalma az újrakezdések irodalma, az írói életművek drámák, amelyeknek hiányzik a fináléja, az egymást váltó nemzedékek, Sziszüphoszként a csúcson hitt követ újra és újra a hegy lábánál találják.

A XX. század irodalomtörténésezi s külön az 1945 utániak, a múlt századot nemzeti galériaként örökölték. A szobrokat egy Toldy Ferenc, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt faragták, s ha a Nyugat-nemzedék, majd pedig a két háború közének irodalomtörténete meg is kezdte a szoborrombolást (Vörösmarty, Petőfi, Berzsenyi), eredményt felmutatni nem tudott. Joggal várhatjuk tehát, hogy az elmúlt tíz esztendő magyar irodalomtörténetírása a XIX. századi magyar irodalom lárvarcát lefejtve, igazabb képet rajzol róla, kitapogatja a fejlődés igazi gócait, megnyugtatóan mutatja be fejlődését, felméri az írói életműveket, megtalálja a helyes arányokat, s biztos kalauzunk lesz a kor ellentmondásaiban, kezdeményeiben, törekvéseiben. Nemcsak letörli a port az írói „szobrok-ról”, hanem újakat is farag — egy szóval: újra értékeli az egész korszakot.

A magyar irodalomtörténetírás, lévén az irodalomtörténet jellegzetesen polgári szülemény, együtt nőtt a múlt század irodalmával: Vörösmarty mellett ott állt Toldy Ferenc, és Arany János Gyulai Pál foglya. Így a mai kor irodalomtörténeti munkásának önön eredetével is le kell számolnia, nem rajzolhat tárgyilagos képet a korról, ha önmagát is meg nem tisztítja azoktól a vonásoktól, amelyeket a kor írói is magukon viseltek. A XIX. század irodalmában, tehát irodalomtörténetében is, a nacionalizmus az uralkodó vonás, s éppen ezzel jelentkezik a legnagyobb probléma, amit egyetlen előző korszak sem tudott megoldani: a nacionalizmusról nacionalizmus nélkül beszélni. Újabbán értesültünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete az elmúlt évben vitát rendezett erről a kérdésről. (Az előadások és a hozzászólások szövegét, sajnos, még nem sikerült megszerezniünk.) Nem kétséges: nehéz a munka és sok az előítélet, sok az akadály, de ez a mutatója annak, hogy a magyar irodalomtörténetírás fejlődésképes és tud-e haladni.

II.

Szemlélődésünket az időrend betartásával is a kutatások egy nagyon felendült szakaszával kell kezdenünk: a magyar felvilágosodás irodalmával. Az elmúlt évszázadban ez a fejlődési szakasz volt leginkább elhanyagolva, s itt mutatkozik a munka legnagyobb és legérdekesebb fejezete is. Az új magyar irodalom születésének korszaka az eddigi irodalomtörténeti interpretációkban elveszett a magyaros, deákos, franciás iskolák felsorolásában, vagy kimerült a nyelvújítás nyelvi jegeinek felmutatásában, s legjobb esetben szövegkiadásokban, vagy írói életművek sok hibával történő bemutatásában. Az újabb kutatásoknak szinte állandó területévé vált ez a korszak, a megelőző kor mostoha viszonyulása után, hiszen az elmúlt kórok még addig sem jutottak el, hogy az új magyar irodalom kezdetén álló Beszenyei műveit kiadják, hogy Kazinczy levelezésén kívül eredeti prózai alkotásait is publikálják, hogy a magyar jakobinusok iratait összegyűjtésék. Ha van adóssága törleszteni a magyar irodalomtörténetírásnak, akkor éppen a felvilágosodás korára vonatkozóan mutatkozik a legnagyobb hi-

ány, itt a legsürgösebb a munka: részletkutatás, szövegkiadás, összefoglalás terén egyaránt.

S valóban, a magyar irodalomtörténetírás, mintha pótolni igyekezne elődei mulasztásait. A munkálatok sorát Waldapfel József: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában* című, összefoglaló műve nyitja meg (II. kiadás. Bp. 1957.). Elsőnek igyekszik rendet teremteni abban a zűrzavarban, ami e korszak értékelésében, az ekkor élt írók helyének kijelölésében mutatkozott. Waldapfel egységes folyamatként mutatja be a XVIII. század végén keletkezett, a magyar jakobinusok mozgalmában kicsúcsosodott, és a XIX. század első évtizedeiben is élő törekvések történetét. Waldapfel a felvilágosodás eszméiben találta meg azt a fonalat, amely végighúzódik e kor íróinak életművén, a polgárosodás gondolatát helyezi vizsgálódásainak előterébe, nem pedig a stílust, az idegen hatásokat, mint előtte az e korszakkal foglalkozók tették. S így az eddig összeegyeztethetetlennek hitt írói törekvések rendbe álltak, a korszak áttekinthetővé vált, az írók a maguk helyére kerültek. A felvilágosodás, amely a múlt irodalomtörténetében „sötét” korszak volt, most teljes fényfelragyog. Könyve fejezeteiben (Felvilágosodás és nemzeti mozgalom, A nemesi ellenállás és az irodalom, Nyelvművelés és irodalmi élet, Nyelv és formaújítás, Felvilágosodás és szentimentalizmus. Rokokómaradványok, Realista tendenciák, Harc a reakció ellen, A jakobinus-mozgalom írói) az első, ha nem is teljes és megnyugtató, térképét kapjuk ennek a korszaknak, írói arcképeiben pedig (Bessenyei György, Batsányi János, Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály) olyan vonásokat mutat fel, amelyeket eddig nem láthattunk.

Műve azonban magán viseli az úttörés minden hibáját is. Ha az előző korok irodalomtörténetírása a stílusvizsgálat és a nyelvújítás nyelvtudományi vizsgálatában veszett el, és elhanyagolta a kor eszméinek a vizsgálatát, csak stílustörekvéseket és formai kísérleteket látott ott, ahol eszmei újdonságok is jelentkeztek, Waldapfel ebben a művében, mintegy ellensúlyozni akarva elődei hibáit, legtöbbször megelégszik az eszmék hatásainak vizsgálatával, és így mintha a kor eszmei-politikai történetét írta volna meg, s nem figyelt volna kellően az

eszmék és stílus paralellizmusaira, arra, hogy sokszor a politikai törekvések alakoskodnak, álarcban jelennek meg, (nyelv és stílus, versformák), és így a tudatosodásnak olyan fokát mutatja ki, amely a kor írói ösztönében élt inkább, mint felfogottan értelmében, és az írókból literátorok helyett politikai munkásokat formált. Csokonai Tempefői című drámájáról például ebben a szellemben írott összefoglalást találunk: „Tempefőiben rendkívül széles, sokoldalú képet kapunk a világba jutott feudáliszmus egész rendszeréről, látszólag csak az irodalom helyzetének szempontjából, csupán értelmiségi szemzőből nézve. Mégis, az egész rothadó magyar feudáliszmus igen éles plebejus kritikája ez. Révai József szerint »Csokonai plebejus költészetének egyik legértetebb alkotása«. Csokonai zseniális költő volt, de aligha hihető, hogy az eszmék és világnézet bonyolult kérdései már 1793-ban, a dráma megformálása idején, a kort megszegyenítő élességgel nyilvánulhattak volna meg művében. Szókinca a politikai szótár szavaiból származik, ott is a modern politikai élet terminológiáját használja, ahol irodalmi kategóriákkal kellene dolgoznia. Nem akarjuk tagadni az irodalom és a társadalmi fejlődés kapcsolatát, meg kell azonban állapítanunk, hogy e kapcsolatok ellenére az irodalomnak létező „önelvűsége” is fennáll, és hogy Waldapfel éppen ennek határait mosta el könyvében. Ha nem is tisztázta a korrall kapcsolatban felmerülő irodalom-fejlődési kérdéseket kellő mértékben, a tisztábban látást mindenestre elősegítette, és így fölöttébb hasznos munkát végzett.

A felvilágosodás korával foglalkozó összefoglaló jellegű mű kevés született. Waldapfel könyvén kívül meg kell említenünk Weber Antal könyvét (*A magyar regény kezdetei*. Bp. 1959.), amely árnyalt elemzéseivel tűnik ki. A magyar regény kezdeteit vizsgálva a szerző a magyar próza XIX. századi alakulását kíséri figyelemmel egészen a szabadságharcig. Annál inkább üdvözlőnk kell Weber kísérletét, mert olyan műfaj életét vizsgálja, amely szinte máig sem tudott olyan értékeket létrehozni, mint a líra. Bessenyei kezdeményei, Kármán alkotása, Kazinczy naplói ugyan jelzik a próza igényét, de egyetlen író sem tudott, egészen Eötvös József regényeinek megjelenéséig valóban maradandót, az irodalomtörténet keretét túlnövő alko-

tást létrehozni. Az eposz és a regény párviadala az egész múlt század magyar irodalmán végighúzódik, mint ahogy a novella és az anekdóta is egy évszázadon át vívja a maga harcát. Nem véletlen, hogy az eposz és az anekdóta győz, és hogy még Adynál is a verses regény gondolata kísért. Weber Antal könyve nem problémafelvetésének élességével, hanem az alkotások jellemzésével tűnik ki, stílusa pedig messze elkerüli az értekező stílusnak az irodalomtörténetben újonnan meghonosodott szárazságát. A magyar regényírás „lemaradásának” okairól nem tájékozódhatunk ugyan könyvből, de egy-egy korabeli regényről, beszélyről szép sorokat olvashatunk Webernek már-már a szépirodalommal kacérokodó megfogalmazásában. Íme Jósika Miklós Abafijának jellemzése: „Az Abafi új korszakot nyitó sikere tehát azokból a sajátosságokból magyarázható, amelyek a történelem érdekes és hatásos művészi érzékeltetésében nyilatkoznak meg, a magyar olvasó óhajainak, vágyainak és a történeti témájú költeményeken nevelkedett ízlésének megfelelő formában, valamint a regény konstrukciójában és jellemeinek rajzában feltűnő valódi és modern értelemben vett regényszerűség indokolja az eddig e műfajban példátlan népszerűségét. Az Abafi világosan kivehető, kerekded szerkezete, az itt érvényesülő művészi takarékoság, az átgondolt, egységes történet okozza, hogy Jósika későbbi műveinél ez a munka értékesebb, máig is legjobb regénye.”

Figyelmet érdemel még a nyelvtudomány munkásainak e korszakkal foglalkozó két nagy összefoglalása is. Gáldi László a szótárirodalmat vizsgálja (*A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Bp., 1957.), Benkő Lóránd pedig a magyar irodalmi írásbeliséget, a magyar irodalmi nyelv kialakulásának nyelvi problematikáját tárgyalja művében (*A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Bp., 1960.). S ha már az összefoglalásokat vesszük számba, meg kell említenünk Benda Kálmán hasznos kiadványát is (*A magyar jakobinusok*. Bp., 1957.), amelyben a jakobinus-mozgalom jellemző és fontos szövegeit adja közre a nagyközönségnek. Ugyancsak Benda Kálmán gondozásában három vaskos kötetben jelentek meg a magyar jakobinusok iratai (*A Magyar Jakobinusok Iratai*.

I-III. Bp., 1952-1957.), és így először több mint százötven év után, betekintést nyerhetünk a magyarországi forradalmi értelmiség eszmevilágába, amelyben a kor legkiválóbb elméinek törekvései nyilatkoznak meg. A jakobinizmus kísértete nem hagyta nyugton a magyar uralkodó osztályokat s az osztrák császári udvart sem. Tilalmak védtek ezeket az iratokat a nagyközönségtől, s még az 1910-es években is miniszteri engedély kellett az ártatlanabbnak látszó iratok megtekintéséhez is! A hamisítás, amely bevonta és eltakarta e mozgalom igazi jellegét, csak ezeknek az iratoknak a napfényre kerülésével mutatkozhatott meg valódi arányaiban, s hisszük, hogy hamarosan megismerkedhetünk az újabb elemzések, búvárkodások eredményeivel a magyar irodalomban is oly nagy szerepet játszó mozgalommal kapcsolatban, hisz majdnem minden jelentősebb korabeli író jakobinus volt, vagy rokonszenvezett eszméikkel, forradalmiságukat pedig Kölcsey Rebbelis versén át egészen Adyig kísérhetjük.

III.

Az egyes írókkal foglalkozó tanulmányok, kiadványok nagy száma keletkezett az elmúlt évtizedben. Besenyeinek például két életrajza is született (Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp., 1951. és Szaunder József: *Bessenyei*. Bp., 1953) és egy válogatott művek jellegű kiadvány sietett Besenyei életművének oly mostohán kezelt publikálása elé (*Bessenyei György válogatott művei*. Bp., 1953. Sajtó alá rendezte Szaunder József).

Gálos Rezső az említett Besenyei-életrajzon kívül megírta még Kármán József és Szentjóni Szabó László életrajzát is (Gálos Rezső: *Kármán József*. Bp., 1954. és *Szentjóni Szabó László*. Bp., 1955.), és velük mintegy betetőzte azt a nagy vállalkozását, amit még a századfordulón kezdett meg a felvilágosodás korának tanulmányozásával, szövegeinek kiadásával. A magyar irodalomtörténetírás nem szívesen foglalkozott ezzel a korszakkal, a polgári tudósok nem néztek örömmel szembe önnön osztályideológiájuk legradikálisabb megnyilvánulásával Magyarországon, a magyar feudalizmus vitalitása pedig

nemcsak hogy nem tartotta szükségesnek e kor tanulmányozását, hanem igyekezett elnyomni minden olyan kezdeményt is, amely ezt a korszakot és e korszak természetét nagynak, jelentősnek mutatta be. Gálos Rezsőnek is a korszellem ellen kellett küzdenie a múltban, s amikor kutatásai eredményeit szabadabban értékesíthette volna, kihullott kezéből a toll, Szentjóbiról szóló monográfiáját már nem tudta befejezni. Gálos Kármán-könyvének legfőbb erőssége, hogy adatok apró korrekcióival, egy-egy szellemes és erudícióval teli párhuzam felvillantásával Kármán életének és művének homályába világít be. Kármán élete és művei sokat foglalkoztatták Gálost is, a múlt század tudósait is. Kevés adatot ismerünk életére vonatkozóan, halála körülményeit máig sem tisztázták megnyugtatóan, műveit a stíluskritika segítségével bányászták ki Kármán folyóirata, az *Uránia* lapjairól. Az egyes írások szerzősége körül még mindig kopját törnek a filológusok. Gálos ehhez a kérdéshez szolgáltatt nem egy adatot, s tisztáz problémákat. Könyvében a maga helyére állítja az író Markovicsné iránt érzett vonzalmát is. Az irodalomtörténészek túlzott jelentőséget tulajdonítottak ennek a szerelemnek. Gálos kimutatja, hogy „e szerelem jelentőségét mindig túlozták. Kármán életének egy öthónapos szakasza az egész. Egy 19-20 éves ifjút a véletlen úgyszólván megajándékozta egy fiatal, művelt, szép szalmaözvegy szerelmével, s ez kellemessé, izgalmassá teszi, gyönyörűségekkel tölti be a néhány hónapot...”, s hogy ez csak epizód volt az író életében. Könyve más helyein szellemes utalásokkal világítja meg Kármán gondolatait. Ilyen például, amikor a *Nemzet csinosodása* című tanulmányának egyes gondolataiban Petőfi *A XIX. század költői* című versének gondolatai ősképe ismer.

Szentjóbi Szabó László mintha máig sem foglalta volna el méltó helyén a magyar irodalom fejlődésében. Erre utal Gálos vázlatosan megírt monográfiája is. Szentjóbi munkássága ugyanis sok szempontból úttörő jelentőségű volt: talán az ő életművében mozdult meg először az új magyar irodalom gazdag műfaji igénye, nála bukkannak fel azok a jellegzetességek, amelyek az egész XIX. századot jellemzik majd többé-kevésbé. Verseinek népies hangja, nyelvének bája, természetérzése Csokonai előtt jár, történelmi regény-

kísérlete a történelmi-lélektani regényíráshoz mutat utat, drámafördíté- sa, majd eredeti drámái alkotása pedig a romantika dráma-igényét idézi, s Mohácson jártában a magyar irodalom egyik kedvenc motívumának ad kézzelfoghatóan is súlyt és hangot. Sajnálunk kell, hogy Gálos halála megakadályozta e monográfia végső megformálását, de így is felhívja a figyelmet a méltatlanul feledésbe merült költői életműre.

Csokonai, bár nagyra nőtt a magyar irodalomtörténészek szemében, mégsem került a kor kutatói érdeklődésének középpontjába. Életrajza, új, még nem készült, s a részlettanulmányok sem kielégítőek. Megjelentették ugyan újra Domby Márton *Csokonai élete* című forrásértékű művét (Bp., 1955.), és ezzel hozzáférhetővé tették a Csokonai-rajongó debreceni kollégista 1817-ben megjelent életrajzát, Pukánszky Kádár Jolán az *Irodalomtörténeti Füzetek* 5. számát drámaírói munkássága elemzésének szenteli, (*A drámaíró Csokonai*. Bp., 1956.), de átfogó értékelés nem született. Egyetlen nagy jelentőségű vállalkozásról számolhatunk be csupán, s ez forráskiadvány. A *Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai* 1. köteteként megjelentek *Csokonai emlékek* címmel a Csokonai életére, munkásságára vonatkozó dokumentumok. (Bp., 1960.). A több mint 600 oldalas kötet először közli Csokonai kollégiumi pörének teljes anyagát, a Csokonaihoz írott leveleket, Csokonai iskolai pályájanak más dokumentumait, Csokonai anyjának levelezését, a kortársak feljegyzéseit a költőről, az irodalomkritika első reagálásait, a halála után lezajlott viták anyagát, Kazinczy levelezését Csokonaival és Csokonairól és Csokonai anekdotákat és legendákat. Ezzel a teljességgel a kötet a Csokonai-kutatások nélkülözhetetlen forrásává vált, mert a szétszórt adatokat egybegyűjtve, értékelve, megkönnyíti a további kutatást. Csokonai Vitéz Mihály összes verseinek kiadásával pedig, az eddigi kiadásoktól eltérően, megszületett a régen várt időrendi verskiadás is (Bp., 1956., I-II. kötet. Gondozta Vargha Balázs), és így Csokonai fejlődése világosabban kitapintható, mert a versek keletkezésük sorrendjében olvashatók, nem pedig kötetekbe gyűjtve, úgyhogy az időrendre nem mutattak.

Kazinczy ismét az érdeklődés középpontjába került. Szauder József egy kis monográfiányi bevezetővel két kötet-

ben kiadta válogatott műveit (Bp., 1960., I-II. kötet), és ezzel a széphalmi vezér életművének legértékesebb része került újra a közönség elé. Itt jelentek meg először teljes szövegükben Kazinczy memoárjai (*Pályám emlékezete*) és naplója (*Fogságom naplója*), amelynek révén Kazinczyban nemcsak az irodalmi vezért, a fordításirodalom propagátorát és a nyelvújítás vezérét tartjuk a legértékesebbnek, hanem a szépirot, az eredeti alkotót is. Amiben az elmúlt korok nagyra tartották, az ma már megkopott, fényvesztett — fordításai. Eredeti prózája azonban csak most kezd ragyogni, s csak most látjuk, hogy éppen Kazinczy a méltó folytatója annak az önéletrajz-irodalomnak, amely a XVII. és XVIII. század Erdélyében oly nagy alkotásokat teremtett. Szauder József megrajzolta Kazinczy pályaképét is az említett kiadvány bevezetőjében, s nem mindig sikerrel birkózott meg a szerteágazó, sok szempontot követelő életművel. Míg Kazinczy fiatalkorának rajza teljességgel tűnik ki, szabadkőműves és jakobinista kapcsolatai sok eddig elhallgatott részlettel gazdagodnak, addig az öregedő, a vezérségből kihulló Kazinczy képe már nagyon vázlatos. és inkább tartalmi ismertetés, mint értékelő rajz. A jakobinus eszmék hevítette fiatalság Kazinczynál is, többi kortársánál is „folt volt az életraizon”, a kutatók, hacsak tehetnék, nem beszéltek erről a korról, s így ma már felfedezés számba megy, ha az elhallgatott okmányok fényében egy-egy frói arcél új vonásokat kap. Kazinczy fiatalkora is ebben a mesterséges korban látszott csupán eddig. Szabadkőműves kapcsolatait vagy elhallgatták, vagy csökkentették jelentőségét, ma már tudjuk, hogy Kazinczy, megfélemlítve ugyan a börtönben, de élete végéig vallotta és magáénak tudta ifiúsága szép eszméit. Szauder hő válogatásában éppen ezt az életszakaszt világítja meg Kazinczy szövegeivel: kiadja például Kazinczy folvóiratának az *Ornheus*nak legértékesebb darabait is. Ilyen munkát végzett az a munkaközösség is, amely Váczy János nagyszabású működését folytatandó, kiadta Kazinczy levelezésének 23. (Második pótkötet) kötetét az 1927 óta előkerült levelekből. Nem véletlen, hogy a szabadkőműves Kazinczy levelei, köztük a Hajnóczyhoz írottak, itt jelennek meg először, eddig fel sem bukkantak (Bp., 1960.).

Szauder József másik nagy vállalkozása Kölcsey összes műveinek sajtó alá rendezése (Bp., 1960., I-III. kötet), s ezzel a kritikai kiadás előkészítő munkálatait is megkezdte, valamint megírta a költő életrajzát is (Bp., 1955.). Ha szövegkiadásáról csak szépet mondhatunk, annál inkább hibázathatjuk monográfiáját, amely részleteiben ugyan tartalmaz érdekes szempontokat, de egészében elhibázott s szolgai munka, hiszen maga írja kötete jegyzetében: „Kölcsey-életrajzomban Révai elvi szempontjaiból igyekeztem az időrendben kifejlő műnek elemzését adni...” Révai József tanulmányában előbbre vitte ugyan Kölcsey ellentmondásos életművének a megértését, a költő elhelyezését a magyar irodalom fejlődésében, de nem oldotta meg véglegesen szempontjaival a Kölcsey-kérdést. Szauder sem tudott megszabadulni a Hymnusz Kölcseyének díszmagyaros szobrától, s megelégszik azzal, hogy az elmúlt korok Kölcsey-képén a felvilágosodás eszméinek erősebb hangsúlyozásával vastagabban meghúzzon egy-egy halvány vonást. Révai az 1930-as években a napi politikai szükségleteknek megfelelően rajzolta meg Kölcsey alakját említett tanulmányában, s mintha nem változott volna a világ azóta, Szauder az ötvenes években is átveszi Révai akkor talán szükséges megállapításait.

Vargha Balázs Berzsenyiről írott könyvében előfőzetekkel számol le (Vargha Balázs: *Berzsenyi*. Bp., 1959.). Berzsenyit a vulgáris és marxistának mutatókozó magyar irodalomtörténetírás, amely a „haladó” és a „maradi” kategóriáit, tehát a XX. század politikai fogalmait vitte be az irodalomtörténetírásba, Berzsenyit szinte kitagadta a magyar irodalomból. Vargha Balázs igazságszolgáltatásra vállalkozott: az életműből kibontva rajzolta meg pályaképét, s igazságot szolgáltatva, elhelyezi a magyar költészet nagy alkotói sorában. Hogy milyen a viszony Berzsenyire, azt Vargha Balázs mentegetőző előszavából könnyen kimutathatjuk. Ilyen sorokat olvashatunk itt: „Hogy Berzsenyi megátalkodott reakciós volt — ezt csak egyoldalú túlzással, gondolatainak torzításával lehetne bizonyítani. De ugyanilyen túlzásra, torzításra kellene vetemednie annak is, aki az ellenkező tételt állítaná fel...” Másutt a Berzsenyi-életmű ellentmondásait foglalja össze: „Aki belepillant a Berzsenyi-irodalomba, nem tudja,

mit higgyen el. Félbenmaradt műveltségű exdiák volt-e, vagy a felvilágosodás antikvitás-kultuszának tudós folytatója? Gyarló dalocskákkal kezdte-e a versírást, vagy főkéletes veretű ódákkal? A nyelvújítás híve volt-e, vagy vad ortológus? Segítő barátja volt-e Kazinczy vagy intrikus irigye? Lojális alattvaló volt-e, vagy a nemesek sérelmi politikáját támogatta? Barbár, reakciós nemesek sorába tartozik-e, vagy a bátor szellemű hazafiak közé?” A felvetett kérdések a maguk helyén vannak, de megdöbrent a tudományban szokatlan hang, amely talán helyénvaló a jelen relációiban, de nincs helye egy elmúlt kor elemzésében. Vargha Balázs nem ezzel a szökínccsel él könyvében, hanem az ellentmondásos műből bontja ki Berzsenyi igaztalan érdekes emberi arcélét, költészetének jellegét, verselésének hagyománytalan, de mégis forradalmi, csak századunkban folytatott kezdeményeit.

A szövegkiadások terén meg kell említenünk Katona József összes műveinek kiadását (Bp., 1959., I-II. kötet), valamint a múlt századi magyar műfordításirodalom javát kötetbe gyűjtő antológiát (*Homer és Osszián*. I-II kötet Bp., 1957.). Katona műveinek kiadásával a drámaíró egész életműve végre megbízható szöveggént kerül az olvasó elé, s ha még nem is jutott el az irodalomtudomány e szövegek újraértékeléséig, az első és legfontosabb lépést már megtette ebben az irányban.

A műfordításirodalom áttekintése abba a határtalan érdeklődési kedvbe világít, amely a múlt század literatórait annyira jellemezte. A nagyon érdekes gyűjteményben felvonul az egész világirodalom: a legrégebb korok (ezek különösen) éppen úgy megszólalnak, mint a kortárs-irodalom, egy-egy kedveltebb vagy nevesebb darab több fordításának egymás mellé állítása pedig nemcsak a fordítások relatív voltát akarják bizonyítani, hanem a magyar műfordítás-irodalom gazdagságát s a költői nyelv, a műfordítás-technika fejlődését, a fordításhoz való viszony változatait is. Vargha Balázs, a gyűjtemény válogatója utószavában a jelenre tekintve is megállapítja: „Helyes-e hogy mostanában csak az eredetiséget bizonygatjuk minden költőnk művében, s valami korcs büszkeséggel háritjuk el a külföldi hatás lehetőségét, mint undok rágalmat? Irodalmunk virágzó korszakaiban mindig eleven

volt az érdeklődés az európai friss mozgalmak iránt. S ha egy időre megrekedt a beáramlás, fejlődésünk veszélyesen elakadt.”

IV.

Vörösmarty irodalmi jelentőségét, költői arcélét először barátja, Toldy Ferenc kísérelte megrajzolni. A neves magyar irodalomtörténész, a magyar irodalomtörténetírás atyja, ahogy nevezni szokták, elsősorban Vörösmarty epikáját tartotta nagynak, értékesnek. A klasszikus Vörösmarty-képet Gyulai Pál rajzolta meg, s ezzel Vörösmarty véglegesen bevonult abba a Pantheonba, amit az alakuló magyar irodalomtörténetírás a századvégen megalkott. Ez ellen a kép ellen már a Nyugat-nemzedék is lázadozott (Schöpflin Aladár, Babits Mihály), és felfedezte az öreg Vörösmarty kiteljesedő, az örületben fogant nagyszerű vízióit, 1945 után pedig, az első újraértékelési kísérletek idején az Országháza című versén vitázott a magyar irodalomtudomány. Az elmúlt tíz esztendő meghozta máig is a legterjedelmesebb és leg részletesebb Vörösmarty életraizot (Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Bp., 1957.), amelyben a szerző a teljes írói pályaképről beszél, és az előző korszakokkal szemben a teljes Vörösmartyt vállalja.

Tóth Dezső végigkíséri Vörösmartyt eszmei fejlődésén, ebbe ágyazza verseit, drámáit, felfedi azokat az ellentmondásokat, amelyekbe a kor, a polgárosodó feudalizmus kényszerítette nagy költőjét. A költő fiatalkorában is jellegzetes hasadást, kettősséget vesz észre a fiatal tudós: „Van azonban a Zalánnak egy másik világa is. A véres csaták sorát deli Hajna s a hadzavaró kacagányos Ete szerelmének rajza s a Hainába reménytelenül szerelmes délszaki tündér szomorú története szövi át. Saiátos szférája ez az eposznak — a szelíd érzelmek, bánat és idill, tündércsodák mesés világa, amelynek egész hangulata, légköre a legteljesebb személyes részvétől vall. A szerelmi történet merő líra, ahol a költő minden szavát az elérhetetlen szépség és boldogság utáni vágy, a reménytelen szerelem fájdalmas nosztalgiája, a szeretett leány szépségének, bájiának rajongó imádata hatja át... Ami a saiátos, hogy az eposznak ez a szférája hangulatilag másnemű, szerkezetileg is elkülönült a tulajdonképpeni haza-

fias főtörténettől, sőt az idill, a szerelem, a személyes líra világa már itt, a Zalán futásában is, mintha a harcok, a csaták tagadó ellenpólusa lenne... Magánélet és közélet ez ellentmondása, a polgári átalakulás útjára lépett nemes-ség belső, morális, ideológiai válságának volt egy elkerülhetetlen állomása." Ez a kettősség egészen a negyvenes évek derekáig uralkodik a költő művében, s csak a szabadságharc lázában s még inkább a szabadságharc bukása utáni esztendőkből szűnik meg: a költőt átjáró fájdalommal találkozott a magánember és a „hazafias” költő. Tóth Dezső ennek az útnak, fejlődésnek rajzát adva a magyar romantika Vörösmartyban testet öltött jellegzetességeit is kibontja. Művének a tanul-sága pedig az, hogy Vörösmarty élet-művének egésze talán a leghívebben fejezi ki a magyar reformkort, tükrözi kettősségét: a nemesi mente, díszmagyar alatt egy polgár szíve dobog.

Fejős Imre Vörösmartyról, testi habitusáról, szokásairól rajzol érdekes képet *Vörösmarty arca* című tanulmányában (Bp., 1956.). Azt kapjuk ebben a könyvben, amit az irodalomtörténészek rendszerint el szoktak felelni egy-egy írórt bemutatva: az embert hétköznapi mivoltában, apró szokásaiban, viselkedésében. Vörösmartyt megszoktuk fennkölt magasságban, már nem is emberinek látni, hanem csillogó retorikája felhőiben lebegni. Ilyen jellemzéseket olvashatunk ebben a könyvben: „Sok baj volt a kocsmái rossz borokkal, amelyek neki nagy főfájást okoztak. A *rossz bor* című verse egy ilyen másnapos hangulat szülötte. A „Körből” vagy vendéglőkből Megyery, Lendvay és Egressy szokták hazakísérni. Ilyenkor sokszor betértek az Iskola utca és Sebestyén tér sarkán álló kávéházba egy-egy biliárd játszámra. Gyakran felhívta őket Vörösmarty magához egy pohár saját gyártmányú pezsgőre, vagy magafőzte kávéra. Éjfélig, éjjelutánig vitatkozások, dal és szavalatok közt telt el az idő”.

A Magyar Tudományos Akadémia megkezdte Vörösmarty műveinek kritikai kiadását is. Eddig két kötet jelent meg, amelyek kisebb verseit tartalmazzák az 1830-as évek végéig. A versek szoros időrendben, filológiai apparátussal s a legmegbízhatóbb szövegükben jelennek meg, így minden további kutatás, a költő jobb megértésének alapjául is szolgálnak.

Örvendetesen megszaporodott a Petőfi-irodalom is. Horváth János és

Illyés Gyula immár klasszikus Petőfikönyvei, összefoglalásai után, úgy látszott, hogy Petőfiről már mindent elmondott a magyar irodalomtudomány. Az utóbbi évek kutatásai azonban megcáfolták ezt a hiedelmet. Részlettanulmányok sora hozza az újabb kutatások eredményeit, s nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy Petőfi életének és műveinek kutatásában mindent előlről kell kezdeni, az eddigi róla szóló könyvekben annyi a homály, félreértés, hiány, hogy azok pótolhatatlanul nem maradhatnak.

Dienes András emberi szenvedéllyel és lírai hévvel fogott Petőfi életének kutatásához. Petőfi-legendák gyűjtése vitte el nagy művének témájához: Petőfi halála körülményeinek tisztázásához. Gyűjtésének eredményeit A legendák Petőfije című könyvében adta közre (Dienes András: *A legendák Petőfije*. Bp., 1957.). A szerző így vall gyűjteményéről: „Biztosíthatom az olvasót, hogy amit most tart a kezében, nem tanulmány, sajnos, hanem széljegyzetek egy régóta kallódó útinapló margóján. Igaz, kétségtelenül azon az úton voltam valaha, hogy a szellemi néprajz egyik gyűjtője legyek, de valami eltérített. Éppen a Petőfi-legendák térítettek el.”

„Mert Csigapusztán Virág János az elpusztult falvaknál is érdekesítőbb mondát tudott arról a Petőfiről, aki a világosi kapituláció után szembeköpte Görgeyt. Mert a Vas megyei Órség községeiben régi katonadalainkat kerestem és Petőfi-legendákat találtam, a szibériai rabság, az olombánya-monda számtalan válfaját; mert Magyarcsanádon a nyomtalanul eltűnt Mária Terézia-kori marosi örvidék hagyományait próbáltam följegyezni, és az emigrációba került Petőfi mondáit hallottam. A Bódvavölgyében — a bodollói egykori Fáy-birtokon — Fáy Andrásról szállongó anekdoták érdekelték: nem találtam, de újra találkoztam Petőfi árnyával. Szatmárcsékén sem Kőlcseyről, hanem Petőfiről szóló emlékeztést jegyeztem fel...”. A könyvbe gyűjtött helyi mondák ma is élnek, s mindenütt, ahol Petőfi megfordult valamikor, s ő, tudjuk, nagyon sokfelé járt, az utódok emlékezetében kiszínesedett a hagyomány: a nép a maga emberi világába helyezte a költőt.

Nagy jelentőségű Dienes András másik vállalkozása, Petőfi utolsó két évéről szóló nagyszabású monográfiája, amelyben arra vállalkozik, hogy tisztázza és végérvényesen lezárja a Petőfi

halálának körülményeiről immár egy évszázada folyó vitát, mendemondát (*Petőfi a szabadságharcban*. Bp., 1958.). Tüzetesen bemutatja Petőfi két, már a halálba készüléskor esztendejét, számba veszi mindazt az esztendőket, amelyek körülvették a hivatalos Magyarország részéről, szépen megrajzolta Petőfi életét Bem környezetében, és ki-nyomozza halálának körülményeit. Levéltári kutatások, az egykorúak emlékezései nyomán szinte óráról órára kíséri Petőfit élete utolsó napján, a segesvári ütközetben, hogy végül is kimondja: Petőfi ezen a helyen halt meg. De íme Dienes vallomása: „... kutatásunk célja nem a költő vélt sírhelyének azonnali feltárása, hanem Petőfi halála körülményeinek és halálhelyének tudományos eszközökkel való megállapítása és ezután a valószínű sírhely esetleges későbbi feltárására vonatkozó vélemény megszerkesztése...”

Dienes, a jelek szerint, a maga elé tűzött feladatot megvalósította: feltárta Petőfi halálának körülményeit, halálának helyét, ha Petőfi sírját, testi ereklyéit nem is tudja megmutatni. Monográfiájának utolsó oldalai már nem tudományos értekezést, hanem lírai kitörést tartalmaznak. Ha végigkísértük 473 oldal tudományos okfejtésén, érvek és ellenérvek, viták láncolatán, nem lepődünk meg ezen a hangon. Petőfi a legnagyobb s a legkedvesebb — ezt vallja Dienes, és amikor az utókor nevében vádolja az elmúlt korokat, hogy nem keresték Petőfit, mert nem kellett nekik, csak a Talpra magyar és negyvennyolc szólamai, és amikor torkában dobogó szívvel megáll a helyen, ahol valamikor Petőfi dzsídától átvért teste hevert, így ír: „Ez szent hely, a Lunka, a Küküllő és a Héjiasfalvi országút között... Nagy táj, itt jött a vert sereg, a pikákkal és pánikkal szétvert Mátyás-huszárok, a gyalogosok, székelyek, szatmáriak, bihariak, csupa roncs század, csákó nélkül, szuronyos fegyverrel, vadászpuskákkal és pusztá kézzel... Míg bátran beszélünk erről a bukott harcról, szédelten nézünk fel a megvert arcába: így győznek a legyőzöttek.”

„És az ő arcába, ki túl a Lunkán, a kaptatón, a dombon, túl a buni úton hever az Ispánkút nedves fűvén, mögötte a forrás vize ugrik ki csillogva a favályúból, a vert sereg messze fut. Legendák nélkül, mondod, emberi közelségből akartuk látni ezt az arcot. Itt van, a halál révén is ide jutottunk,

közvetlen közelségbe; látod, hogy feszül a járomcsontokon a sárga bőr? — duzzadt szája csukott, nem villan ki a híres táltosfog. Gyere még közelebb: kisebb így ez az arc? Nem, tisztább. Így fekszik itt a két falu közepén, a temető közepén, amelyen végigvezettelek, de a sírját nem tudom megmutatni...”

Petőfivel foglalkozik Forgács László is (*Ünnep után*. Bp., 1960.). Elemzésének tárgya Petőfi Apostola és a márciusi ifjak világnézete, még közelebbről pedig a március 15-ét követő hónapok, amikor Petőfi, valamint barátai kimaradnak a maguk támasztotta forradalomból, a vezetők kezén pedig elszikkad a forradalom, és Petőfi is megbukik a követválasztáson. Petőfi érzelmi és világnézeti válságának elemzése ez az érdekes könyv.

Petőfivel kapcsolatban meg kell még említenünk Hatvany Lajos hatalmas gyűjteményét, az öt kötetes *Igy élt Petőfi* címűt, amely a legteljesebb gyűjteménye a Petőfivel foglalkozó emlékezeseknek, adatoknak. Valamint Fekete Sándor részlettanulmányát (*Petőfi, a segédyszerkesztő*. Bp., 1958.) és a költő prózájának legteljesebb kiadását (*Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Bp., 1960.).

Jelezhetjük csak a magyar nyelvtudomány hatalmas vállalkozását, a Pais Dezső szerkesztette tanulmánygyűjteményt s benne Gáldi László nagy tanulmányát, a *Vers és nyelv* címűt (*Nyelvünk a reformkorban*. Bp., 1955.), valamint Szilágyi Ferenc Csokonai költői szókincséről, T. Lovas Rózsa a Bánk-bán nyelvéről írott tanulmányait a szintén Pais Dezső szerkesztette *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből* című tanulmánygyűjteményében Bp., 1960.).

Mint ahogy megemlíthetjük csak azt az érdekes gyűjteményt is, amely egy jellegzetesen múlt századi műfajt, az életképeket idézi (*Életképek a reformkor irodalmából*. Bp., 1958.).

V.

Sötér István irodalomtörténetírói munkásságáról külön fejezetben kell beszélni. A regényírástól pártolt az irodalomtudományhoz, s az elmúlt tíz esztendőben könyvek és tanulmányok során emelkedett a legrokonszenvesebb magyar irodalomtudósok közé. A szépíró találkozása az irodalomtörténet szűkebb szakterületével fölöttébb gyü-

mölcsözőnek mutatkozott: övé az alkotó, az élet anyagával dolgozó író megjelenítő ereje, a regényírás közben szerzett tapasztalatai, s így irodalomtörténeti portrékat rajzolva a múlt idők papírra mentett gondolatai ismét teljes fényükben ragyognak, egy-egy író mögé távlatot és hátteret tud varázsolni, emberi teljességet tud felidézni.

Elemző kedvével a múlt század magyar irodalmát járja, érdeklődésének középpontjában korszakfordulók és írói pályafordulatok állnak. Olyan írók a hősei, akik korszakokon át alkotva, a változások gazdagságával, sokszor ellentmondó, ellentmondásos alakulásával próbára teszik az irodalomtörténetest. Nem az egyértelmű életművek érdeklik, hanem a bonyolultak; ott érzik elemében magát, ahol szétfutó szálat kell eggybefognia, sokfelé kell tekintenie. Már első nagyobb lélegzetű irodalomtörténeti könyvében, a Jókai-monográfiában is ez tűnik fel, az Eötvös Józsefről írott könyve pedig (Bp., 1953.) a tárgyválasztáson túl az elemző kedven, a pályakép rajzában is megvilágított. Eötvös ellentmondásos egyéniség volt, életműve is ennek az ellentmondásnak a jegyében áll: radikálisabb volt legtöbb kortársánál, s konzervatívabb, mint amazok, amikor a cselekvés órája ütött. Ugyanez nyilvánult meg az 1860-as években is: ekkor miniszterként forradalmibb, haladóbb, mint kortársai. A magatartásnak ez a hullámválása, amely végső fokon egy egész emberi habitust, eszmei egyiséget jelent, érdekli és izgatja Sőtért. Irodalmi megnyilvánulása ennek a romantikusból realistává s realizmusból ismét romantikává alakuló felfogás, életérzés.

Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy Sötér érdeklődésének előterében a romantika és a realizmus sajátos és eredetien a magyar irodalom jellegzettségének, egyéni zamatának érzett ötvözete áll. Azokat az írókat érzik szívéhez közel, akiknél a fenti sajátosságok találkoznak, akiknek életművében ezek a tendenciák küzdenek. Ezért tud annyi beleéléssel írni Arany Jánosról, Petőfiről, Vajdáról, Jókairól, Madáchról. Az írókat mindig keresztúton álltában figyeli, ebben a helyzetében ragadja meg, s a pályafordulás nagy pillanatait meglesve tekint előre és hátra, egybefogva az író egész pályáját, értékelve és jellemezve életművét.

Tanulmányait, amelyekről szó van *Romantika és realizmus* címmel gyűjtötte össze (Bp., 1956.). Bennük elsősor-

ban a századerek íróiról szól, de elmélyült, szempontokban és megállapításokban gazdag tanulmányt olvashatunk a magyar romantikáról is, amelyben elsőnek foglalja össze a reformkorban kicsúcsosodó, de az egész XIX., században megelérhető, a magyar irodalom e századi jellegzettségének tűnő jegyeit. Szívéhez azonban Arany János áll legközelebb. Az órála írott nagy tanulmánya mintaszerű, különösen a balladák és az öreg Arany alkotásainak elemzése.

Madáchról szóló írása megnyugtatóan zárja le azt a vitát, amely a magyar irodalompolitikusok és irodalomtörténészek között folyt Madách ellentmondásos műve, *Az ember tragédiája* értékelésének kapcsán. A nagy lélegzetvételű tanulmány Madách életművének egészéből, a lírai versek elemzéséből bontja ki a tragédia eszmevilágát, s nem magánosan álló csúcsnak, Madách egyetlen felitalálátának, hanem az egész madáchi életműből szervesen kinövő alkotásnak mutatja be.

A pályafordulat jegyében áll két Petőfi-tanulmánya (*Petőfi a „János vitéz” előtt* és a *Petőfi a „Felhők” után* című), a Vajda Jánosról szóló elemzése s a két Jókai-tanulmány is (*Jókai útja*, valamint a *Jókai pályafordulata. A Rab Rády* című), s ide sorozhatjuk a Mikszáthról írottat is (*Mikszáth Kálmán és a „Beszterce ostroma”*). Ebben a beszámolóinkban, sajnos, nem foglalkozhatunk részletesebben azzal a gondolatgazdagsággal, amit Sötér tanulmányai oly szépen példáznak, de bátran felhívhatjuk az irodalom barátainak figyelmét Sötér könyveire: belőlük a múlt század magyar irodalmának izgalmasan érdekes képe bontakozik ki.

VI.

A XIX. század második felének irodalmával két összefoglaló jellegű könyv foglalkozik. Rónay György az újabb magyar irodalom életrajzát (1849-1899) akarja megírni *Petőfi és Ady között* című könyvében (Bp., 1958.) Mind feladatvállalása, mind eredményei igen értékesek. Maga így foglalja össze ezt a kettőt: „... amit írok, nem „irodalmotörténet”, hanem más is, kevesebb is annál: valamiféle „életrajza” az irodalomnak. Hogyan csuszamlik lassan költészetünk Ady felé, hogyan készül Ady az időben, hogyan alakulnak ki a megváltozott társadalmi viszonyok kö-

zött, bátortalanul, embrionálisan olyan érzelmi és ihlettipusok, amelyeket majd Ady fog a maga szuverén költőegéniségével betölteni, hogyan kezdenek ebben az eléggé száraz, jellegtelen földben kiütközni a későbbi Ady-stílus első csirái — mert a szürke fölszín alatt a lélek, az élmény, az ihlet mélyén már olyan új erők, tartalmak mozognak, amelyek újszerű kifejezéseket igényelnek... — ezt szerettem volna valahogyan kitapintani és érzeltetni.”

Bárhol nyissuk is fel ennek a pasztell színekkel dolgozó, művészi stílussal ábrázoló írónak a könyvét, nemcsak az újszerűen meglátott jelenségekbe ütközünk, hanem megszínesedik az a kor is, amelyet a köztudat terméketlennek, üresnek, alkotók temetőjének, válságok évtizedeinek nevez. Igaz, a magyar történelem talán legnyomorúságosabb időszaka volt ez, s a szellem sem ragyogott azzal a fényvel, amely az előző kort, Petőfiék esztendeit jellemzi. De ebben a korban készült az új magyar irodalom, amely majd Advékban nyilatkozva új és fényes korszakát teremti meg a magyar irodalomnak.

Komlós Aladár, akinek érdeklődési területe mindinkább a századvégre összpontosul, a magyar költészet fejlődését vizsgálta *alá A magyar költészet Petőfittől Adyig* című könyvében (Bp., 1959.) Komlós könyvéről is elmondhatjuk azt, amit Rónay művével kapcsolatban már elmondunk: anyagában nem sejtett gazdagságot tár fel. E korból néhány név ment át csupán a köztudatba: Aranyé, Vajdáié, Reviczkyé, Komjáthy Jenőé. Komlós Aladár, ha nem is fedez fel az említettekkel egyenrangú tehetségeket, de a kor átlagköltészetét vizsgálva, számbavéve és elemelve az irodalom érdemes munkásait, a Petőfi és Ady közötti hullám völgyet mutatja meg, s így mintegy áthidalja azt az űrt, amit joggal éreztünk e kor kapcsán. Könyvének külön érdekessége az a fejezet, amelyben a századvégen jelentkező szocialista költőket veszi számba. Palágyi Lajos, Csizmadia Sándor, Farkas Antal neve jelzik ezt az irányzatot s így előkészítőjévé, hagyományává válnak a századunkban kibontakozó proletárirodalomnak. S elégtétel is ez a könyv, mert nemcsak azt mutatja meg, hogy léteztek olyan törekvések, amelyek el akartak szakadni Petőfi és Arany nyelvi, érzésszerű, stilisztikai hagyományaitól, általánosan az ún. nép-

nemzeti iskolától, hanem azt is, hogy ebben az erjedésben tulajdonképpen Adyék világa készült: a modern magyar líra.

Komlós a századvég irodalmát vizsgálva monográfiát írt Vajda Jánosról és Reviczky Gyuláról is (*Vajda János*, Bp., 1956. és *Reviczky Gyula*, Bp., 1955.). Vajdáról írott könyve készült nagyobb igénnyel, a költő eddig figyelembe nem vett írásainak tömegét tárva fel, új vonással gazdagította Vajda, a politikus arcképét s egyéniségének ellentmondásait, költészetének korokat váltó jellegét is szépen megrajzolja. Ilyen jellemzést olvashatunk róla: „Pedig Vajda lelke lángja, ha a költő nem is engedi egészen kicsapódni, egy-egy részen minduntalan kivillan. Egykori helyzetét, presztizsét, hatását nem kis részben az a szenvedélyes elégtelenség magyarázza, mely magatartásából kisugárzott. Mervolt a képessége ahhoz is, hogy költőileg kifejezze azt. Ha az ebből okvetlenül származó újabb összeütközést Vajda már nem kockáztathatta is. Költészetében egy földalatti dühörvést hallani állandóan, mintha egy tűzhánvó akarna ott kitörni. Élete, magatartása, a mítosz, amellyé formálódott, irodalmi, társadalmi erő volt. Fenyegetés a hanyatlónak, bátorítás a növekvőnek”. Reviczkyről, hogy jellemezzük Komlós Reviczky-felfogását és módszerét is, idézzük zárószóit: „Igaz, nem tartozik legelsőrangú költőink sorába. Ehhez hiányzik belőle a látás átvilágító fénye, az érzés ereje, a kézfelet szárnyalása; világnézeti korlátai éppúgy csökkentik iránta érzett szeretetünk hevét, mint — amiről nem tehet — az, hogy magatartását egykori utánzóik kissé megunttá koptatták. De némely értéke benne él irodalmunkban: az iskolás szabályoknál mélyebbre ható, az író egyéniségét mérlegelő kritikája, regényeinek nemes, realista emberábrázolása és verseinek lágy muzsikája egyaránt. Irodalmunknak, ha előre akart jutni, idővel el kellett válnia tőle. De egy fontos szakaszon ő mutatta előre az utat”.

A Mikszáth-kutatás legjelentősebb eredménye Király István Mikszáth-monográfiája (1952.), amely a nemrégiben lezajlott jubileumi ünnepségek kapcsán második kiadásban is megjelent (Király István: *Mikszáth Kálman*, Bp., 1960.). Mikszáth írói munkásságának ellentmondásossága, emberi és írói magatartásának kettőssé-

ge, betetőző, összefoglaló jellege, de társadalombírálatának újdonsága, me-részsége, a XX. századra mutató, Mó-ricz nagy körképeit elősegítő jellege joggal vonzza a kutatókat. Király Ist-ván szándékát nem tudta teljes egé-szében megvalósítani, amit a mű első megjelenésének a dátuma kellően ma-gyaráz is (1952.). Úgy írt Mikszáthról, hogy a szocialista realizmuson nyug-tatta mindig fél szemét, mintha Mik-száth sokszor csak ürügy volna, hogy az ezerkilencszázötvenes évek első éveinek irodalmi „határ-pöreiről” szót ejthessen. Védi Mikszáth népiességét, magatartása és írói eredményei kap-csán pedig mintha a jól ismert Bal-zac-képhez igazítaná könyve hősének jellemzését. Ahol Mikszáthról szól, ahol a tudós és az elemző kedv ébred fel benne, ott a lapok megszínesednek, és nemcsak Mikszáth műveinek mély-ben húzódó jellegzetességei villanak fel, de már-már a szépirodalmat ki-sértő eleven stílusa is megmutatkozik a Király művelte elemző prózában.

Mikszáth fiatal korával Rejtő István foglalkozik az *Irodalomtörténeti Füze-tek* 26. számában *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák* cím alatt. A Mik-száth-évforduló igen érdekes könyve volt az író irodalommal foglalkozó írásainak gyűjteménye is (Mikszáth Kálmán: *Ars poetica*. Bp. 1960. Illés Béla válogatásában és előszavával). A nagy író személyes vallomásaiból a legérdekesebb Mikszáth-könyvek egyi-ke kerekedett. Ebből tudjuk meg, hogy Mikszáth több akart lenni, mint a Jókai vágta csapás betetőzése és az

anekdotázó stílus és ábrázolási mód nagymestere. Egyik kései írásában ol-vashatjuk ezt a rezignált, de nagyon leleplező vallomását: „Még egyetlen regény rázott meg. „Raszkolnyikov” Dosztojevszkijtől. De azt már későn olvastam. Öreg fa voltam már akkor, aki már nem nőhet másképp.

Tény azonban annyi, ha pályámon végigtekintek, hogy érzem, egészen másféle író lettem volna, ha olvasmá-nyaim történetesen más sorrendben kö-vetkeztek volna”. Mert Mikszáth ol-vasmányai, a maga vallomása szerint, így következtek: Jókai (*Törökvilág Ma-gyarországon*), Dickens (*Copperfield Dávid*) és Macaulay.

S végezetül szóljunk egy gyűjte-ményről, amely mintegy példatára Ró-nay György és Komlós említett köny-veinek. Ez pedig a századvég költőit bemutató antológia (*Századvégi köl-tők*. I-II. kötet. Bp., 1959.) A századvég a költők temetője volt, s most a válo-gatók feltámasztottak egy sor költőt, akiknek néhány verse megérdemli, hogy ne feledjük el. 37 költő mintegy 400 verse szerepel ebben a gyűjte-ményben, s itt-ott feltűnik egy-egy hang, egy-egy szín, amely majd a mo-dern magyar líra alaphangja, alap-színe lesz, s nem egy e gyűjteményben szereplő vers üt meg „modern” han-gokat: felfedezhetjük bennük Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, sőt a második és harmadik Nyugat-nem-zedék (pl. egy Wöeres Sándor) hang-ját, telitalálatait is. Ezeket idézni hosz-zadalmas volna, bár nem éréktelen is.

Könyv a mi szocializmusunkról*

Burány Nándor

„A tudományos szocializmus lényegét annak a szükségszerűségnek a magyarázata képezi, hogy a társadalom a szocializmus felé fejlődik, ennek a szükségszerűségnek a megvilágítása a kapitalista társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek és tendenciáinak megismerésén alapul. Ha tudományosan megállapítják, hogy — a társadalmi törvényszerűségek természeténél fogva — a szocializmus objektíve szükségszerű, akkor ennek a szükségszerűségnek a megvilágítása a szocialista mozgalom céljainak megfogalmazását jelenti. E szükségszerűség megvalósítási formáinak vizsgálata és konkrét megállapítása az egyes történelmi korszakok és országok különféle feltételei között tulajdonképpen nem más, mint a feltételeknek legmegfelelőbb utak, módszerek és eszközök meghatározása az ilyen célok legközvetlenebb, leggyorsabb és legteljesebb megvalósításához...” Radoslav Ratković *Ideológiája i nauka o društvu* című, a *Socijalizam* egy tavalyi számában megjelent cikkéből vettük az előbbi idézetet. Egy jelenségre utal, amely szigorúan korunk társadalmi fejlettségében gyökerезik. Nem szorul magyarázatra, hogy milyen társadalmi — gazdasági, politikai és kulturális — változások tették lehetővé (vagy szükségszerűvé), hogy bizonyos körülmények között a

politikai tevékenység egyre elválaszthatatlanabban összefügg a társadalomtudomány, mondjuk így: a tudományos szocializmus legjelentősebb eredményeivel.

Egyszerűen arról van szó: nálunk a politikai beszédekben sem a szűk osztály- vagy pártérdekek nyilatkoznak meg; és viszont: Kardelj, Bakarić vagy más politikai vezetők gondolatai, az egyes problémák általuk történt megfogalmazása helyet kapott a szigorúan vett tudományos munkákban és egyetemi tankönyvekben is. Az elmélet és a gyakorlat szoros összefüggését is tükrözi ez, a marxista gondolat fejlesztése nálunk nem spekulatív módon történik, nem a dogmákon tépelődünk, hanem a szocialista valóság új fejlődési irányzataiból vonjuk le az elméleti következtetéseket. Persze ez a problémakör korántsem olyan egyszerű, hogy egy ismertető bevezetőjében csak hiányosan is megvilágíthatnánk; említése, érintése mégis fontos volt, hogy jobban megérthessük az előttünk álló könyv politikai és tudományos jelentőségét.

A beográdi Kultura kiadásában a múlt év végén hagyta el a sajtót Edvard Kardelj könyve: *A szocialista országépítés problémái, IV. kötet.*

* Edvard Kardelj: *Problemi naše socijalističke izgradnje. Kultura, Beograd. 1960.*

Az állami és gazdasági élet problémáival foglalkozó huszonnyolc beszéd, cikk, beszámoló, előadás, felszólalás és interjú rendkívüli téma gazdagságával az 1953 után következő időszak gyorsütemű, sokoldalú fejlődését idézi fel. A több mint négyszáz oldalas szép kiállítású könyv, melyet Kardelj Boris Kidrič-nek a „barátnak és harcostársnak” ajánl, számunkra több szempontból is érdekes: először is, ha valaki kezébe veszi és elolvassa ezt a könyvet, megismerkedik társadalmi fejlődésünk legalapvetőbb mozzanataival, másodsorban pedig a gondolatok, melyekkel a könyvben találkozik, ma is időszerűek és helytállóak, mert annak idején nemcsak a pillanatnyi helyzet szülte őket — a tudományos szocializmus vezérelve, a valóság mély ismeretén alapulnak, a valóság mély ismeretén alapulnak, a valóság mély ismeretén alapulnak, a valóság mély ismeretén alapulnak, a valóság mély ismeretén alapulnak.

Mi most nem vállalkozhatunk a könyv kimerítő ismertetésére, csupán előbbi állításaink bizonyítására idézünk belőle néhány részletet. 1948 óta különösen demokratikus fejlődésünk útját érték több oldalról támadások. Meg kellett fogalmaznunk azt, ami sajátosan a miénk, aminek az alapján tovább haladhatunk: „A nálunk fejlődő demokratikus formák valóban a kezdetet jelentik, azonban nem a polgári demokráciához való visszatérés kezdetét, hanem valami olyan újat a társadalmi életben, amely szervesen társadalmunk alapjából, gazdasági és politikai valóságunkból nő ki. Egy olyan demokratikus fejlődés kezdetén állunk, mely nem a polgári közvetett demokrácia visszaállításához vezet... hanem a közvetlen demokrácia sokoldalú fokozatos megerősödéséhez, ahhoz, amelyben minden dolgozó ember közvetlenül és határozottan részt vehet a legfontosabb társadalmi kérdések megoldásában...”

A demokratizálódási folyamat egy újabb problémát vetett fel nálunk az egyén és a társadalom viszonyában. A szovjet álláspont: az egyéni érdeket teljesen a közérdek alá kell rendelni — teljesen tarthatatlan; az individualista polgári álláspont: az egyén érdeke mindenekfelett — szintén összeegyeztethetetlen a szocializmussal. E helyett: „A dolgozó ember egyéni érdeke és a társadalmi közösség kollektív érdeke tehát közvetlenül és szemmel láthatóan kölcsönösen megegyezik. Munkásunk előtt mind világosabb lesz, hogy életszínvonala közössége ered-

ményeitől és annak a kommunának az életszínvonalától függ, melyben él, ez az életszínvonal pedig elsősorban a termelőeszközök fejlettségétől függ a kommunában és az egész országban...”

Persze mindannyian tudjuk, hogy jó néhány évnek kell még elmúlnia, amíg minden dolgozó megérti és magáévá teszi ezeket az elveket. Nagy erőfeszítések állnak még a társadalom leghaladóbb elemei előtt, amíg elérjük azt, hogy ezek a törekvések teljesen megvalósulnak. „Nem vagyunk fantaszták, és nem tulajdonítunk nagyobb kvalitásokat az ember társadalmi tudatának, mint ahogy az a határozott anyagi feltételek között lehetséges. Az emberek, persze, gyakran többet kérnek a társadalomtól, mint amennyit az gazdasági erejéből kifolyólag adhat... Ezt az ellentmondást végeredményben csak úgy tudjuk megoldani, ha a dolgozót olyan helyzetbe juttatjuk, ahonnan teljesen ellenőrizheti a termelési viszonyokat és gazdasági következményeiket az egyén anyagi helyzetére, és hogyha az ezekből a viszonyokból következő kérdésekről egyenjogúan és közvetlenül dönthet.”

Ez nyilván nem történik önmagától, tudjuk, hogy még csak a termelő erők fejlődéséből sem következik automatikusan. Nem jelöltük, a könyv melyik részéből vettük az eddigi idézeteket; hogy a könyv egyes részei különfélésekben is mennyire szerves egészet alkotnak, talán az is bizonyítja, hogy a következő idézet feleletként szolgál az előbbiből adódott kérdésre, noha a könyvben hetven oldal, megírásban meg egy év választja el őket egymástól: „Fokoznunk kell a széles tömegek gazdasági és társadalmi nevelését, mindenekelőtt pedig azokat a polgárokat, akik a vállalatokban, öngazgatási intézményekben és kommunákban bekapcsolódtak az öngazgatási szervekbe... Ez a nagy munka, melyet a társadalmi öngazgatás szerveire bízunk, felúton maradhat, ha egyúttal nem képezzük azokat az embereket, akik ezekben a szervekben dolgoznak és ezért jelentős a szerepük. Ezért kell, hogy nagyobb betekintést biztosítsunk a munkástanácsok, a különféle társadalmi öngazgató szervek és népbizottságok tagjainak hazánk gazdasági valóságába és gazdasági fejlődésébe, hogy jobban megértsék gazdaságpolitikánkat és sikeresebben megoldhassák feladatukat...”

1954 májusában hangzottak el az alábbi szavak, de hogy mennyire időszzerűek ma is, azoknak sem kell külön magyarázni, akik nem dolgoznak közvetlenül a termelésben. Feleletet ad a mindennapi gyakorlatban felmerülő, nem kis fejtörést okozó kérdésre, ugyanakkor elméleti jelentőségét sem vitathatják: „A mi rendszerünkben azonban az iskolai bizonyítvány csak jogként szolgálhat ahhoz, hogy valaki olyan munkát kapjon, amelyhez meghatározott tudás, illetve szakképzettség kell, fizetése azonban munkájától, tehetségétől kell hogy függjön. Nem kell az embereket csak azért fizetni, mert van iskolájuk. Az iskola egyáltalán nem jog, inkább kiváltság, hogy az ember bizonyos munkához jusson, a jutalmat azonban a konkrét munka után kell kapnia. És fordítva, fokozatosan meg kell szüntetnünk a megkülönböztetést azokkal az emberekkel szemben, akiknek nincs iskolai bizonyítványuk, de bebizonyították, hogy megvan a rátermettségük bizonyos funkciók végzésére.”

A kötet egyik legérdekesebb írása: Gazdaságpolitikánk új feladatai és a kommunisták szerepe. A pénz, a piac, a termelékenység problémái ma is foglalkoztatják a közgazdászokat, politikusokat és termelőket. Ez az írás nemcsak azért érdekes, mert találóan mutat rá azokra a problémákra, nehézségekre és átmeneti zavarokra, melyek gazdasági rendszerünkben a gyors fejlődés következtében és az adott körülmények között fölmerültek, de egyes részeiben meglepő erővel érzékelteti Kardelj fejtegetéseinek tömörségét. Vagy nem ad akár egy könyvhöz is elég témát a következő idézet: „Mindenekelőtt arra kell törekednünk, hogy csökkentjük, illetve megállítsuk a pénzalap további növekedését, amely nyomást gyakorol a fogyasztási javak készletére, mégpedig nem a munkások és tisztviselők individuális keresetének csökkentésével, hanem mindenekelőtt azzal, hogy korlátozzuk az új munkaerő beáramlását a gyáripárba, illetve a mezőgazdaságon kívüli gazdasági ágakba, és hogy jobban kihasználjuk a meglévő munkaerőt. Ha csökkentjük ezt a beáramlást, és ha még inkább csökkentjük a nem mezőgazdasági ágakban azt a munkaerőt, amely egy lábbal még mezőgazdasági birtokán áll, és nem adja a munkatermelékenység kellő minimumát, akkor a legjobb

és leggyorsabb orvosságot kapjuk a pénzüsszegek mostani, túlzott nyomása ellen és az ellen, hogy a falun túlságosan gyorsan növekedjen az életszínvonal a munkásság és általában a városi lakosság életszínvonalának rovasára. Más szóval inkább a munka nagyobb termelékenységéért kell küzdenünk és nem a lakosság összetételének gyors megváltoztatásáért a munkatermelékenység stagnációja vagy lassú emelkedése mellett.”

Folytathatnánk még az idézeteket, ide írhatnánk még például néhány rendkívül mély gondolatot a mezőgazdaság problémáiról, a gondolatok átfogó nagyvonalúságából újra és újra csak azt látnánk, elképesztően sokat veszít az a társadalmi munkás, aki nem olvassa el az így egybefoglalt írásokat. Mert A polgár szerepe politikai és gazdasági rendszerünkben című előadásban olvashatjuk: „A társadalmi erők fejlődésében Marx és Engels nevéhez fűződik az egyik legnagyobb felfedezés. Eszmei fegyvert adtak a munkásosztálynak és a szocialista mozgalomnak a politikai harchoz és szocialista gyakorlathoz. Azonban sosem állították, és nem is állíthatták, hogy mindazok a munkásemberek, akik a jövőben saját kezükkel építik a szocialista viszonyokat, csak tanult marxisták lehetnek. Ellenkezőleg, szerintük a szocializmus győzelme csak akkor biztosított teljesen, ha a szocialista viszonyok a dolgozó emberek millióinak mindennapi gyakorlatává válnak, eszmei felfogásuktól, vallási meggyőződésüktől stb. függetlenül.”

„Ez a felfogás rejlik a mi törekvéseink alapján is a munkásemberek öngazgatási rendszerének kiépítésében, a társadalmi élet vezető szerveiben. Utat kell nyitnunk hazánk minden becsületes polgárának, hogy demokratikus eszközökkel, demokratikus intézményeink keretében harcolhasson érdekeiért és felfogásaiért. A munkásemberek érdekei és erőfeszítései pedig a termelőeszközök társadalmi tulajdonára alapján — ha kizárjuk a régi rendszer maradványainak és a bürokráciának a hatását — csak szocialista eredményeket szülhet.”

Aki a mi gazdasági életünkről akar megtudni valamit, a statisztikai adatokon, wattokon, tonnákön és métermázsákon is túl, annak én ezt a könyvet adnám a kezébe.

EGY KÓBOR LOVAG HALÁLÁRA

A múlt év decemberében olvashattuk George Simenon nyílt levelét, amelyet Blaise Cendrars-hoz intézett, a költő összes műveinek megjelenése alkalmából. Simenon ebben az írásban az irodalom kóbor lovagjának nevezte az idős költőt. Most már látjuk, hogy Simenon szavai vigasztalási szándékból születtek: Cendrars, akit elsősorban az *Anthologie nègre* (Néger antológia) szerzőjeként ismer a világ, ekkor már negyedik éve betegeskedett, és január végén meg is halt. Simenon metaforája azonban nem teljesen alaptalan: a XX. századnak talán egyetlen költője sem részesítette előnyben annyi megfontoltsággal az életet az irodalommal szemben.

Igazi neve Fréderic Sauser. Mivel nem állta a fegyelmet, tizenöt éves korában megszökött az iskolából meg szüleitől. Berlinben, Hamburgban, Königsbergben, Breslauban, Kölnben csatangolt, csatlakozott egy vándorló lengyelzsidó aranyműveshez, és vele együtt jutott Nizsnij Novgorodba meg Pekingbe. Négy év múltán — Szmírnán és Nápolyon keresztül — tért vissza Párizsba.

Apját tizenhárom év múlva, a második világháború alatt, egy tábori kórházban látta viszont. Cendrars a kezén sebesült meg, le is vágták a karját. Amikor fölgyógyult, nem fogadta el a rokkantat megillető szinekúrát, folytatta kóborlásait. Koldult, traktort vezetett, filmszenáriókat, balett-librettókat (egyik balettszövegét Darius Milhaud zenésítette meg, a díszleteket pedig Fernand Léger tervezte hozzá) és verseket írt.

Verseiben igyekezett lerázni magáról minden formai köteléket. Ezt láthatjuk a *Nouvelles Littéraires* január 26.-i számában közölt verséből is:

ÚTSZÉLI FALEVELEK

Aki szeret menjen el
 Hagyja el feleségét hagyja el gyermekét
 Hagyja el barátiát hagyja el barátját
 Hagyja el szeretőjét hagyja el kedvesét
 Aki szeret menjen el

*Teli van a világ négerekkel néger nőkkel
Férfiakkal nőkkel férfiakkal nőkkel
Nézd mily szépek az üzletek
Az az ember az a nő az a fiáker
A sok-sok szép áru*

*Van levegő van szél is
Hegyek vizek ég és föld
Vannak gyerekek vannak állatok
Sok-sok növény és kőszén*

*Tanulj meg adni venni kereskedni
Adjál vegyél adjál vegyél
Aki szeret tudnia kell
Énekelni futni enni inni
Fütyürészni
S tanuljon meg dolgozni*

*Aki szeret menjen el
Mosolyogva ne ontson könnyet
Ne lengjen két kebel között
Lélegezzen járjon keljen menjen el
Vesszen el*

*Fürdök nézek fürdök nézek
Látom a száját az ismerőst
A kezét a lábat a szemet a szemet
Fürdök nézek fürdök nézek*

*Kezem ügyében a világ
Meg az élet a meglepő
Kijövök a gyógyszerházból
Most szálltam le a mérlegről
Nyolcvan kilós vagyok
Szeretlek*

REGÉNYIRAS DOSSZIÉ-RENDSZER ALAPJÁN

A *The Virginia Quarterly Review* közli Enide Starkie visszaemlékezéseit Joyce Caryre, korunk egyik legnagyobb angol regényírójára. Enide Starkie tizennyolc éven át — az író haláláig — tartó barátságuk alatt ellentmondásokkal teli, kedves, kifejezetten öntudatlan, a világ felé forduló embernek ismerte Caryt, aki cselekménnyel és erővel teli regényeinek tárgyát a maga gyöngéd, tartózkodó lényén kívül kereste. Évek hosszú során át volt kénytelen elviselni a sikertelenség terhét, de sohasem ismerte be a vereséget, ami pedig nálánál sokkal diadalmasabb művészeket is leteper, megbénítja erejüket. Valószínűleg ez az oka annak, hogy Cary műveiből teljes mértékben hiányzik az önvád, az undorodás önmagától — a modern irodalomnak ez a szerfölött gyakori jelensége.

Joyce Cary nem volt moralista, műveiben kizárólag a körülötte zajló élet eseményeit írta le, tanúvallomásokat adott. Meglehetősen későn kezdett írni: 68 évéből csupán az utolsó húsz évet szentelte a hivatásos írói munkának. Ez idő alatt azonban 15 regényt írt meg és adott ki, igen egyenlőtlen idő-

közökben, nem csoda hát, ha itt-ott az a nézet alakult ki róla, hogy egyszerre több könyvön is dolgozik.

— Ez a vélemény feltétlenül téves — állapítja meg Enide Starkie. Barátságuk éppen Cary legtermékenyebb időszakára esett.

Az igazság az, hogy Cary számtalan dossziéba gyűjtötte mindazt, amit látott, hallott — jellemrajzokat, helyzetleírásokat, néha egész jeleneteket, s később egy-egy regényében fűzte őket össze.

— Ha írok — mondotta hat hónappal halála előtt egy újságírónak —, mindig egy-egy jellemből, helyzetből, gyakran a való életből indulok ki. Sokszor gondolkozom, készítek följegyzéseket, s a vázlatokból később nem egyszer novellák, néhányszor pedig regényfejezetek alakulnak ki. Amikor regényt írok, kezdetben még nem is tudom, hogy valóban regény lesz-e belőle. Egyik-másik följegyzésemből 20 000-30 000 szavas regény is kerekedhet.

Enide Starkie megállapítja, hogy ez a munkamódszer alakította ki Cary prózájának erőnyeit és hibáit: így keletkeztek regényeinek lényegében fölösleges fejezetei, e regényeket azonban nem ritkán legértékesebb alkotásai közé sorolják.

INTERJÚ MAURIACKAL

Claude Bonnefoy az *Arst* című hetilapban körkérdezt rendezett. A körkérdés címe: Mi volt húszéves korában? A lap minden számában közli valamelyik ismert, beérkezett francia író válaszát.

A negyedik interjúalany Francois Mauriac, azaz barátai, öccse és a műveiben található utalások.

Claude Bonnefoy leírásából egy gazdag bordeaux-i polgárcsalád sarjának gyermekkorára tárul az olvasó elé. Az öt-gyermekes család legfiatalabb tagjának zavartalan boldogságát alig ismert édesapjának halála kavарja föl. Ezután még inkább anyjához húzódik meg a könyvekhez, amelyek korán, már ebben a korban betöltik életét. Az iskolában nem sok szerencséje volt.

„Az órák közötti szünetekben vívott parázs verekedések — írja egy helyen —, az életet vetítették elem, már akkor láttam, hogy félrelöknek, megtipornak, legyőznek.”

Azok közé a gyerekek közé tartozott, akik „nem szeretnek játszani”. Teljes mértékben osztotta korának előítéletét, amely szerint a sport meg a szellemi erények nem férnek meg egymással. Magabazárkózott, szegénylős, vallásos, jó és engedelmes tanuló volt, csak a természettudománnyal gyűlt meg a baja, ebből bukott meg az érettségén is, és ezért ismételte a nyolcadik osztályt.

Ebben az időben már javában írt. Barátja, André Lacaze kanonok, hajdani bordeaux-i filozófianár, jól emlékszik még Mauriac naplójára meg egy képzeletbeli nőhöz írt szerelmesleveleire s egy operára, amit együtt szándékoztak megírni.

Az irodalom ebben az időszakban menedéket jelentett a fiatal Mauriac számára, megszabadította az unalomtól meg a világ durvaságaitól. Párizsba vágyott, és — ezt már nem ismerte be — áhította a dicsőséget. Ilyen körülmények között,

természetesen, nem érhetett el jó eredményt a bordeaux-i főiskolán, de később sem mutatott valami nagy buzgalmat, amikor — azzal az ürüggyel, hogy az École des Chartes-ban tanul — Párizsba került. Egyszerűen hagyta, hogy a francia főváros élete magával sodorja. Idejének nagy részét kávéházakban töltötte, legszívesebben a Champs Élysées-i Pallace pincében tartózkodott. Itt, a kávéházi asztalon írta meg levelét, amelyben bejelentette, hogy kiiratkozik a főiskoláról.

Irodalmi vonalon azonban rendkívül szorgalmas: ő vezeti a *Temps Présent* irodalmi rovatát, munkatársa a *Recue de la Jeunesse*-nek és verseket ír, amelyek a *Les Mains Jointes* (Összetett kézzel) cím alatt 1909-ben látnak kötetben napvilágot. Maurice Barrès lelkes beszámolót közöl a kötetről az *Echo de Paris*-ban, és Mauriac egy csapásra ismertté válik. Most már bejáratos a legelőkelőbb szalonokba, és — idegenkedve a Gide és Rivière vezetése alatt előretörő avantgardistáktól — a biztos emelkedés útját választja, s végül elnyeri az irodalmi Nobel-díjat.

Alkotó munkásságának mértéktartása és ugyanakkor korlátozottsága annak következménye, hogy sohasem olvadt eggyé Párizssal. Ahányszor csak írni akart, valahányszor csak gondolatának összpontosítására volt szüksége, mindig visszatért a vidékre, Bordeaux-ba, a város csendes utcáira, sétányaira — kortársaihoz, gyermekkorának alakjaihoz. Róluk mintázta meg regényhőseit.

Egy ízben ezt írta:

— Úgy szeretem Bordeaux-t, mint önmagamat, de éppúgy gyűlölöm, mint magamat.

MEGOLDÁS A PUSZTULÁS?

Egy különös könyv készül elhagyni a beavatottak szűk körét, hogy átverekedje magát az olvasóközönség és a kritika tágasabb, de profánabb világába: Malcolm Lowry angol író *A kráter fölött* című regénye, amely a *Au-dessus du volcan* címmel most jelent meg másodszer francia fordításban. Nagy érdeklődés előzte meg, és az újságok sokat írtak a francia közönség számára teljesen ismeretlen, már halott íróról. A *Lettres Nouvelles* különszáma teli van a róla szóló írásokkal és az író fényképeivel.

Amikor a regényt először adták ki a kontinensen, Párizsban — 1950-ben jelent meg első ízben franciául —, egész más volt a helyzet: mindössze néhány kritikus figyelt föl Lowry szokatlan szimbólumaira, az író meg borotvátlanul, kopottán, gyakran részegen csatangolt a Saint-Germain de Prés környéki utcákon. Senki sem hederített rá.

Egy kóborlásokkal teli élet utolsó szakasza volt ez. Az első fejezet 1909-ben, Angliában kezdődött, Amerikában, Kínában, Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban, Kanadában, Mexikóban folytatódott, és Angliában, 1957-ben ért véget.

A regénynek — néhány elbeszélésén kívül az író egyetlen műve ez — hasonlóan hányatott sorsa volt. Lowry 26 éves korában írta meg, de nem talált rá kiadót. Második verzióját elveszítette egy mexikói kocsmában. A harmadszor is megírt regény kézírata ezután egy tűzvészben hamvadt el, és csak a negyedik jutott el a kiadóhoz és az olvasóig.

A *Figaro Littéraire* januári számából megtudjuk, hogy A kráter fölött az ember belső ellentéteivel foglalkozik, és a megoldást az ellentmondások elpusztulásában látja.

Elgondolását egy házaspár, Geoffrey Firmin és felesége, Yvonne személyesítik meg. Szeretik egymást, mégsem tudnak együtt élni. A férfi iszákos, lelkiismeretére súlyos teher nehezedik: a háború alatt egy ellenséges hajó legénysége az ő „érdeme” folytán halt tűzhalált — emiatt bolyong a világban feleségével együtt, és az asszony hiába próbálkozik, hogy megmentse. Geoffrey úgyszólván féltestvére, Hugh karjaiba taszítja az asszonyt, aki később egy filmszínész szeretője lesz, és végül elhagyja férjét, de már másnap levelet ír neki: „Drágám, miért hagytalak el? Miért engedted, hogy elmenjek?... Szeretlek”. A levél azonban csak év múltán jut el a címzetthez, amikor Yvonne már visszatért hozzá.

Hozzá? Ott van Hugh is, férje minden korábbi, változatlan hibája, iszákossága, gátlásai — nem marad más hátra, mint a pusztulás.

A kritika hangsúlyozza, hogy A kráter fölött nem könnyű és nem kicsiny falat az olvasó számára, azok azonban, akik meg tudják emészteni Lowry szimbólumrendszerét — hívei gondosan, odaadóan tanulmányozzák és magyarázzák —, egy kivételesen érdekes írás újszerűségét élvezhetik.

HOL A PLÁGIUM?

A *Forum* című bécsi folyóirat januári száma közli az oszt-rák PEN-klub vezetőségének nyilatkozatát, amely megbélyegzi a Paul Celan körül keletkezett plágium-hadjáratot. Celan, a német nyelvű költészet egyik legismertebb, legnevesebb modern művelője, Párizsban él.

A plágium vádját Claire Goll, Yvan Goll költő özvegye emelte. Tavaly hozta nyilvánosságra vádjait a *Baubudenpost* című folyóiratban, és most az egész német sajtó szenzációvá dagasztotta. A PEN-klub vezetősége védelmébe veszi Celant, és elsősorban Szondi Péternek a *Neue Züricher Zeitung*ban közzétett bizonyítékaira hivatkozik. Claire Goll viszont az állítja, hogy Celan *Mohn und Gedächtnis* (Pipacs és emlékezés) című, 1952-ben megjelent verseskötetét Goll *Traumkraut* (Álomfű) című, 1951-ben kiadott verseskötete sugalmazta. Ezzel szemben Celan verseinek nagy része *Der Sand aus den Urnen* (Urnahomok) címmel 1948-ban, tehát jóval Goll versei előtt jelentek meg.

Claire Goll azonban nem zavartatja magát, és tovább megy: azt állítja, hogy Celan szinte szó szerint lemásolt egy szakaszt férjének *Halálmalom* című verséből, holott Celannak ez a költeménye is Goll versét megelőzőleg jelent meg. Az özvegy már nem is vádol, vádaskodik, azt erősgeti, hogy Celan szó szerint átvette Yvan Goll több szóképét, szófűzését, kifejezéseit.

A PEN-klub elítéli a német sajtó nagyhangú írásait is, amelyekből kilóg a lóláb, a következetesen független, egyetlen irodalmi csoporthoz sem tartózó költő iránti rosszindulat.

Az íróegyesület vezetősége, arra a tényre hivatkozva, hogy Celan első verseskötete Bécsben jelent meg, fölshóllítja a költőt, lépjen az osztrák PEN-klub tagjai közé, amely — állítja a vezetőség — nem tartózik egyetlen klikkhez sem, és távoltartja magát az irodalmi gáncsokkodásoktól.

A KÖLTÉSZET – SZERELEM

A *The London Magazine* januári száma terjedelmes cikkben értékeli W. H. Auden költészetét. A cikkíró abból indul ki, hogy a kritikusok csak kelletlenül foglalkoznak a kiváló modern angol költő munkásságával.

Auden a harmincas években kezdte pályafutását. A modern költészet legintelligensebb művelői közé tartozott, annak a poézisnek volt részese, amelyet Hopkins, Eliot, Pound és Yeats kezdeményeztek. A legidősebb költők közé tartozott, *Spanyolország* című, 1937-ben megjelent verse a legmagasabb csúcokra lendítette. Most viszont, amikor életműve kiteljesedett és teljes elismerést nyert, nem talált komoly, megfelelő bírálóra.

A *The London Magazine* cikke ezt a tényt Auden rendkívüli mesterségbeli ügyességével: virtuóz alliterációival, asszonáncával, belső ritmusával magyarázza, s azzal, hogy a legteljesebb szabadsággal, játszi könnyedséggel használja a régi és a modern nyelv szavait, mestere a formának, egyformán jól ír alátódalt és modern balladát. Stílusa azt a benyomást kelti, hogy nem is stílus, a rovására írják azt is, hogy nem elég őszinte. Másrészt viszont Auden a modern ember igazságának szenvedélyes kutatója, úgyszólván minden szellemi áramlatot elfogadott, és pálfordulásai, amelyek T. S. Eliotnál elfogadhatóknak látszanak, Auden írásaiban terhére vannak az olvasónak meg a bírálónak is.

Az állandóság hiányát maga Auden magyarázza meg 1945-ben megjelent *New Year Letter* (Újévi levél) című írásában. Nemcsak a maga mondanivalóját közölte, ki akarta jelölni a művészet helyét az emberi közösség életében. Akárcsak Kierkegaard, aki különválasztja az esztéta agyat az etikaitól és a valóságostól, Auden is ezt mondja a művészetről:

... Már megélt tapasztalatokat

Mutat

Minden életnek magának kell eldöntenie

Miért, hova áll.

Más szóval a költészet segíthet bennünket abban, hogy szembenézzünk a tapasztalatokkal, arra azonban nem képesíti az akaratot, hogy döntsön, hogyan és hol használják föl, illetve hogyan alkalmazzák a környező élet problémáira. A művészet játék, a tapasztalat tükre, semmi esetre sem mentőöv — elegendő és ajánlatos tehát, hogy átszűrje magán mindazokat az eszméket, amelyek elősegítik a szellemi tevékenység egybefűzését. Auden költészetéből hiányzik a „konkrét valóság kérelmelhetetlen misztériumának tisztelete” — állapítja meg Stephen Spender angol költő, Auden nemzedékének tagja.

Ez a fogyatékoság mutatja — következett a *The London Magazine* cikkírója —, mekkora árat fizet a modern költő azért a mítoszi úrért, amelyben élünk. Korunkban az emberi élet végső határai legalábbis kérdésesek, ez a korszak szellemi kódösztők alkémiájába kényszeríti az érző embert. A költő mindenáron egységet keres a heterogén tapasztalatok között. A költészet azonban szerelem, és szerelmet nemcsak konkrét dolgok iránt érez az ember.

Az *Atlantic* januári számának több mint hatvan lapos melléklete a mai Spanyolország életével foglalkozik. A cikkek íróinak egy része spanyol emigráns, vagy pedig — mint a modern spanyol regényt méltató Mariano Garcia — útlevelemmel külföldön élő spanyol.

Garcia azt írja, hogy a modern spanyol irodalmi légkör kialakításában döntő szerepet játszott a barcelonai Destino kiadóvállalat 1944-ben, Eugenio Nadal író halála alkalmából meg alapított irodalmi díja. Furcsa véletlen folytán a díjat első ízben Carmen Laforet *Nada* (Semmi) című regényének ítelték oda. A fiatal írónő művének nincs igazi cselekménye, a hős látomásait foglalja egybe, viszont elindította a polgárháború utáni leg-erősebb irodalmi mozgalmat, a nadaizmust. A mozgalom részben Pio Baroja (1882—1956) munkásságára támaszkodik. Baroja lángeszű rögtönző, minden irodalmi konstrukció ellensége, egyike a klasszikus regény rombolóinak.

A nadaizmus legnagyobb eddigi sikere Rafael Sanchez Ferlosio *El Jarama* (Egy Madrid-környéki folyó neve) című könyve, amely egy csoport gyerek meg lány vasárnap délutáni beszélgetéseit foglalja keretbe. Másfajta írói is vannak ennek a mozgalomnak. José Maria Gironella a polgárháborúról írt trilógiát, és *Un hombre* (Egy ember) című regényéért 1946-ban elnyerte a Nadal-díjat. A polgárháborúval foglalkozik — egy gyermek szemével nézve az eseményeket — Anna Maria Matuta *Primera memoria* (Első emlék) című könyve is. Valamennyien bírálják a valóságot, előtérbe tolják riasztó részleteit. E tekintetben Juan Goytisolo megy legmesszebbre. *La resaca* című regényében a barcelonai külváros nyomorát írja le. A naturalista írócsoport tagjai közül Camillo José Cela *La colmena* (Méhkas) című regénye nemzetközi sikert ért el.

A cikkíró végül megállapítja, hogy Spanyolországban a brutális diktatúra türhetetlenül szűk keretei közé szorítja a kultúrelétet. Sartre is feketelistán van, mert síkraszállt Luis Goytisolo (az imént említett José Goytisolo fivére) szabadonbocsátásáért, és egészen elképzelhetetlen, hogy bármelyik könyvkiadó is be merné nyújtani a cenzúrának Joyce *Ulisses*-ét.

— A legnagyobb veszély azonban abban rejlik — szögezi le Garcia —, hogy a közönség megszokja a véleményharc hiányát, és elfordul az élő irodalomtól.

„A FÜHRERÉRT ÉS A HAZÁÉRT”

A hitlerista gonosztevők elkésett letartóztatásával egyidejűleg írott okmányok is felbukkantak a közelmúlt homályából, és nem engedik, hogy a világ elfelejtse önnön embertelenségét.

A lengyelországi háborús büntetteket kutató parancsnokság irattárában nemrégiben ismeretlen okmányokra leltek, amelyek most teljes egészükben, facsimilében adott ki a neuviedei Luchterhand Verlag. Az okmányok címe: *Der Stroop-Bericht* (A Stroop-jelentés). Tizenhét lapon, sok fényképfelvétellel közli Jürgen Stroop SS Brigadeführernek a varsói gettó elpusztításáról Heinrich Himmlerhez küldött jelentését. (A varsói gettó 1943. április 9.-e és május 16.-a között rombolták le és pusztították ki.)

A könyv — a *Monat* januári száma ismerteti — három részre bontja a jelentést. Az első fejezet, amelynek kézzel írott címe: *Varsóban nincs többé zsidótelepülés!*, a „zsidók és banditák elpusztítása közben vívott harcban, a Führerért és a hazáért” elesettek és sebesültek névsorát közli, majd a bevetett egységek felsorolása és a feladat ismertetése következik. A második fejezet napi jelentéseket tartalmaz, 32 táviratot, amelyeket Strop küldött az SS főparancsnokságra és a krakkói rendőrségre. A harmadik rész képekből áll, fényképgyűjtemény. Egyik-másik kép alatt ilyen szövegeket olvashatunk: „A banditák úgy védekeznek a foglyulejtés ellen, hogy kiugranak az ablakon” — „Harc közben elpusztult banditák” — „Fegyveresen fogságba esett nők” — „Kifüstöljük a zsidókat meg a banditákat”.

Strop jelentéseit dőlyfős pontosság jellemzi:

„Az adott helyzetben úgy határoztam, hogy tűzzel pusztítom el a zsidónegyedet. Fölgyújtottuk a háztömböket. Ezzel a módszerrel csaknem minden esetben kiűztük rejtékhelyükről és bunkereikből a zsidókat. Gyakran megtörtént, hogy mindaddig az égő házakban tartózkodtak, amíg a nagy hőség vagy a tűzhalál-tól való rettegés arra nem kényszerítette őket, hogy kiugorjanak az emeleti ablakokon. Így, tört tagokkal is megkísérelték, hogy eljussanak a még nem égő vagy csak részben lángoló házakig. Minden kutatás ellenére előfordult, hogy zsidókat találtunk a háztömbök határán is, így próbáltak menekülni a tűz elől. Intézkedtem, hogy ezeket, valamint a többi zsidót is nyomban megöljék. A tűz az egyedüli módszer, hogy ezt a csöcseléket és félembereket kiűzhessük oduikból.”

Strop egy másik helyen ezt írja:

„Ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy az SS-csapatok nagy részét 3–4 hetes kiképzés után vetettük be ebbe a vállalkozásba, föltétlenül hangsúlyozni kell hűségüket, bátorságukat és harckészségüket.”

ZENTAI KIADVÁNYOK BIBLIOGRAFIÁJA

A zentai könyvtár könyvészeti munkásságára a *Thurzó emlékfűzet* és a *Thurzó-bibliográfia* elkészítése hívta fel figyelmünket. Azóta a *Zentai Füzetek* Jovan Djordjević ismeretlen — Szigligetivel, Vahot Imrével, Vuk Karadžić-tyal váltott — leveleiről s nyomtatásban eddig meg nem jelent naplójáról adott hírt, most pedig a városban valaha is megjelent könyvek, időszaki kiadványok, lapok és folyóiratok bibliográfiáját készítette el egy szorgalmas munkaközösség Erdélyi István könyvtárigazgató vezetésével. Talán ez az utóbbi kiadvány tarthat leginkább számot az irodalomtörténeti érdeklődésű olvasó figyelmére. A vállalkozás jelentőségét az adja meg, hogy kiváló adatokat szolgáltat a vaddasági irodalom anyagi eredményeinek betakarításához. A Matica srpska kezdeményezésében megindult gyűjtőmunka elsősorban ilyen kiadványokra támaszkodhat, s ezért kell mindiárt felvetnünk a kérdést: lehetne-e az ilyen könyvészeti munkát az egész Vajdaságban intézményesíteni, esetleg a községi könyvtárak szervezésében, egységes szempontok és módszertani elvek szerint?

A kiadvány anyagának rendezésében a szerkesztőt a lexikális összeállítás és a könyvészeti leírás és adatközlés elvei vezették. A szerzőkre, szerkesztőkre, kiadókra vonatkozó adatok feldolgozása (gyakran közlése is) hiányzik a munkából, de az ebben a formájában is mindenképpen értékes, érdekes és hasz-

nos. Megtudjuk belőle, hogy a városban eddig 29 újság és folyóirat jelent meg; hogy egyidőben néha három lapot is nyomtak, amelyek közül némelyik 21 évig is megjelent, mások viszont — a cenzúra jóvoltából, vagy anyagiak híján — csupán egyetlen számot éltek meg. (Érdekes feladat lenne ezek irodalmi anyagát feldolgozni.) Van ezek között hivatalos lap is, amit a járási hatóságok adtak ki, s van olyan, amely pusztán hírdetéseket közölt. Itt szerkesztette *Szabadsajtó* című lapját Bíró János is a századforduló körül. (Azt hisszük, nem járunk téves nyomon, ha benne Majtényi egyik regényalakját, Bíró Mátyást, a hajdani bátorhangú szerkesztőt ismerjük fel, aki „százhatvan-négy sajtópörrel szállt a sírba”. Majtényi jól ismerte, ő is itt szerkesztett lapot, s itt jelentek meg művei a jegyzék tanúságai szerint.) A szakírók közül Dudás Gyula, a jeles történész neve szerepel legtöbbször a könyv alakban megjelent művek lájstromában, a szépirok között pedig ott találjuk Boschán Sándort, Markovics Mihályt, Novoszel Jánost és Móra Istvánt (Móra Ferenc bátyját).

A jegyzék, noha 24 oldal a terjedelme, nem teljes. Nem találjuk meg benne pl. az első zentai újságot, az 1875-ben már megjelenő *Zentai Figyelőt*, s nincs feljegyezve Fendrik Ferenc *Munkásdalok és versek* c. kötete sem 1907-ből, pedig az utóbbi már azért sem érdektelen, mert a szerző Bács és Torontál megye szociáldemokrata pártjának vezető alakja volt, s a verskötet az 1905-i orosz forradalom nyomán Zentán is sztrájkoló munkások mozgalmáival hozható kapcsolatba. Ezek a hiányok azonban mit sem vonnak le ennek az úttörő vállalkozásnak a jelentőségéből.

Egy alapos, egész Vajdaságra kiterjedő bibliográfiai munka megszervezése igen jelentős eredményekre vezetne. Fel lehetne térképezni segítségével a vajdasági szellemi élet mozgásának irányait, szűkebb hazánk fogékonyságát és visszahatását a kor eszmei áramlataira, szellemi befogadóképességét és magatartását. Nem közömbös például, hogy az egész magyar nyelvterületen először az akkori Nagybecskereken jelent meg Rousseau *Társadalmi szerződésének* magyar fordítása. (1875, Stassik Ferenc fordítása. Rousseau művét ugyan Szentmarjay Ferenc már 1794-ben fordította, de töredékes munkája kéziratban maradt.) Ugyanígy Zomborban, Szabadkán s más városokban is nagy jelentőségű kiadványok jelentek meg. Csak ki kell nyújtani kezünket a kincsért, amit az idő betemetett.

Sz. I.

BESZÁMOLÓ A MAGYAR TANSZÉK NÉPNYELVI- ÉS NÉPRAJZI GYŰJTŐ PÁLYAZATÁRÓL

A fiatal Magyar Tanszék 1960 júliusában a Vajdasági Múzeummal együtt pályázatot hirdetett népnyelvi- és néprajzi gyűjtőmunkára. Az előzetes jelentkezéskor nemcsak egyetemi és főiskolai hallgatók jelentették be részvételüket, hanem tanítók, tanárok, nyugdíjasok, ipari munkások, háziasszonyok is. A határidőre azonban (1960. dec. 31.) csak 10 pályamunka futott be.

A pályázat legnagyobb eredménye a köteles foglalkozású lelkes és tehetséges gyűjtő felfedezése.

A bíráló bizottság a befutó 10 pályamunka közül első díjjal Magyar János tanár *Kupuszinai lakodalom* c. munkáját jutalmazta. A munka értéke többek közt az, hogy a lakodalmi szo-

kásokat diachronikusan tárgyalja, Kupuszina nyelvén adézve a mondókákat, köszöntőket, búcsúztatókat, a megfelelő szakkifejezéseket. Fényképes dokumentációja csak fokozza a munka értékét.

A II. díjat három, szinte egyenlő értékű pályamű között osztotta meg a bizottság: Roncsák Zsuzsanna: *A babonák világában* (főleg moravikai gyűjtés), Nagyteleki Ilona: *Völgyesi gyűjtés*, Matijevics Lajos: *Völgyesi gyűjtés*. Mind nyelvészeti, mind néprajzi szempontból értékes használható anyagot találunk a dolgozatokban.

A III. díjat *Hetényi gyűjtés* c. 4 részből álló gyűjteménnyel Berta István köteles nyerte. Legértékesebb része a munkának a *Gyermekdalok* c. fejezet, mert régi, lesüllyedt népdalokat és balladatörödékeket találunk benne.

Könyvjutalmat érdemelt Silák Mária Szabadka földművelésére és szőlőgazdálkodására vonatkozó szógyűjteményével.

Dicséretet kaptak: Markovics Radmila, Pataki Irén, Utasi Csaba.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az előzetes jelentkezések alapján több résztvevőre számítottunk, de a befutott pályamunkák minőségével meg lehetünk elégedve. Első pályázatunk sikerrel zárult.

P. O.

SZÉP TAVASZI NAP

Részletet közlünk a szerző *Szép tavaszi nap* című regényéből, melyet még ez év folyamán kiad magyar nyelven a Forum Könyvkiadó.

PÁRIZSI KIRÁNDULÁS

Danilo Kišnek ezt az írását az elmúlt évben közölte a beográdi *Delo*, a fordítás a folyóirat szövege alapján készült.

AZ IFJÚ ÉRTELMISÉGI – MA

Tavaly novemberben zajlott le a *II. Stražilovski susret*, a fiatal értelmiségiek országos találkozója, Noviszádon. Az egyik vitanyitó felszólalást Dušan Makavejev adta, s igen nagy vitát vál-

tott ki vele. Első részét, mely önmagában is kerek, e számunkban közöljük.

HELYREIGAZÍTÁS

Múlt számunkba néhány feltűnő értelemzavaró hiba csúszott. Laták István „Csak néha gyúltam föl” című írásában, a 239. oldalon, az utolsó bekezdés első sorai helyesen így hangzanak: „A vajdasági napilapok közül nagyobb irodalmi melléklete (1923-24 óta) csak a *Naplónak* volt. 1925-től, a rotációs masina megszerzésétől kezdve...” A 243. oldalon, az első hasáb utolsó bekezdésében: „Néha hetekre bevette magát szegényes kis vágójárási tanyájukra...” A 246. oldalon, a második hasáb hatodik bekezdésének eleje helyesen így hangzik: „Az 1931-es *A mi irodalmunk almanachjában* is benne van...”

Olvasóink szíves elnézését kérjük.

TARTALOMMUTATÓ

Bori Imre / Vox humana	295
Ciril Kosmač / Szép tavaszi nap	300
Tomán László versei	307
Deák Ferenc / Az idegen	310
Tolnai Ottó / Felhőkupecok a vásáron	318
Diósi Illés versei	323
Sinkó Ervin / Áron szerelme	329
Báti Zsuzsa versei	342
Danilo Kiš / Párizsi kirándulás	344
Dušan Makavejev / Az ifjú értelmiségi-ma	357
Bori Imre / Irodalomtörténeti jelenségek	365
Burány Nándor / Könyv a mi szocializmusunkról	377
<i>Krónika</i>	380
JEGYZETEK	390

Hangya András rajzait a 308, 317, 341, 356, 364, 376 és a 398. oldalon, Miodrag Mihajlović rajzait a 318, 323, 324, 325, 326 és a 327. oldalon közöljük.

IRODALMI, MŰVESZETI TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT. 1961. ÁPRILIS. KIADJA A FORUM LAP-
KIADÓ VÁLLALAT — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVA-
TAL: NOVIZÁD, VOJVODE MIŠICA 1. — SZERKESZTŐ-
SÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10—12-IG. — KEZIRA-
TOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA —
ELŐFIZETESI DIJ: EGY ÉVRE 1000, FELEÉVRE 500, EGYES
SZÁM ÁRA 100 DINAR. — KESZÜLT A FORUM NYOMDÁ-
BAN NOVIZÁDON.

szet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom